

Századvég
2025 · 2. szám

Szerkesztik: Gallai Sándor · Gyorgyovich Miklós · Kiss Réka · Máthé Áron ·
Megadja Gábor · Pap Milán · Pillók Péter · Ványi Éva · Veszelszki Ágnes · S. Király Béla

Korábbi szerkesztőségek:

Demeter Tamás · Pócza Kálmán · Veszelszki Ágnes · Zuh Deodáth

G. Fodor Gábor · Demeter Tamás · Mándi Tibor · Szűcs Zoltán Gábor

Balázs Zoltán · Bódy Zsombor · Cieger András · Csité András · G. Fodor Gábor ·
Kapitány Balázs · Szalai Ákos

Spéder Zsolt · Kerékgyártó Béla · Körösenyi András · Kövér György · Sági Gábor ·
Stumpf István · Tóth István György

Pethő Sándor · Bárány Anzelm · Huoranszki Ferenc · Kovács M. Mária · Körösenyi András ·
Liptay Gabriella · Ruzsa Ágnes · Szilágyi Márton

Gyurgyák János · Fellegi Tamás · Kövér László · Kövér Szilárd · Máté János ·
Orbán Viktor · Stumpf István · Varga Tamás · Wéber Attila

Kiadja a Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány
Felelős kiadó: Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány
Olvasószerkesztő: Bobály Ilona
Angol nyelvi olvasószerkesztő: Garai Luca

A szerkesztőség címe: Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány, 1037 Budapest,
Hidegkúti Nándor utca 8–10.
Szerkesztőségi titkár: Zsigó Zsanett
E-mail: kiado@szazadveg.hu
szazadvegfolyoirat.hu

Nyomdai munkálatok: Prime Rate Zrt.

A lap évente négy alkalommal jelenik meg. Egy szám ára 1500 forint.
Előfizetés egy évre 6000 forint. Előfizetés a szerkesztőségnél.

ISSN 0237-5206 (Nyomtatott)
ISSN 3004-2135 (Online)

Tartalom

Előszó 5

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA SOKFÉLE MÚLTJA ÉS JELENE – BICENTENÁRIUMI SZÁMVETÉS

LÁNCZI ANDRÁS

A tudás átpolitizáltsága 9

PRITZ PÁL

Az MTA felső vezetésének szerkezete és az apparátus munkája 1969–2006. 33

BALÁZS GÉZA

A magyar nyelv az MTA körül 51

CSÉPE VALÉRIA

Pszichológiai tudományok és a 200 éves Akadémia 71

MŰHELY

ABDALLAH ABDEL-ATI AL-NAGGAR

Magyar irodalom arab földön: műfordítások története nyomában a Mashreqtől a Maghreb-ig 97

RECENZÍÓ

LISZTÓCZKI PÉTER

Kollektív bűnhődés Kelet- és Közép-Európában 115

E szám szerzői 123

Előszó

Foreword

A Magyar Tudományos Akadémia fennállásának kétszázadik évfordulója olyan történeti pillanat, amely túlmutat az ünneplés gesztusán. A bicentenárium nemcsak a magyar tudományosság intézményes kereteinek folytonosságára irányítja rá a figyelmet, hanem arra a kérdésre is, hogyan alakult az Akadémia szerepe a magyar társadalomban, az államhoz való viszonyrendszerében, valamint a különböző tudományágak intézményi és szellemi érvényesülésében. Jelen tematikus összeállítás célja ezért nem egy már kanonizált, emelkedett narratíva megerősítése, hanem az Akadémia történetének problémaközpontú, kritikus és több szempontot ütköztető megközelítése.

Ebből következően a lapszám egyes írásai nem kizárólag a tudományos szakfolyóiratokban megszokott, szigorúan formalizált tanulmányi struktúrát követik. Az itt közölt szövegek egy része értelmező esszé, tudománypolitikai reflexió vagy vitaindító írás, amelyek célja nem empirikus hipotézisek tesztelése, hanem az Akadémia szerepéről, önértelmezéséről és történeti örökségéről szóló alapvető kérdések újrafogalmazása. Az Olvasót ezért arra invitáljuk, hogy e számot ne módszertani szigor vagy diszciplináris konvenciók felől, hanem a felvetett problémák súlya és a gondolati állítások tétje felől olvassa. A *Századvég* folyóirat jelen száma tehát egyfajta fórumszerepet tölt be, amely fórumon olyan kiindulópontok szerint megírt cikkekkel is találkozhat az Olvasó, amely nézőpontok nem is feltétlenül tükrözik a Századvég vagy a folyóirat szerkesztőségének vállalt értékvilágát. Az ilyen eltérő elbeszélés mód alapján megírt esszék ugyanakkor számos adatot is közölnek,

ami feltétlenül gazdagítja az Akadémiáról, annak mibenlétéről, szerepéről folyó diskurzust.

Lapszámunk első tanulmánya Láncki András tollából az Akadémia működésének egyik legérzékenyebb és legvitatottabb dimenzióját, a tudomány és politika viszonyát állítja a középpontba. Elemzése abból az alapkérdésből indul ki, hogy mit jelent valójában az akadémiai autonómia egy olyan intézmény esetében, amely fennállásának jelentős részében – különböző történelmi konfigurációkban – az állami finanszírozástól és jogi szabályozástól függött. Láncki András tanulmánya tehát nem kizárólag a rendszerváltás utáni vitákra fókuszál, hanem hosszabb történelmi ívet rajzolva mutatja meg, miként rögzült az Akadémia szerkezete már az 1949 utáni időszakban, és hogyan éltek tovább ezek az intézményi mintázatok a politikai fordulat után is. Külön súlyt kap az a felismerés, hogy a formális autonómia jogi deklarációja önmagában nem szünteti meg a politikai függés informális és strukturális mechanizmusait. A tanulmány így nemcsak történelmi rekonstrukció, hanem egyben tudománypolitikai állítás is, felhívva a figyelmet arra, hogy az Akadémia önértelmezése és tényleges működése között tartós feszültség húzódik, amelyet a bicentenárium apropóján sem lehet megkerülni.

Pritz Pál tanulmánya az Akadémia belső működésének egy konkrét, ám annál meghatározóbb szeletét vizsgálja: az MTA felső vezetésének szerkezetét és az apparátus szerepét az 1969 és 2006 közötti időszakban. A vizsgált korszak tudománypolitikai szempontból átmeneti, mégis kulcsfontosságú: egyszerre hordozza a késő szocialista tudományszervezés örökségét és a rendszerváltás utáni legitimációs küzdelmek tapasztalatait. Pritz részletesen kitér arra, miként koncentrált az akadémiai hatalom az elnöki és főtitkári pozíciókban, hogyan vált az apparátus a tudományirányítás egyik kulcsszereplőjévé, és miként ütközött ez a struktúra az új politikai és gazdasági környezet elvárásaival. Elemzése így nem személyi kérdésekre szűkíti a problémát, hanem intézményi logikákban gondolkodik, rámutatván, hogy az Akadémia túlélési stratégiái – főképp a finanszírozás és a legitimáció biztosítása érdekében – miként járultak hozzá a folytonosság megőrzéséhez. A cikk egyik fontos hozadéka, hogy történelmi eszközökkel teszi láthatóvá azokat a belső kompromisszumokat és konfliktusokat is, amelyek nélkül az Akadémia rendszerváltás utáni működése aligha érthető meg.

Balázs Géza írása az Akadémia történetének egy másik, gyakran háttérbe szoruló, mégis alapvető dimenzióját vizsgálja: a magyar nyelv ügyét. A tanulmány abból az ellentmondásból indul ki, hogy miközben az Akadémia alapító törvénye a magyar nyelv ápolását nevesíti elsődleges célként, a 20–21. századra a nyelvművelés intézményes jelenléte fokozatosan visszaszorult a szervezeti struktúráján belül. A szerző hosszú történeti íven vezeti végig a nyelvi program alakulását a felvilágosodás kori előzményektől Széchenyi és Bessenyei elképzelésein át a nyelvújítás konfliktusáig, majd a modern akadémiai tudományszerkezet kialakulásáig. A tanulmány aláhúzza, hogy a nyelvművelés marginalizálódása nem kizárólag szakmai viták következménye, hanem mélyebb intézményi és tudománypolitikai folyamatok eredménye. Balázs Géza írása így nem nosztalgikus visszatekintésként kezelendő, hanem kritikai számvetés: azt vizsgálja, hogy az Akadémia mennyiben maradt hű ahhoz az alapító küldetéshez, amely a tudományt és a nemzeti nyelvet elválaszthatatlan egységként gondolta el.

Csépe Valéria tanulmánya egy konkrét tudományág, a pszichológia példáján keresztül mutatja meg az Akadémia és a tudományos fejlődés összetett viszonyát. A pszichológia sajátos helyzetben van. Fiatal tudományágként nem lehetett jelen az Akadémia alapításakor, mégis több mint egy évszázada folyamatosan küzdött az intézményes elismerésért. Részletesen feltárja a pszichológia hazai fejlődésének hullámzásait, a felemelkedés és visszaszorulás periódusait, valamint azokat a történelmi fordulópontokat, amikor a tudományág sorsa szorosan összefonódott az akadémiai struktúrák változásaival. Kiváltképp fontos elemzési szempont a tudományági besorolás kérdése, azaz a pszichológia hol bölcsészeti, hol természettudományos, hol társadalomtudományos keretbe illesztése nem pusztán elméleti vita volt, hanem nagyon is konkrét intézményi következményekkel járt. Csépe Valéria tanulmánya személyes narratívák helyett dokumentált folyamatokra építve mutatja be, miként befolyásolták az akadémiai döntések a kutatások, kutatók és intézmények sorsát. Az írás így egyszerre tudománytörténeti áttekintés és önkritikus tükör az Akadémia számára.

Végezetül Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar műhelytanulmánya a magyar szellemi élet egy távolabbi, izgalmas horizontjára irányítja a figyelmet: a magyar irodalom és kultúra arab világbeli jelenlétére és recepciójára. A szerző kvantitatív és kvalitatív elemzése feltárja a ma-

gyar–arab műfordítások eddigi útját, a közel 140 kötetnyi fordítás eredményeit és a rendszerszintű nehézségeket – legyen szó a hiányos bibliográfiai adatokról, a párhuzamos fordítások koordinátlanságáról vagy a szöveghűség és szakmai felkészültség kihívásairól. Tanulságos a tanulmány azon része, amely a magyar drámairodalom egyiptomi rádiós adaptációit mutatja be, figyelemmel a kulturális transzfer olyan formáira, amelyek a tudományos és művészeti reprezentáció egyedi metszeteit adják. Al-Naggar írása tehát fontos kiegészítése a lapszámnak, emlékeztetve arra, hogy a tudomány és a kultúra állapotának felmérésekor a hazai intézményi számvetés mellett a globális kontextusban való megmérettetés is szempont.

Az első négy írás együttese azt mutatja meg tehát, hogy a Magyar Tudományos Akadémia története – és a műhelytanulmánnyal együtt tágabb értelemben a magyar tudományosság sorsa – nem írható le egyetlen, lineáris fejlődéstörténetként. Az intézmény egyszerre volt a magyar tudományosság „motorja” és „korlátja”, autonóm törekvések hordozója és politikai függések terepe, nyelvi-nemzeti programok letéteményese és tudományági konfliktusok színtere. E sokféleségből fakadóan – ahogyan arra korábban utaltunk – a jelen lapszám nem lezárni kívánja az Akadémiáról szóló vitákat, hanem tudatosan nyitva hagyja őket. A bicentenárium így nem lezárás, hanem alkalom a számvetésre, annak átgondolására, mit jelent ma a valaha minden próbát kiálló minőség, az „Akadémia”, milyen örökséget hordoz, és milyen kérdésekre kell választ adnia a jövőben.

Gyorgyovich Miklós

LÁNCZI ANDRÁS¹

*A tudás átpolitizáltsága
MTA a költségvetés önálló során*

Politicization of Knowledge

The Case of the Hungarian Academy of Sciences

Absztrakt

A modern tudásfelfogás két részre szakadt. Létezik a tudásnak a klasszikus filozófiai értelemben vett egészre irányuló megismerési igénye, amivel szemben áll a modern tudásfelfogás, amely csak azt tekinti tudásnak, ami egyben teljesíti a modern tudomány normatív előírásait. A két felfogás közötti ellentét közvetlen oka, hogy a modern tudás – ha akarták, ha nem – fokozatosan politikai jellegzetességekkel itatódott át. Az ok a modern társadalmi szerződés elméletének általánossá válása, ami az igazságot kompromisszum tárgyává tette. Descartes-tal kezdődően Kanton át a pozitivisták időszakáig bezáróan a metafizikai igazságelvű és teleologikus tudományfelfogásnak vége lett. Helyét a diszciplína vette át, amely normákat ír elő. Ezek azonban alá vannak vetve a politika modern totális tendenciáinak. Ezt fejezik ki a modern akadémiák is, amelyek a társadalmi szerződéssel összhangban államtól függő intézményekké váltak. Ezek sorában találjuk – ez a jelen tanulmány állítása – a Magyar Tudományos Akadémiát is, amely önképe szerint ugyan „független” és „autonóm”, ez azonban sem tudományfilozófiai értelemben vagy eszmeileg, sem financiálisan nem igaz. Modern körülmények között ugyanis nincs politikamentes tudás, ez csupán értelmiségi illúzió.

Kulcsszavak: Akadémia, zetétikus vagy klasszikus tudás, átpolitizáltság, állam, politika és tudomány viszonya, MTA

Abstract

The modern conception of knowledge is split into two parts. There is the idea of classical philosophy, which aims at acquiring holistic knowledge, standing in contrast to the modern conception of knowledge, recognizing only that which meets the normative standards of modern science. The rift between the two goes back to the social contract theory of the early modern period, which unavoidably politicized every quarter of a modern society, in-

¹ Egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem (BCE); a Politikai Filozófia Európai Központjának vezetője, Mathias Corvinus Collegium (MCC).

cluding science. Beginning with Descartes, through Kant up until the positivists philosophy, society reached a point where science had given up the metaphysical and teleological concept of truth. Modern science as a discipline replaced old, metaphysically based knowledge, prescribing norms which fall under the totalitarian tendencies of modern politics. Modern academies of sciences have also become state-dependent institutions, not only because of ever-increasing needs for research funding. The Hungarian Academy of Sciences (HAS) is not an exception either. The HAS may be yearning for “independence” and “autonomy” from the state, but that is an intellectual illusion, since there is no politics-free knowledge in modern times.

Keywords: Academia, zetetic or classical concept of knowledge, politicization, state, politics and science, Hungarian Academy of Sciences

Platón Akadémiája Athén falain kívül helyezkedett el. A gondolkodás és a szkepszis eredeti értelmében vett igazságkeresés helyszíne volt. Egyben az európai kultúra egyik legnagyobb tekintélyű – ma így mondanánk – intézménye. A bölcsesség szeretete életforma volt, mert ez a legjobb, ember által elérhető élet. Úgy élsz, ahogy gondolkodsz, ahogy az igazságot megismerni véled. Úgy ítélsz, ahogy a tudásról gondolkodsz. Manapság az Akadémia nevét, mint oly sok más görög és latin nevet, fogalmat eredeti jelentésétől megfosztva használják. Az Akadémia sem kivétel. Az európai klasszikus akadémiák – az olasz Accademia Nazionale dei Lincei (1603), az angol Royal Society (1660), a francia Académie des sciences (1666) stb. – vagy magánalapításúak, vagy királyi (állami), esetleg egyházi kezdeményezésre alakultak meg. Finanszírozásuk ennek megfelelően igen eltérő: a Royal Society éves költségvetésének valamivel több mint a fele érkezik a kormánytól, akkor is konkrét projektekre, míg a francia akadémia szinte teljes mértékben állami pénzből tartja fenn magát. Finanszírozás szempontjából az államnak már csak azért is szerepe van az akadémiák anyagi támogatásában, mert az intézmények – beleértve a magyart is – létrehozásakor az új tudományok által diktált feltételek határozták meg, hogy milyen finanszírozásra van szükség: mivel modern értelemben tudományon az új természettudományokat értették, a nemzeti nyelv védelmén kívül a természettudományok finanszírozási igényeit kellett kielégíteni az akadémiákat támogatóknak.

Mivel mára a természettudományos kutatás hatalmas összegeket követel, az állam nélkül az akadémiai kutatások – elsősorban is az

alapkutatások – finanszírozhatatlanok lennének. Az viszont kérdéses, hogy a társadalom- és humán tudományokat szükséges-e akadémiai forrásokon keresztül, afféle alapkutatásokként kezelni. Egyáltalán, vannak-e társadalom- és humán tudományos alapkutatások – vagy minden ilyen kutatás eleve az? De vajon funkciójában is azonosak a természet-tudományos alapkutatásokkal? Nem, mert a természettudományos kutatásoknak kézzelfogható, problémához kötött megoldásnak kell lenniük, különben haszontalanok. A társadalom- és humán tudományok tartalmi lényegüket tekintve filozófiai és teológiai jellegűek, még akkor is, ha az egzakt módszertan bűvöletében élnek. Filozófiaiak, vagyis érvelés- és nem logikaközpontúak (kivéve az angolszász analitikus filozófiát, amely mára egyre inkább filozófiai zsákutcának tűnik).

A világban sokféle nemzeti akadémia létezik, amelyekről magyar nyelven Hamza Gábor tett közzé egy áttekintést.² Hamzát a nemzeti akadémiák struktúrája érdekelte, azt akarta bemutatni, hogy milyen a természet- és a társadalomtudományok (beleértve a humán tudományokat is) aránya egy adott akadémián belül. Ezt a megállapítást olvashatjuk: „a politikum által nem módosított struktúrában működő nemzeti akadémiákon belül számuk és arányuk alapján a társadalomtudományok képviselői mintegy kétötödét vagy nem egy esetben ennél is nagyobb hányadát alkotják az akadémiák tagjainak”.³ A szerző nagyon röviden kitért arra is, hogy a rendszerváltás után mi történt a volt kommunista országok akadémiáival: „A rendszerváltást követően csak kivételesen került sor strukturális reformra a korábbi államszocialista országokban. Vonatkozik ez – többek között – a Magyar Tudományos Akadémiával csaknem azonos taglétszámmal rendelkező (varsói) Lengyel Tudományos Akadémiára, kivéve a Krakkói Akadémiára.”⁴ Ez azt jelenti, hogy az MTA-ban az 1949-ben kialakított struktúra megmaradt, nyilván, mert jónak tartották. Vagyis a kommunista hatalomátvétel után az akadémiai élet politikai átalakítása tudománypolitikai értelemben érvényben maradt. Ahogyan az is, hogy az állam finanszírozza az MTA-t. Ennélfogva tarthatatlan az a vágyvezérelt állítás, hogy az

² Hamza 2025, 45–56.

³ Uo. 56.

⁴ Uo.

Akadémia a politikától (államtól) független, autonóm intézmény, a folytonosság sokkal jobban leírja, mi is történt vele a rendszerváltozás után.

A költségvetés külön során

Feltehetően az Akadémia önértelmezését fogalmazta meg a jelenlegi elnök, Freund Tamás az egyik interjújában: „1994-ben elfogadták az új akadémiai törvényt. Ezzel megváltozott az Akadémia jogállása, köztestületté vált, megszűnt a politikai befolyás”.⁵ Ezzel szemben áll az az állítás, miszerint az Akadémia állami függősége mit sem változott az 1994. évi akadémiai törvénnyel, ami politikai – állami – függőséget is jelent, mivel a törvény kimondta, hogy az Akadémia „a költségvetés külön során” szerepel. Hogy ez mennyire így van, azt bizonyítani lehet az 1994. évi törvény későbbi módosításain, a mindenkori elnökök politikai szándékoktól nem mentes kiválasztási gyakorlatán és azokon a közvetett, informális módon megvalósuló befolyásolási eszközökön keresztül, amelyek az egyetemek állami irányítása révén is megvalósultak.

A Magyar Tudományos Akadémia – mint közismert – magánalapítás révén jött létre. Finanszírozása ezért igen bizonytalan volt, nehezebb történelmi időszakokban – például az első világháború végén – a megszűnés fenyegette. Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatási minisztersége idején 1923-ban törvényt alkotott az Akadémiáról, hogy állami eszközökkel megmentse azt. Így szól az 1923. I. tv.cikk: „a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról * 1. § Az Akadémia rendes évi segélyezése. A nemzet jövőjébe vetett tántoríthatatlan hitéről és életerejéről azzal is tanúságot tesz, hogy a magyar tudományos munka folytonosságát mostoha helyzetében is biztosítja. Ennek előmozdítására az állam a magyar tudományosság legfőbb szervének, a Magyar Tudományos Akadémiának (könyvkiadásra, folyóiratok fenntartására, tudományos pályadíjakra és tudományos megbízásokra stb.) évi 12 millió korona rendes segélyt biztosít az állammal szemben való elszámolás kötelezettsége nélkül. A segélyezés az 1923/1924. költségvetési évvel

5 Gábor 2025.

kezdődik.”⁶ Ám ez sem volt elég a pénzügyi stabilitáshoz: „Trianon után az ország helyreállításában a kultúrának és a tudománynak nagy szerepet szánó kultuszminiszter, gróf Klebelsberg Kunó rendszeres állami támogatással támogatta az intézményt, amely anyagi stabilitását azonban csak az 1920-as évek végén szerezte vissza, amikor gróf Vigyázó Ferenc teljes vagyonát az intézményre hagyta. A földbirtokokban, ingatlanokban, pénzben, értékpapírokban és ingóságokban fekvő, mintegy 16 millió pengő Vigyázó-hagyatéknak ettől kezdve évi 500–600 ezer pengőnyi jövedelmét fordították tudományos célokra: kutatások támogatására, pályadíjakra, könyvkiadásra.”⁷ 1945 után a kommunista hatalomátvétel logikus következményeként a magánvagyon jövedelméből való finanszírozás nem volt lehetséges: „Az ekkor már 120 éves intézmény a második világháború után több szempontból is a megszűnés határára jutott. Anyagi helyzete – miként az első világháború után is – ismét ellehetetlenült: a Vigyázó-hagyatékából származó földbirtokait teljes egészében igénybe vették és felosztották a földosztás során (1945), pénz- és értékpapírvagyonra a hiperinflációban olvadt el (1946), ingatlanait (bérházait) pedig államosították (1948).”⁸ Egyedül az állam maradt, amely finanszírozni tudta az MTA-t, ám a kommunista államosítás nemcsak pénzügyi, hanem politikai értelemben is teljesen kiszolgáltatotta az MTA-t az államnak. 1949 után a mindenkori államhatalom diktált, hogyan nézzen ki az Akadémia, kik lehetnek a tagjai, illetve a mindenkori elnöke. Egyik jól látható következmény az volt, hogy az MTA 257 tagját az új alapszabály 131-re csökkentette, több politikailag ún. fasiszta tudós minősített tagot eltávolítottak. Továbbá: „Az 1949. évi XXVII. törvény szovjet típusú akadémiaivá alakította át a tudósok testületét, amikor összeolvasztotta az MTA-t a Magyar Tudományos Tanáccsal. Ezáltal az Akadémia szervezetétől és funkciójától korábban idegen, államhatalmi szerepet is kapott: »tervszerűen irányítja legfelsőbb fokon az elméleti és az alkalmazott tudományok művelését«. Feladata lett »az országos tudományos terv kidolgozása, a tudományos utánpótlás biztosítása, az új, egységes és központosított tudományos

6 <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92300001.TV#Ibj0id2dcd>

7 <https://mta200.hu/mta200/a-magyar-tudomanyos-akademia-tortenete-ii-resz-19182019-106370>

8 Uo.

minősítés, a tudományos egyesületek és társaságok felügyelete, a tudományos könyv- és folyóirat-kiadás irányítása».⁹

A kádári időszakban az Akadémia „az ország legfőbb tudományos szerve volt, ám a kutatásfejlesztés megerősödése, a kutatási eredmények hasznosulásának igénye és az egyetemek megerősödése maguk után vonták a tudományirányítási rendszer átalakításának szándékát”.¹⁰ Politikai szempontból az MTA kivívta magának, hogy a kommunista rendszerben „legfőbb tudományos szerv” legyen. Az 1980-as években azonban ez az egyértelmű hatalmi pozíció megingott, így az új akadémiai törvény megalkotására tett javaslat már 1989-ben megszületett, de még öt (!) évre volt szükség, hogy azt az Országgyűlés el is fogadja. A vitának sok összetevője volt, az Akadémia oldaláról azonban mégiscsak az volt a tétje, hogy mekkora súllyal fog rendelkezni az új rendben. A kiindulópont rátapintott a lényegre: „Az 1989. májusi közgyűlésen beterjesztett törvényi koncepció (»Kék füzet«) célja elsődlegesen a politikának való kitettség kiküszöbölése volt. Ezt egy új szervezeti formával kívánták elérni, amelyben megszűnt volna az MTA államigazgatási funkciója, és az intézmény autonóm köztestületté alakult volna át [...] A tervezet ellentmondásossága abban rejlett, hogy az MTA továbbra is jelentős részt vállalt volna az országos tudományirányításban [...] Ráadásul 1989 augusztusában a *Magyar Nemzet* hasábjain polémia indult az MTA államszocialista rendszerben betöltött szerepéről. A törvénytervezet sorsát az ún. akadémiai fórum pecsételte meg. Az MTA által szervezett nyilvános eseményen a törvénytervezet legújabb változatát (»Zöld füzet«) vitathatták meg a kutatók és az érdekképviseleti szervek. Ez a törvényi variáns hiába tartalmazott hatáskörcsökkentést az országos kutatásirányításra nézve, és ajánlott az akadémikusoknál szélesebb kör számára beleszólást a testületi ügyekbe, a résztvevők jelentős része elutasította. Ezeket a folyamatokat érzékelve az Akadémia Elnöksége 1989 őszétől már csak az alapszabálya megújítására törekedett”.¹¹ Az Országgyűlés elé került törvényjavaslatot az MDF vezette jobboldali koalíciós kormány pártjai és az ellenzék köréből is éles támadás érte: háromszáz módosítási indítvány érkezett be. A törvényja-

⁹ Uo.

¹⁰ Molnár 2022, 12.

¹¹ Zsidi é. n.

vaslat kudarca kézzelfoghatóvá vált, amit Mádl Ferenc kompromisszumos javaslatával kerültek el: „Az akadémiai igényeket tolmácsolva ajánlotta [...], hogy a Közgyűlés is küldhessen tagokat az Akadémiai Kutatóintézetek Tanácsába (AKT).”¹² Összefoglalásként elmondható, hogy „A jogszabály tartalmazta a bizottsági alkukat (például 200 fő nem akadémikus közgyűlési képviselő jelölését), ugyanakkor az Akadémia által megfogalmazott sarokpontok egy része is megmaradt. Az 1994-es törvény így az Akadémiát autonóm köztestületként határozta meg, amely részben saját vagyonnal rendelkezik. Ezek mellett költségvetési támogatásban részesül, beleszólása van a kutatóhálózat működésébe, továbbá az MTA doktora címet adományozhat. Az országos tudományirányításban és forráselosztásban azonban már csupán koordináló, támogató szerepet kapott az intézmény.”¹³

Több ponton szűkült az Akadémia feladatköre és közvetlen befolyása, de összességében az 1989-es rendszerváltás után a folytonosság megőrzését tűzte ki célul,¹⁴ s főként saját anyagi biztonságának a fenntartásáért tett erőfeszítéseket, amit az 1994-es törvénnyel el is ért. Az 1994. LX. törvény bebiztosította az intézmény finansziális biztonságát: „Az Akadémia a központi költségvetésben önálló fejezetet alkot.”¹⁵ De ezzel – minden retorika ellenére – ki is szolgáltatta magát a mindenkori belső és külső politikai akaratnak, struktúrájában megőrizte a szovjet mintát, fenntartotta a magyar tudományos élet feletti formális és informális hatalmát, hiszen „köztestületté” vált, azaz a belső viszonyait szabadon alakíthatta, ugyanakkor mivel az állami költségvetéstől függött, közvetve a politikai függés új formában megmaradt. A belső viszonyok alakításában a folytonosság fenntartása melletti természetes emberi önvédelem gyakorlata érvényesült. Ímmel-ámmal lezajlott egyfajta rehabilitációs folyamat, hogy felülvizsgálják a politikai okokból korábban kizárt akadémikusok helyzetét, de ez nem terjedt ki a kommunista idők során akadémikussá váltak megítélésére. Politikai érte-

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Már az Akadémia törekvéseit bemutató, Molnár Andrea szerkesztette kötet címe is kifejezi: *Megőrizni és megváltoztatni. A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. XL. törvény és a hozzá kapcsolódó alapszabály, ügyrend és módosításai, 1994–2022.* Kommunikációs szempontból hasznos, de tartalmi szempontból árulkodó, hogy a folytonosságnak vannak politikai elemei is.

¹⁵ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99400040.tv#>

lemben nem csak az Akadémiára jellemző rendszerváltási szimptóma alakult ki: megújultunk, hogy folytathassuk. Bonyolult, olykor átláthatatlan, személyfüggő akadémiai és egyetemi irányítási, előmeneteli világ alakult ki, amelyben az egyetemi és az akadémiai szervezeti funkciók egymással átfedő összekapcsoltságát személyek többes szerepének részben tudatos, részben spontán kialakításával (például egyetemi és akadémiai bizottsági tagságok, tisztségek átfedő ellátásával), szakmai folyóiratok akadémiai központosításával, tudományos minősítések informális befolyásolásával védelmezték. Miközben – például – az Akadémia – eredeti hivatásával össze nem egyeztethető módon – holland befektetőknek eladta az Akadémiai Kiadót, továbbá tisztázatlan maradt az Akadémia és az egyetemek közti tudományszervezési viszony: pályázatok, projektek, díjak összevisszasága miatt lehetetlen nyomon követni egy-egy tudós teljesítményét és affiliációját. Részben ennek következménye, hogy a világon egyedülálló vegyes tudományos minősítési rendszer van Magyarországon: PhD (angolszász), habilitáció (német), akadémiai nagydoktori (szovjet). Nem átláthatók az akadémiai minőségbiztosítás rendszere és fokmérői sem.

Az 1994. LX. törvény számtalan módon – nem csak a költségvetése országgyűlési jóváhagyása – erősíti az Akadémia állami függőségét. A feladatok megfogalmazásakor kiderül, hogy az Akadémia a kormány döntéseit kívánja előkészíteni, szolgálni. E tetszetősnek ható megfogalmazás szerzői a politikai tudás hiányától szenvedtek (vagy akartak szenvedni), mivel egy kormány mindig is valamilyen politikai célok jegyében lép hatalomra, vagyis nem tudja leképezni minden állampolgár akaratát, emiatt pusztán értelmiségi illúzió azt felajánlani és elvárni, hogy egy kormány az Akadémia „tisztán tudományos” felfogására támaszkodva döntsön. A kommunista tudományfelfogás sem volt egyéb: létezik egy tudományos igazság, amire a kormány döntését alapozni kell. Ilyen tudományos igazság nincs, ezért erre alapozott kormányzati döntés sem létezhet, vagy ha igen, mint az Eocén Program esetében, akkor annak természeti katasztrófa lesz a vége. Az értelmiség befolyásolta politika törvényes megfogalmazást nyert a rendszerváltás után hozott akadémiai törvényben.

Közvetett politikai függőség

Vannak egyéb vaskos államfüggőségi passzusok is rögzítve a törvényben. Az Akadémia alkalmazottai „közalkalmazottak”, ugyanúgy, mint az állami oktatásban dolgozók. Még csak nem is köztisztviselők, hanem közalkalmazottak, vagyis az értelmiségi tápláléklánc végére kerültek. Igaz, a törvény elfogadása után – a Horn-kormány alatt – sorra jelentek meg a kormányrendeletek, amelyek rögzítették az Akadémia által juttatott tiszteletdíjak és juttatások mértékét. Az Akadémiát érintő törvénymódosítások száma – érdekes fejlemény – 2002 után megnőtt. Figyelemre méltó módon újból a juttatások kerültek előtérbe a hatalmi megfontolások maximális figyelembevételével. Először is, a 2005. évi VI. törvénycikk elfogadásával az Akadémia elnöke, a főtktár és helyettese a köztisztviselői törvény rendelkezései alá került. Ezt követte a 2006. évi LXXXVI. törvénycikk, amely előírta, hogy az Akadémia alapszabályát kétharmados többséggel lehet csak módosítani. Könnyű ebből kiolvasni, hogy az Akadémia csúcsvezetésének hatalmi pozícióit akarták ezzel is erősíteni, hogy majd a 2009. évi XX. törvényben hatalmi szempontból átírták az 1994. évi akadémiai törvényt. Nemhogy nem lazították az állam és az Akadémia közötti kapcsolatrendszer, ellenkezőleg, az állam hozzájárult az Akadémia elvesztett hatalmi jogosítványai egy részének a visszaszerzéséhez. Néhány példa a törvénymódosítás szövegéből: „3. § e) az Országgyűlés vagy a Kormány kérésére a kompetenciájába tartozó kérdésekben – főleg a tudomány, az oktatás, a társadalom, a környezet és a gazdaság kérdéseiben – kinyilvánítja szakmai véleményét; l) felsőoktatási intézményekkel és közgyűjteményekkel kötött megállapodás alapján ezen intézményekben tudományos kutatócsoportokat tarthat fenn, valamint közreműködhet az oktatásban és a felsőoktatási intézményekben folyó doktori (PhD-) képzésben; m) a tudományos utánpótlást ösztöndíjrendszer fenntartásával segíti, amelynek fedezete az Akadémia költségvetésében elkülönítetten szerepel; kiemelkedő tudományos eredményeket elérő kutatók részére – saját forrásaiból vagy egyetemleges közérdekű kötelezettségvállalás alapján – határozott időre tudományos ösztöndíjat, díjakat alapíthat,

díjkitűzést tehet, amelynek feltételeit és részletes rendjét az Akadémia szabályzatban állapítja meg.”¹⁶

Akadémiai oldalról nyilván – fejlett értelmiségi öntudattal – ezek csupa pozitív dolgok, politikai realista értelemben azonban a rendszerváltáskor alkalmazott folytonossági elv felerősítésével van dolgunk: az elnököt a politikai akarat ellenére nem lehet megválasztani, tehát az ő és közvetlen magas szintű irányítóinak (főtitkár és helyettese) köztisztviselővé emelése, a mindenkori Akadémia állami függőségének bebetonozása jó úton haladt 2002 és 2010 között. Folytatva a 2009. évi akadémiai törvény módosításainak ismertetését, a hab a tortán most következik: „13. § (4) Az elnököt a miniszteri, a főtitkárt az államtitkári, a főtitkárhelyettes a szakállamtitkári illetménnyel azonos mértékű javadalmazás, valamint évente 40 munkanap szabadság illeti meg.”¹⁷ A jelenleg hatályos akadémiai törvényben a fenti megfogalmazás átalakult,¹⁸ de az akadémiai vezetők javadalmazásának közigazgatási (államfüggő) logikája nem.

Az 1998 és 2002 közötti Orbán-kormány érdemben nem nyúlt hozzá az 1994-es törvényhez. A szocialista-szabaddemokrata kormányok azonban folyamatosan azon dolgoztak, hogy az Akadémia tevékenységi körét kibővítsék (akár az egyetemekkel való konfliktusok gerjesztésével), az intézmény legfelső vezetőinek jogállását pedig nagyon erős politikai védelemben részesítették, aminek a célja az lehetett, hogy a rendszerváltás előtti tudománypolitikai (értelmiségpolitikai) centralizációt bújtatva felújítsák, azaz noha az akadémiai autonómia prioritás, de az Akadémia fölötti politikai kontroll még ennél is fontosabb. Akié az iskola, az országos hatáskörű Akadémia, a kulturális intézmények koncepcionális fejlesztésének a joga és informális befolyásolási módjai (önmagát kulturális zsúriknek kinevezett értelmiségi csoportok), az életmódot befolyásoló tudományos, oktatási és művészi tartalmak média-képviselője, azé a hatalom. Az az akadémikus – legyen tisztségvi-

¹⁶ https://jogkodex.hu/jsz/2009_20_torveny_9852360

¹⁷ Uo.

¹⁸ Lásd: „Az elnököt a kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvény (a továbbiakban: Kit.) 1. melléklet I. pontjában foglalt Illetménytábla szerinti közigazgatási államtitkári illetmény felső határának megfelelő illetmény illeti meg. (4a) * A főtitkárt a Kit. 1. melléklet I. pontjában foglalt Illetménytábla szerinti helyettes államtitkári illetmény felső határának megfelelő illetmény illeti meg. (4b) * A főtitkárhelyettes illetménye a főtitkár illetményének 90%-a.”

selő vagy tudományos teljesítménye révén az – cinikus, ha azt hiszi, hogy az Akadémiát politikai függéstől mentesen lehet szemlélni. A törvényi szabályozások a jogi mozgásteret bővítik, de emellett létezik a tudományos élet ideológiai uralásának informális eszközrendszere is. S ez egy hatalmi gépezet igazi arca.

Vajon praktikusán mit jelent az 1994-es törvénynek ez a kitétele: „szorgalmazza és segíti a tudományos kutatások eredményeinek társadalmi és gazdasági hasznosítását”? Értelmiségi fülnek jól hangzó, ténylegesen, tartalmilag semmit sem jelentő kitétel. Az Akadémiáról szóló törvény azon a hamis elképzelésen alapult, hogy az Akadémia egyfajta *think tank*-funkciót is képes ellátni az állam mögött, cserébe önkormányzati módon szervezheti a belső életét. A költségeket teljes mértékben az állam fedezi, de az elköltésük módjáról, elosztásáról az Akadémia dönthet. Ilyen például az intézmény elnökének a megválasztása: „Az Akadémia elnökét, alelnökeit, főtitkárát és főtitkárhelyettesét a hazai akadémikusok közül, a hazai akadémikusok javaslata alapján három évre a Közgyűlés választja. Az elnököt tisztségében a köztársaság elnöke megerősíti.” Az önkormányzatiság belső mechanizmusa fölöött mégiscsak ott áll a köztársasági elnök aktusa, vagyis az állam az Akadémia elnökének kinevezésekor is jelen van, nem csak az éves költségvetés vagy az Akadémia költségeinek ellenőrzések: „Felhatalmazást kap a Kormány, hogy az akadémiai költségvetési szervek gazdálkodására vonatkozó szabályokat – e törvény 20. § (6) bekezdése alapján – rendeletben állapítsa meg. (2) * Felhatalmazást kap a Kormány, hogy a hazai akadémikust megillető tiszteletdíj, a hozzátartozói ellátások, továbbá az Akadémia doktora tiszteletdíja megállapításának feltételeit, mértékét, folyósításának és felfüggesztésének szabályait rendeletben állapítsa meg.” A rendeletek sorára korábban már kitértem. Sokféle módon lehet bizonyítani az 1994-es törvény alapján, hogy az Akadémia állami függősége az önkormányzatiság elvének hangsúlyozása ellenére megmaradt a rendszerváltás után is. Ha ezt bizonyítottnak vesszük, akkor nem alaptalan kimondani, hogy a rendszerváltás politikai értelemben csekély hatást gyakorolt az Akadémiára, illetve a mindenkori elnök személyének kiválasztása politikai alkuk és döntés függvénye maradt.

Az Akadémia elnökeinek politikai függősége

Vessünk egy pillantást az Akadémia 1949 utáni elnökeinek a listájára, amikortól az állami befolyás egyértelművé vált. A rendszerváltás után olyan ember kellett az Akadémia élére, aki politikailag legitimálni tudta a kommunista idők alatt lejárátódott intézményt. Ne feledjük, hogy 1949 után az Akadémia első elnöke Rusznyák István volt, aki egészen 1970-ig maradt tisztségében, és életrajzából semmilyen kétség nem merül fel, hogy miért éppen ő vezethette az MTA-t. Őt követte Erdey-Grúz Tibor (1970–1976), majd Szentágothai János (1976–1985) elnöksége. A politikai elkötelezettség bizonyítása nem igényel utólagos érvelést. De a tényekért azért írjuk le, hogy Erdey-Grúz 1952 és 1956 között felsőoktatási, majd oktatásügyi miniszter volt; Szentágothai pedig 1973-tól alelnöke volt az Akadémiának, azután országgyűlési képviselő lett 1985-ban, illetve annak megszüntetéséig a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja volt. Őt követte Berend T. Iván, aki 1985 és 1990 között volt az Akadémia elnöke, majd a rendszerváltás után Amerikába költözött és a mai napig ott is él. Egész pályafutása a kommunista hatalom szolgálatában állt. Ha valaki le akarná modellezni a rendszerváltást és annak minden ellentmondását, akkor elegendő Berend T. Iván életrajzát itinerként kezelni. Az Akadémia elnökeként egyben tanácsadója is volt Németh Miklós miniszterelnöknek, tagja az MSZMP Központi Bizottságának, politikai szerepet játszott a privatizációban, illetve az MTA–Soros Alapítvány társelnöki tisztét is betöltötte. A rendszerváltás után az Akadémia első elnöke Kosáry Domokos volt: „Az 1990. évi májusi közgyűlés Kosáry Domokost választotta az Akadémia elnökévé (1990–1996). Kosáry személye a tudós társaság megújulási igényét is szimbolizálta, hiszen a tudós 1956-ot követően – a forradalomban betöltött szerepe miatt (a forradalom dokumentumainak gyűjtése, a Magyar Történészek Forradalmi Bizottságának elnöki posztja) – börtönben is ült.”¹⁹ Hogy mennyire volt szimbolikus és mennyire politikailag hatékony képviselője az Akadémiának, arra elég annyit mondani, hogy az új akadémiai törvény tervezetét ő már 1991-ben benyújtotta, viszont további három éven át tartó sorsára nem volt befolyása. Glatz Ferenc (1996–2002) követte Kosáryt, aki-

¹⁹ Zsidi é. n.

nek még egy felületes életrajza is szoros kötődést mutat az MSZP-ével. Ez volt az az időszak, amikor a posztkommunista kormány végképpen az államhoz láncolta az MTA-t. Vizi E. Szilveszter jovialis tudósként vezette az MTA-t, mint később kiderült, érintetlenül maradt az Akadémia politikai értékelése, hogy azután elkövetkezzenek a Fidesz-függő Pálinkás József évei az intézmény élén. Lovász László, csakúgy, mint Vizi E. Szilveszter igyekezett a politikától független elnök szerepét vinni, inkább kevesebb, mint több sikerrel. Ezekhez a tapasztalatokhoz viszonyítva Freund Tamás jelenlegi elnök szintén a politikamentes elnöki szerepet igyekszik ellátni, mintha nem lett volna politikai be-kötése a Fidesz vezette kormányhoz az MTA elnökként való megválasztása előtt. Érdekes módon a Fidesz vezette kormányok idején köz-életileg-politikailag nem aktív elnököket választottak, azt üzenve, hogy az Akadémia ne politizáljon. A Fidesznek azért volt ez az érdeke, mert az Akadémia kalkulálható politikai vélemény-összetétele vélhetően baloldali-liberális dominanciájú.

Innentől kezdve politikai az is, ami az Akadémián belül lévők körében történik, s az is, ami az Akadémián kívüliek kritikáiban megfogalmazódik. A bent lévők, élükön a mindenkori akadémiai elnökkel, politikai szándékokkal átitatott feltételek között tevékenykednek. Az Akadémiának – amióta az államtól vált függővé – a mindenkori politikai feltételek realitása között kell működnie. Természetesen mint politikai hatalmi tényező igyekezett a tudomány semlegessége mögé bebújni, tudományos mérlegelés eredményeként feltüntetni a döntéseit. A kommunisták a hatalomátvételük után nem vacakoltak tudományos érvekkel, hatalmi erővel megrostálták az Akadémia tagjait. A rendszerváltás ezt megkerülte, emiatt a változtatási szándékok elenyésztek a folytonosságot igénylők erejével szemben. Az Akadémia a sokféle politikai és értelmiségi elvárások örvényében végül is a tudományos álarc mögé bebújva igyekszik megőrizni az elért tudományos eredményei révén a politikán fölülinek vélt státuszát. Mindez akár sikeres is lehetne, ha a tudás filozófiai értelmezését figyelmen kívül lehetne hagyni.

Az Akadémia tudományképe

Van-e, lehet-e tudományos identitása egy akadémiának? Minden korszaknak megvoltak az uralkodó tudomány fogalmát meghatározó értelmezései. Egy nemzeti akadémiának, amely ráadásul szinte minden tudományterületet felölel, csak a legáltalánosabb értelemben lehet jellemző tudás- és tudománydoktrínája. A Magyar Tudományos Akadémia (eredetileg Magyar Tudós Társaság) kezdettől fogva a magyar nyelv védelmét, ápolását tűzte ki célul, ami nemzetpolitikai cél volt. Az alapítók felfogása szerint a tudományok fejlődését és eredményeinek terjesztését a nemzeti nyelv ápolásával lehet és kell elvégezni. A tudományfelfogás szempontjából sokatmondó, hogy eredetileg hat osztálya volt a Tudós Társaságnak, a következő sorrendbe állítva: 1. nyelvtudomány, 2. philosophia, 3. történetírás, 4. mathesis, 5. törvény- és 6. természettudomány.²⁰ Érdemes ideidézni, hogy a jelenlegi osztályok, amelyekből tizenegy van, részben tükrözik az egyes tudományterületek bővülését, illetve történetileg értelmezhető „érkezési” sorrendet: az első három osztály – I. nyelv- és irodalomtudományok, II. filozófiai és történettudományok, III. matematikai tudományok – leképezi a kezdeti tudományterületi besorolást, igaz, összevonásokkal és úgy kibővítve, hogy nehéz lenne logikailag alátámasztani az egy osztályba való besorolást. Viszont világnézetileg és ideológiai értelemben igen: a filozófia és a történettudomány összevonása (nem beszélve az ide beszuvasztott további tudományterületekről: művészettörténet, neveléstudomány, pszichológia, régészet, ókortörténet, tudomány- és technikatörténet) önmagában a filozófia historicizálását valló hegelianus és marxista elgondolás szerint tartozhat egybe. A régészet, a pszichológia, a művészet- és a technikatörténet összetartozását aligha lehet tudományfilozófiai érvekkel megmagyarázni. A további osztályok sorrendiségében sincs sokkal több logika, de az feltűnő, hogy bár a természettudományok súlya és szerepe az idők során nagyon megnőtt, ezt az osztályok kialakításának sorrendje nem tükrözi vissza. Elmondható, hogy az organikus fejlődés és a folytonosság elvének érvényesülése 1949 óta jel-

²⁰ A Magyar Tudós Társaság alaprajza és rendszabásai: <https://real-eod.mtak.hu/338/1/MTA.pdf>, 20. o.

lemzi az Akadémiát ennek minden előnyös és hátrányos következményével együtt.

Az Akadémia mai vezetése nem látja, hogy a modern tudásfelfogás eleve átpolitizált, és hogy a domináns tudományfelfogásnak politikai determinációja van, ami kölcsönös, bonyolult viszonyrendszert hoz létre a tudományos intézmények és a politika között. A modernségben nincs politikamentes tudás, mivel minden politikaivá vált elvi és gyakorlati szinten egyaránt. A modern tudomány pozitivista szellemű, ami azt jelenti, hogy csak tényeken alapuló állítást szabad tenni, a tényeken alapuló következtetéseknek törvények megfogalmazása a célja, hogy elkerüljék a két gondolati szélsőséget, mind a képzelgést, mind a pusztán empirikus megfigyelés eredményeinek az abszolutizálását. A végső cél az előrejelzés, a jövő tudományos befolyásolása szemben a metafizikai vagy teológiai világalakítási szándékokkal. A „pozitív” tudás előnyben részesíti a valóságot a képzeletbelivel, a hasznosat a haszontalannal, a bizonyosat a bizonytalanlannal, a pontosat a pontatlannal, a pozitívat a negatívval szemben, ami összességében a haladás szolgálatát jelenti. A pozitivismus atyja, August Comte a pozitív tudományt gyakorlati értelemben elsősorban politikai célok megfogalmazására alkalmazta. Szerinte a fenyegető káoszt a politikatudomány – amit társadalmi fizikának is nevez – átalakítása révén lehet megelőzni. Másként fogalmazva, a politikai tudásnak pozitivista tudománnyá kell válnia, hogy átszervezhessük a társadalmat. A fiatalkori comte-i írásokból kirajzolódik,²¹ hogy az új ipari korszakban, amely a modern tudománnyal karöltve átalakítja a teljes szellemi-kulturális világot, új szellemi bázison – pozitív, egyetemes tudás birtokában – az egész társadalmat át kell alakítani, mert a korábbi szellemi eszközeink – teológia, metafizika – elégtelenek a történelem fejlődéséből fakadó új tudományos-ipari világ társadalmának kialakításához. A feladat politikai, mivel „a tudományok átpolitizálódtak”,²² valamint „az alkotmányok nem pótolják a társadalmi újjászervezést”.²³ Az újjászervezésnek az elmélet és a gyakorlat szétválasztásával kell kezdődnie. Erre azért van szükség, hogy a társadalom átszervezésének „nagy problémáját” „egyedül megfelelő módon tárgyal-

21 Vö. Gane 2006, 49: „Having outlined the course of social development and identified the main forms of conflict within it, Comte began to think about a new kind of politics.”

22 Uo. 48.

23 Comte 1979, 34.

juk”.²⁴ Illetve „a pozitív tudomány művelőire kell bízni a társadalmi újjászervezéssel összefüggő elméleti munkát”.²⁵ Ez az elméleti munka azt kívánja meg, hogy „a tudósoknak [...] a feladata, hogy a politikát a megfigyelésen alapuló tudományok szintjére emeljék”.²⁶ Ha ez bekövetkezik, a tudományos politika gyakorlati értelemben is képes lesz meghatározni, hogy a civilizáció fejlődése milyen rendszert fog létrehozni. Comte egyik teoretikusa volt a történelmi determinizmus eszméjének, amely a 19. században a Bacon és Galilei által meghirdetett tudományfelfogás betetőződésének tekinthető. A marxizmus ennek az egyik variánsa volt, s vált politikai erővé a 20. századra.

A progresszivitás eme felfogása magától értetődőnek tekintette, hogy az igazi (pozitív) tudományokat a napi gyakorlattól elkülönítve kell művelni. A kiindulópont politikai, a megoldás is politikai. Mivel mind a természet-, mind a társadalomtudományokat a progresszió eszméje élteti a modernségben, a modern tudományok eszmei átpolitizálódása elkerülhetetlen. Aki nem ezt vallja, azt sarlatánnak fogják titulálni. Ami ebből az akadémiákat érinti, nekik kell elsősorban kialakítani azt a működési területet, ahol a gyakorlattól elszigetelt tudományos tevékenységnek folynia kell. Kétszeresen is politikailag determináltak a Magyar Tudományos Akadémiához hasonló intézmények: a nemzeti célt összhangba kell hozni a progresszivitás eszméjével. Ezt a két célt a kommunista időszak alatt közvetlen beavatkozással egyesítették: a természettudományoknak a technológiai progresszivitást kell szolgálniuk, a társadalomtudományoknak pedig mindkét célt; valójában a társadalommérnökség eszméje hatja át a modern társadalomtudományokat – azaz a comte-i utópikus politika- és társadalomfelfogást magától értetődően vette át a szovjet típusú tudománypolitika is, melyet elvi-politikai értelemben az MTA – bizonyos hangsúlyeltolódásokkal a nemzet eszméjének engedve – továbbvitt 1994 után is. A társadalomtudományi kutatóintézetek leválasztása az Akadémiáról, majd az ELTE-hez csatolása annak a tudományfelfogásnak tudománypolitikai kifejezése, amely tarthatatlannak és értelmetlennek tartja a gyakorlattól leválasztott társadalommegismerést. A politika akkor is benne van az

24 Uo. 47.

25 Uo. 57.

26 Uo. 65.

akadémiák életében, ha ezt egy adott akadémia vezetői intézményvédelmi retorikával tagadják: a modern tudás átpolitizáltsága ismeretelméleti és nem intézményi státusz kérdése.

Politika és tudomány ütközési pontjai

Hogy mennyire zavaros a modern tudás politikai átítatottsága, itt van egy példa a közelmúltból. A Magyar Tudományos Akadémia Biológiai Tudományok Osztálya vezető biológusainak 92 százaléka egy állásfoglalást fogadott el, miszerint „Az emberek egy nem elhanyagolható hányada olyan kromoszomális vagy anatómiai jellemzőkkel születik és/vagy fejlődik, amelyek [...] egyértelműen nem felelnek meg a »férfi« vagy »nő« hagyományos meghatározásának.” Egy nyilatkozat nem térhet ki részletes tudományos érvek kifejtésére, viszont arra igen, hogy politikai élt adjon neki, ahogy ez a nyilatkozat sem tudományos kitételrel ér véget: „Ha csak két biológiai nemet deklarálnánk az eltérések figyelembevétele nélkül, az marginalizálhatná azokat az embereket, akik nem illeszthetők be ezekbe a kategóriákba. Ez megnyilvánulhat a politikai és jogi elismerés hiányában, a pontos azonosítás nehézségeiben, az okmányok kiállításában, valamint az oktatásban, az egészségügyi ellátásban és a foglalkoztatásban tapasztalható rendszerszintű diszkriminációban. Jó lenne mindezt elkerülni.” Csakhogy a magyar Alaptörvény ezt írja: „(1) Magyarország védi a házasság intézményét mint egy férfi és egy nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony. Az ember férfi vagy nő. Az anya nő, az apa férfi.”²⁷ Tehát van egy módosított Alaptörvény, továbbá van egy akadémiai közösségi többség (92 százalék) által igaznak elfogadott tudományos igazság, másrészt van egy ebből levezetett akadémiai politikai következtetés. A jelen nyilatkozat megfogalmazói konkrét politikai elvárásokat is megfogalmaznak, vagyis ami tudományosan igaz, annak politikailag mérvadónak kell lennie.

²⁷ <https://njt.hu/jogszabaly/2025-15-04-00>

Ezen a ponton nekem csak kérdéseim vannak: vajon milyen marginalizálódással kell szembenézniük azoknak a biológusoknak, akik nem írták alá a nyilatkozatot? Vajon a 20. század zsarnoki rendszerei nem a tudományra hivatkoztak, mindegy, hogy náci vagy kommunista elköteleződéssel? A faji diszkrimináció nem élvezett tudományos biológiai alátámasztást? Nem beszélve a kommunista tulajdonfosztásról, amely a tudományos „történelmi materializmuson” alapult. De nem akarom feszíteni a húrt. Mondandóm lényege az, hogy egyetlen politikai döntést és megfogalmazást sem lehet közvetlen, direkt módon alávetni az adott pillanatban elfogadott tudományosság – helyes vagy helytelen – mércéinek. A tudomány és a politika igazsága nem azonos – meg lehet próbálni a kettőt „összehozni”, a végeredményről már vannak tapasztalataink.

A politika nem a meghosszabbított keze a tudománynak. Ez azért nem sajnálatos, mert a modern tudomány nem a tudásról, még kevésbé az igazságról szól, hanem egy adott empirikus világdarabka szabályozott vizsgálatokra alapított megismeréséről. A tudás és az igazság az egészre irányul, a modern tudomány viszont az egésznek valamely részletére.²⁸ A politika az emberek tapasztalatainak egészére irányuló igazságot keresi, csak ebből lehet sikeres politikai cselekvést (értsd: politikai kampányt) kialakítani. Ha egy ország – bármely ország – alkotmányát mint végső politikai dokumentumát tekintjük, akkor abban számos olyan kijelentés található, amely „tudományosan” megkérdőjelezhető. Egy példa: „A hivatalos nyelv a magyar.” (Alaptörvény, H. 1. pont), de mi van akkor, amikor egy magyar cég, egyetem, intézmény kijelenti, hogy náluk az angol a munkanyelv? Magyarországon vagyunk, a cég vagy intézmény magyar tulajdonú, a munkanyelv mégis angol. Vagy az

²⁸ Elég Descartes nevezetes művére (*Értekezés a módszerről*) hivatkozni, amely azzal a szándékkal íródott, hogy a tudományos kutatás új módszerét mutassa be, s ezzel a felvilágosodás kiinduló tézisét megfogalmazza. Alaptéziseinek második pontja így hangzik: „A második az volt, hogy a vizsgálódásaimban előforduló minden problémát annyi részre osszam, ahányra csak lehet...” Ez azt jelenti, hogy az egész mint olyan nem megismerhető. David Hume és nyomában Immanuel Kant (vö. Kant: *Prolegomena*) csupán levonta a végső következtetést, miszerint a korábbi filozófusok által kitűzött cél, a végső igazság megismerése lehetetlen. Ennek a folyamatnak, azaz a modern tudomány és az igazság szétválásának a filozófiai leírását lásd Cassirer *A felvilágosodás filozófiája* című művének VI. fejezetében, melynek címe: Jog, állam és társadalom (Cassirer 2007, különösen 302–303.) A modern filozófia föladata az igazság egészének megismerését, ahogy magát a realitást is – az emberi világ megismerésében – az ideológiák kedvéért. Mert ami nincs politikai nyelven megfogalmazva a modernitásban, az tudományosan sincs.

Alaptörvény azzal kezdődik, hogy „Isten, áldd meg a magyart” – akkor ezt most meg fogja támadni az Akadémia valamelyik osztálya, hogy Isten létezése kérdéses?! Vagy az egész Alaptörvény tele van az individuális liberális jogok védelmével – kérdezem, mi az, hogy „joga van”? Tudományosan ennek van bármilyen értelme? Aligha, politikailag azonban van. Sem a jog, sem a természettudományok, sem bármelyik egyéb modern tudomány nem illetékes bármely politikai dokumentum hitelezésében, nem ez a dolguk, nincs politikai kompetenciájuk. Ha ezt a különbséget tudomány és politika között valaki nem érti, akkor hadd utaljak vissza arra, hogy a fenti állásfoglalást „csak” 92 százalékban fogadta el az akadémiai biológusok közössége. Ez nem arra utal, hogy a tudományos igazság és a politikai érvényesség között szakadék lehet? Hogy a politikai igazság, amely a polgárok véleményének, érzéseinek, tudásának vagy akaratának az összegzése, párhuzamosan létezik a tudomány „igazságával”. A modern tudomány abból meríti a morális erejét, hogy a képviselői „tényekre” alapoznak. A tény sem egyéb, mint viszonylag biztos következtetés. Bármikor megdőlhet. A politika viszont az empirikusan nem igazolható jövőbeli célokról, a reményről szól.

Ha az MTA biológusközösségének többsége szerint marginalizálódhatnak a kromoszómailag besorolhatatlanok a társadalom életében, akkor erre az a válasz, hogy abszolút egyenlőség sose volt, ma sincs, csak akkor lesz, ha fölszámoljuk az embert mint olyat. Már maga az MTA biológusainak többsége is politikailag marginalizálja a nyilatkozatot alá nem írók 8 százalékát. Ők, persze, nem tennének ilyet. A helyzet azonban az, hogy a konfliktus, az ellentét, az ellenségeskedés metafizikai értelemben, vagyis az élet alapelveit tekintve bele van írva az ember életébe, jellemébe, cselekvésébe. Röviden: a nyilatkozat nagyszerű példája a modern tudomány logikájának és mércéinek a megértéséhez, viszont politikai értelemben naiv vagy egyenesen értelmetlen.

A tudományfilozófiában ismeretes a minden empirikus megfigyelést fenyegető logikai hiba, vagyis az indukciós következtetés hibája: ha egyetlen empirikus adat is szembemegy a korábbi filozófiai megfigyelések empirikus adataival, akkor az egész következtetési láncolat megszakad. Ha egyetlen fekete hattyút is látunk, akkor a „minden hattyú fehér” állítás összeomlik. Lefordítom: ha egy tudományos igazságot nem mindenki oszt, akkor az indukció hamis. Ugyanakkor ennél sokkal

erősebb állítást tettem: a politikai „igazság” csak részlegesen fedheti egymást a tudományos „igazsággal”. Ez nem a tudomány leértékelése, hanem a világ bonyolultságának és működésének az újbóli hangsúlyozása. De nem is a politika felértékelése, hanem egyszerűen a két intellektuális terület megkülönböztetésének a kifejezése. A politikai igazság nem azonos a tudományos igazsággal, azonban ettől még nem alábbvaló. Az igazság nem attól függ, hogy hányan vallják, hanem hogy a valóság minden területén mit tekintenek annak. A tudomány területén a tudományos mércék szerinti igazság lehet csak igazság (noha ezt a modern filozófia maga vonta kétségbe). A politika területén végső soron a többség akarata a mérvadó, ráadásul minden politikai igazságnak jövőt formálnak kell lennie, azaz mit szeretnének az emberek a jövőben. Abból nem indulhatnak ki, hogy mit fognak tudni a jövőben, mert azt most nem tudják. A tapasztalati tudományoknak itt nincs illetékessége. Továbbá, a politikai érvényesség nem lehet tekintettel a kivételekre – a politikai akaratképzés így elképzelhetetlen volna. A liberálisok persze úgy gondolják, hogy bármely kisebbség igényeit egyenlő státusz illeti meg a többségével. Az ilyen törekvésnek mindig az a vége, hogy valaki mégiscsak kisebbségbe szorul morális értelemben – most éppen a férfiak a nőkkel szemben, a fehérek a színes bőrűekkel szemben, a közösség az egyénnel szemben.

A politikai igazság mércéje jórészt metafizikai, azaz elvekre támaszkodik (a rész megelőzi a részt; igazságos, hogy mindenki kapja meg a magáét; ami előbb van, azt nem előzheti meg az, ami később volt stb.). Ha ezek az elvek igazak, akkor nem látom be, miért szenvednének például biológiai alapon megkülönböztetést a kétes kromoszóma-összetétellel születettek. Ezt a kérdést minden humánus közösség praktikusán megoldja. Az viszont súlyos kérdés, hogy vajon a kivételt miért kellene a többség életének a mindennapi kérdésévé tenni. A politikai igazság a többséget védelmezi; a kivétellel nincs semmi baj, annál inkább a többségen belüli kivételek kezelhetetlenségével politikai értelemben. Ezért nem mindegy, mit mond a tudomány, de az sem, hogy mire törekszik a politika.

Végszó

A természettudósok számára a modernség megszilárdulása után magától értetődő, hogy mi a tudomány. Az, amit ők csinálnak. Ők tudják, mi a természet, ők tudják, mi a tudás, ők tudják, hogyan kell tudományos társaságokat működtetni. A mai természettudóst nem érdekli, hogy mi vezetett odáig, hogy miként kell a tudományt művelni. Számára a tudás és a tudomány azonos. Számára a tudomány és az igazság szintén azonos. Számára a természet fogalma sem okoz fejtörést, mivel eleve és kizárólag az empirikusan megismerhető világot tekinti annak. Mindéből következik a modern tudós olykor arrogáns, lekezelő viselkedése, ha bárki megkérdőjelezi, hogy vajon tényleg az a természet, amit ő tanulmányoz, vagy a tudás tényleg azonos a tudománnyal, vagy a tudományos tekintély ma ugyanaz egy posztkommunista országban, mint – mondjuk – Nagy-Britanniában. A tudásnak mindig van társadalmi-politikai feltételrendszere (a régi paradigmaprobléma újra felmerül), a modern tudománynak nincs, mert a modern tudománynak módszertana van, nincs se metafizikája, se filozófiája, se valódi morális tartalma. S mindezt jónak, előre tett lépésnek értékeli.

Az Akadémia helye, szerepe a rendszerváltásban tudatosan homályban hagyott eleme a magyar politikatörténetnek. Máthé Áron azonban egy tanulmányában részletesen végigelemezte az MTA és a mindenkori politika viszonyát.²⁹ A szerző – jelen írás szándékával egybeeső módon – azt vizsgálta, hogy az MTA-nak milyen viszonya volt a politikával a második világháború előtt és nagy hangsúllyal a kommunista hatalomátvétel után, illetve a rendszerváltás időszakában. A következő fontos állítást teszi: „1994-ben mégiscsak elfogadták az akadémiai törvényt. Ez a szabályozás fenntartotta a tudományos kutatás kvázi állami szerepkörét és kutatóintézeti hálózatát, ami egyfelől megterhelte az Akadémia és az egyetemek viszonyát és rendezetlenül hagyta kapcsolataikat. Az MTA minősítési funkciója tovább élt [...]”,³⁰ azaz a nagydoktori cím odaítélése révén általában is kontrollt gyakorolt a tágan értelmezett akadémiai értelmiség rekrutációja felett, amit már az 1980-as években is gyakorolt, amikor az Akadémia szerződést kötött

²⁹ Máthé 2019.

³⁰ Uo. 147.

a Soros Alapítvánnyal (1984-ben). Ez akkor, persze, a kommunista hatalom lebontásának egyik lépése volt. Ami azonban az elitcserét, valamint az Akadémia intézményi túlélési stratégiáját illette, az már a rendszerváltás történetéhez tartozik. Ami kezdetben a kommunizmus lerombolása volt, az később egy konkrét politikai doktrína, a liberalizmus térhódításához vezetett az Akadémián belül is. A rendszerváltás természete miatt az élet minden területén külön-külön kellett, kell megharcolni a politikai változásokért. Ez alól az Akadémia sem kivétel. A tisztánlátást nehezíti, hogy az Akadémia részben intézményi túlélési ösztöne, részben politikai tudatlansága miatt mereven szemben áll bármilyen vitahelyzettel.

A kommunizmus egyik öröksége, hogy az Akadémia a mindenkori politikai küzdelmek egyik terepévé vált, mert az 1994. évi XL. törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról rögtön az elején kijelenti: „Az Akadémia a központi költségvetésben önálló fejezetet alkot.” Ez azt jelenti, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a városfalakon belül helyezkedik el, vagyis nem az igazság, a kétely vagy keresés klasszikus eszméje (zetétikus), hanem az államhoz való viszonyulás vezette. A hivatkozási alap, hogy az Akadémia közfeladatot lát el. Erre hivatkoznak az egyházak, és a civil szervezetek jó része is. A helyzet az, hogy az Akadémia eredetileg magánkezdeményezés volt, és magánbefizetések tartották fenn. Azok fizettek, akik megtiszteltetésnek érezték, hogy egy ilyen szellemi-erkölcsi körhöz tartozhatnak. Az MTA egészen a kommunista hatalomátvételig magánadományból tartotta fenn magát, utána viszont állami költségvetési forrásból, amiért cserébe valójában állami intézmény maradt, a politikától sem anyagi, sem ismeretelméleti, sem ideológiai okokból nem független. Valójában az anyagi biztonság miatt nem is akar az lenni. Holott mérhetetlen felelőssége van a magyar tudományos és szellemi elit kinevelésében. Jelenlegi önképe és helyzete szerint egyszerűen nem alkalmas a magyar nemzeti fennmaradást szolgálni a megfelelő intellektuális utánpótlás biztosításával. Ez az Akadémia fő feladata, nem az, hogy mennyire független a magyar államtól, ez fontos feltétel, de csak a cél szempontjából. Jó lenne, ha az Akadémia önálló, tekintélyelvű intézmény volna, amelyhez meritokratikus alapon lehet kapcsolódni.

Irodalom

- Cassirer, Ernst 2007: *A felvilágosodás filozófiája*. Atlantisz Kiadó.
- Comte, August 1979: *A pozitív szellem*. Magyar Helikon.
- Descartes, René 1980: *Értekezés az ész helyes vezetésének és a tudományos kutatás igazságának módszeréről*. Akadémiai Kiadó.
- Gábor Márton 2025: Freund Tamás: Nem igaz, hogy elmaradt a rendszerváltás. Interjú. *Magyar Nemzet*, május 24.
- Gane, Mike 2006: *August Comte*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203963098>
- Hamza Gábor 2025: Akadémiák a világban – Történeti és nemzetközi áttekintés. *Magyar Tudomány*, 186/1. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.1.5>
- Kónya Sándor (szerk.) 1994: „...Magyar Akadémia állítsassék fel...” *Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek, 1827–1990*. Budapest, MTAK Közleményei.
- Máthé Áron 2019: Tudomány és politika. Az akadémiai szféra és a rendszerváltozás (megközelítések). In Orbán Balázs – Szalai Zoltán (szerk.) *Ezer éve Európa közepén. A magyar állam karaktere*. MCC Press.
- Molnár Andrea (szerk.) 2022: *Megőrizni és megváltoztatni. A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. XL. törvény és a hozzá kapcsolódó alapszabály, ügyrend és módosításai, 1994–2022*. MTA Könyvtár és Információs Központ.
- Zsidi Bernát é. n.: *Az 1994. évi akadémiai törvény története – Az mta200.hu akadémia-történeti sorozata* (13. rész). <https://mta200.hu/az-mta-tortenete/az-1994-evi-akademiai-torveny-tortenete-106514>

MAGYAR SZEMLE

BOTOS MÁTÉ: Charlie Kirk és a politikai jobboldal megújulása • ZALATNAY ISTVÁN: Van-e alternatívája a félelem szülte teológiának? • VÖRÖS GYŐZŐ a magyar millenniumról a Szentföldön • PETŐ ZOLTÁN: Prohászka Lajos válasza a modern világ válságára • NACSINÁK GERGELY ANDRÁS: Seth és Hamvas • SUBA ZOLTÁN a Somogyi Győző-monográfiáról • NAGY MIKLÓS MIHÁLY: Széljegyzetek Antoine-Henri Jomini hadelméleti művéhez

PRITZ PÁL¹

Az MTA felső vezetésének szerkezete és az apparátus munkája 1969–2006²

The structure of the top management of the Hungarian Academy of Sciences, and the work of the apparatus 1969–2006

Absztrakt

1969 nyarán jelent meg a *Tudománypolitikai irányelvek* című dokumentum, s nyomában jelentősen megújult a Magyar Tudományos Akadémia munkája. Az elnök az egész hazai tudományos élet igazgatásának – teljesíthetetlen – feladatát kapta, a főtitkár pedig – államigazgatási jogosítvánnyal – az akadémiai hálózat első számú gazdája lett. A tanulmány ezt a változást, hamari elakadását részletezi, majd – a terjedelmi korlátok között – az 1989–1990-es rendszerváltás utáni helyzet alapjellemezőit vázolja. Tehát küzdelmet a legitimációért, valamint az anyagi túlélésért.

Kulcsszavak: tudománypolitika, elnök, főtitkár, legitimáció, finanszírozás

Abstract

In the summer of 1969, the document entitled *Science Policy Guidelines* was published, and in its wake, the operations of the Hungarian Academy of Sciences was significantly renewed. The president was given the – unfulfillable – task of overseeing the entirety of domestic scientific life, and the secretary general – with state administrative authority – became the number one master of the academic network. The study details this change and its early stagnation, and then – within the current scope – outlines the basic characteristics

¹ *Laureatus Academiae* (Eötvös-koszorú 2023).

² Miért e két évszám? A kezdőpont nem azért 1969, mert a szerző ebben az esztendőben, augusztus 1-jén lépett az MTA Titkársága munkatársainak sorába, hanem azért, mert ekkor jelent meg az intézmény életét, felső vezetése szerkezetét alaposan, s egyértelműen előrevívő módon befolyásoló *Az MSZMP KB Tudománypolitikai irányelvei* elnevezésű dokumentum. A záró évszám pedig nem azért 2006, mert ezen esztendő végén zárult le a szerző akadémiai munkaviszonya. Sokkal inkább azért, mert ezen időponttal a Titkárság Természettudományi és Társadalomtudományi Főosztályának összevonásából egy merőben szolgáltató, Intézeti Főosztálynak elkeresztelt egység keletkezett. A visszalépés ténye a dolgozattól bizonyára kiviláglik.

of the situation after the end of the Socialist era in 1989/1990. In other words, a struggle for legitimacy and financial survival.

Keywords: science policy, president, secretary general, legitimacy, financialization

A 2025-ös esztendőben bicentenáriumát ünneplő, tehát kétszáz évesnek gondolt³ Magyar Tudományos Akadémia, amely már azzal a ténnyel furcsa módon kiemelkedett a nemzetközi mezőnyből, hogy *civil kezdeményezésre* jött létre,⁴ fennállása eddigi teljes időszakában túlnyomóan elnöki irányítás alatt tevékenykedett. A főtitkárnak többnyire az volt a dolga, hogy – erős alárendeltségben – az elnök intenciói szerint működtesse a szervezetet. (Jó ideje ismét így van.⁵) Az előkelő furcsaság abból sarjadt, hogy a *nemzeti* tudományos akadémiákat általában királyi döntés, tehát állami akarat hozta létre azért, hogy az adott közösség műveltsége, *nemzeti jellege* mind erősebb legyen. A tudományos akadémiák tehát már a *modernitásnak*, a modernitás felé nyitó korszaknak a termékei, hiszen a nemzetek – etnikailag bármennyire is az ősködbe vész az eredetük – a polgári fejlődés, a polgárosodás, a feudalizmus levetkőzésének, meghaladásának produktumai. Az MTA létrejötte tehát azért előkelő furcsaság, mert közben társadalmunk, kapaszkodjunk meg: mai társadalmunk *minden* nyavalyája mélyén *is* polgárosodásunk gyatrasága húzódik meg. Mivel a nacionalizmus – a szokásos süketeléssel⁶ szemben – valójában semmi más, mint a polgári nemzeteszme. Az ellenben, amit rosszalló, kimondottan rosszalló értelemben nacionalizmusnak szoktak mondani, az más. Valójában maga a soviniz-

3 A tényleges megalakulás későbbi voltára jelen tanulmányunk *figyelmes* olvasója is könnyen rájön.

4 Angliában már 1660-ban létrejött a Royal Society, hiszen ott már 1648-ban győzedelmeskedett a polgári forradalom, ám a társadalomtudományi profilú British Academy csak a 20. század elején alakult meg. Lásd *Miért van szükség új akadémiai törvényre. (Röpirat a T. Ház tagjaihoz.)* 1993. május. Budapest, Akaprint Nyomdaipari Kft. A névtelen szerzőjű röpiratot jelen sorok szerzője fogalmazta meg Kosáry Domokos, az MTA elnöke megbízásából az Elnök úr által rendelkezésére bocsátott anyagokból, s azt az Országgyűlés tagjai vehették kézhez. Lásd a 3. oldalon található *Történeti előzmények* című fejezetet.

5 Írásunk döntően az 1970-től 1990-ig tartott fordított helyzetről szól.

6 A szerző tisztában van a szó súlyosságával. Azért használja, mert ez tükrözi a messze nem csupán itthon, hanem a nagyvilágban is gyakorta tapasztalható, a társadalmak számára roppant előnytelen változást: az értelmiség szerepének súlyos leértékelődését. Ebben vastagon benne van saját felelőssége, s azzal szoros összefüggésben leromlása. A leromlásban pedig ott van a gyakorta szutykos fogalomhasználat is.

mus. Nacionalizmusunk pedig (szintén süketeléssel szemben hangsúlyozzuk) alapvetően soha nem agresszív, hanem *védekező* jellegű volt.⁷ Ha támadott, sokszor csak jobb védekezési pozíciói kiépítése végett tette. A történelmi Magyarországot védelmezte, hiszen az adott fedelet a másfél évszázados török pusztításban demográfiaileg kiheverhetetlenül megroggyant magyarságnak, sőt nemzetiségeinek is, amelyekkel sokáig a *hungarus tudat* szervesen egybefűzte. Ám e tudat a polgárosodás korában már anakronizmussá vált. Ebből következőleg – komoly történész tudja, tudnia kell – bizony már 1848–1849-től túlélte képződ-ménnyé vált. Alaptényről beszélünk, és közvéleményünk fejében ennek dolgában is tejfehér a köd.⁸

Nem genetikai defektus, hanem a történelmi fejlődés hozta *fátum* – vagyis elkerülhetetlen sors⁹ –, hogy polgári fejlődésünk hordozói zömmel etnikailag nem magyarok, hanem bevándorlók, magyarrá asszimilálódtak, örmények, görögök, zsidók, németek és mások voltak. A magyar nemesség bizony nem nagy készletet érzett a polgári foglalkozások úzésére. A parasztság polgárosodása elé – tehát hogy polgárosodásunknak etnikailag széles magyar bázisa legyen¹⁰ – pedig 1945-ig a nagybirtokrendszer lebonthatatlansága emelt betonszilárd gátat. Joggal beszéltek sokan a *morbus latifundii* átkáról. Ha megemlítjük, hogy a sok szempontból valóban nagyszerű Bethlen István gróf is azt tartotta: a nagybirtok felosztására törekedni az annyit tesz, mint ha az illető nadrágját akarnák elvenni tőle, a saját földjének szétesztéséhez 1919 februárjában hozzáfogó Károlyi Mihály gróf pedig onnan a fővárosba hazafelé tartva, tette hatására oly mély depresszióba sülly-

7 A mélyre pillantó ugyanakkor elmondja, hogy bizony a nacionalizmus és a sovinizmus között nincs kínai fal. Jászi Oszkár a Martinovics-páholyban 1947-ben elmondott szellemi végrendeletében idézi fel Franz Grillparzer nemigen megszívelt, pedig ugyancsak megszívelendő figyelmeztetését: eszerint a nemzeti elv megfelelő erkölcsi alap nélkül csak újabb katasztrófákhoz fog vezetni. „Der Weg der modernen Bildung führt von Humanität zur Nationalität, von Nationalität zur Bestialität.” Részletesebben lásd Pritz 2023, 166–177, valamint 2020, 189–192, az idézet helye: 191.

8 „Különféle nemzetiségek iránt legyünk jogkiosztásban mentől bőkezűbbek. Nemcsak Ausztria halt meg, hanem Szent István Magyarországa is. [...] Liberté, egalité, fraternité még nem elég. A népek nemzetiségi életet is akarnak élni. Oly rendszert kellene állítanunk, mely által a nemzetiség egysége hiányát az egyéni és nemzetiségi jogok egyeztetése és méltánylata által pótolják” – írta gróf Teleki László Kossuth Lajosnak már 1849. március 14-én. Kemény 1961, II, 27–28.

9 A sorsban mindig van valamelyest változtathatóság.

10 Természetesen volt némi magyar származású polgárságunk is, de az ugyancsak eltörpült az etnikailag idegen indulásúak között és mellett.

lyedt, hogy a vasúti fülkéjébe zárkózva nem akart embert látni, akkor vélhetőleg pontos látéleletet nyújtunk.

A birtokát vesztő, mert a modern gazdálkodásra is többnyire képtelen dzsentri egzisztenciateremtésből jellegzetesen az egyre sokágúbb, terebélyesebb államigazgatás posztjait foglalta el. Ezen állások jövedelmezésben, még ha sokak szemében irigylésre méltóak is voltak, sokszor elmaradtak a tőkefunkció produkálta dús jövedelmektől. Amikor aztán 1918-ban összeomlott a birodalom, akkor az utódállamok elűzte magyar származású tisztviselők családjukkal mérhetetlen terhet róttak a trianoni csonka országra. E képlet volt a szociológiai alapja az ellenforradalmi rendszerben tenyésző szélsőjobboldali, fajvédőnek nevezett mozgalmaknak. Tagjaik fajvédelemről szónokoltak, miközben leginkább magukat próbálták védeni, s valójában alaposan rongálták a valódi nemzeti érdekeket. Mondjuk, amikor maguk is – természetesen messze nem egyedül, hiszen magában a kormányban is voltak éppen elegendő, akik szegény Bárdossynak tépték az idegeit – nyomás alá helyezték a kormányzatot, hogy az hadiállapotba lépjen a Szovjetunióval.

Mindezt, még ha hosszú is volt, témánk szükséges kontextualizálása végett kellett elmondanunk. Hiszen a Magyar Tudományos Akadémiáról írunk. Aki kontextualizálás nélkül ír, az nem történész, hanem csak krónikás. Mi pedig történészként írunk. Szóval a vázolt társadalmi képlet adja magyarázatát annak a messze nem lényegtelen pontatlanságnak, amely az MTA megszületése és székházának felépítéséhez szükséges javak előteremtése körül napjainkban is létezik. Ugyanis arról van szó, hogy Széchenyi István gróf 1825. november 3-án úgy ajánlotta fel *szóban* birtokai éves jövedelmét e nemes célra, hogy amikor az 8-án írásban konkretizáltatott, már négy nagy adományozó lett, s az utódait is terhelő összeg az alapítványi tőke kamatának évenkénti utalására vállalt kötelezettségben rögzült.¹¹ A pontatlanságból Széchenyi tettét a valótlanúsáig menő – 1939-től máig makacsul létező – leminősítés lett, s közben egy merőben ellentétes tendencia is létezik. Nevezetesen szélesebb körökben teljességgel ismeretlen az a tény, hogy a hazánkban tevékenykedő Sina Simon báró görög kereskedő és bankár

¹¹ Béla fia aztán 1894-ben egy összegben kiváltotta az évenkénti kamatfizetését. Minderre lásd Fónagy Zoltán írását az MTA honlapján 2017. június 17-én, valamint újraközölve ugyanott 2025. április 15-én.

hazafias – igen, *hazafias* – felbuzdulásból 1859-ben tett 100 ezer forintos (!) felajánlásából lett meg az MTA szépséges palotája.

A történethez szervesen még három tény tartozik. Az egyik az, hogy az MTA-nak meglehetősen keserves küzdelmet kellett folytatnia az 1989–1990. évi rendszerváltás utáni kapitalista viszonyok közé történő – ma sem teljes – beilleszkedéséért.¹² Vagyis legitimációjáért. Volt ennek saját működésében található oka is, de mellette intrikus manipulációk keserítették életét. Az endogén okot *tanulmányunk* teljes előadása világítja meg. (Tanulmányunk, mondjuk nyomatékkal a szokásos félreértéseket elkerülendő, mert az értő szem előtt a stílus esszé *jellege* nem takarhatja el a *tartalom* tanulmány voltát.) Az intrikának az volt a veleje, hogy furcsa módon két merőben eltérő politikai faktor terjesztett lejárató célú valótlanságot az intézményről. A fő vád szerint a rendszerváltás világában az MTA – úgymond – az egyetemi szféránál cefe-tül sztálinistább volt. Vagyis alaposan meg kell purgálni: a tagságát – mint történt 1949-ben – alaposan meg kell rostálni, intézethálózatát el kell csatolni, főleg az egyetemi szférába kell integrálni, központi apparátusát pedig hatalmától meg kell fosztani, s *kiszolgáló* szerepkör-be kell szorítani.

Mielőtt a két ezt hangoztató aktort megneveznénk, szegezzük le: mindez azért volt zömmel valótlanság, mert a Vörös Hadsereg jelenlé-tére szoruló, súlyosan önbizalom-hiányos hatalom főleg az egyetemeket tartotta (nem csekély mértékben az oktatók nem csekély hányada be-súgószerepre szorításával) keményen kézben. Hiszen az ott tanuló fia-talság életkori sajátosságából következően is hajlamos volt a hatalom számára nagyon nem kívánatos változtatások sürgetésére, míg az MTA intézeteiben dívó, a hatalom számára könnyen kordában tartható, az euroatlanti világra nyitott, meglehetősen szabad szellem érdemben se-gítette a hazai rendszer által is óhajtott koegzisztenciát, ahogy akkor divatosan mondták volt, a *békés egymás mellett élést*. Mesze nem mellesleg e hatalmat teljesen valótlanul szokás Kádár-rendszernek ne-

12 Ez csak akkor lesz meg, ha olyan, tőkefunkcióval bíró vagyontömeg birtokába jut, amely révén mindenfajta politikai széljárástól függetlenül gyakorolhatja a *nemzet tanácsadója* szerepkörét, amit már a kormányzat – következmények nélkül – nem hagyhat figyelmen kívül. És akkor megszűnik az a mai szájalmas, természetesen csenevész polgári fejlődésünk megalapozta helyzet, amikor – amint arra a közelmúltban Hunyady György r. tag több helyütt volt szíves felhívni a figyelmet – a tanácsadó akkor beszél, ha kérdezik. A nemzet tanácsadója akkor szól, ha szükséges.

vezni. Hiszen az első embernek sem igénye, sem képessége nem volt az elméleti alapvetésre, azután adva voltak az idegen szuronyok, amelyek egészen a Kádár Jánost hatalmától megfosztó 1988. májusi párttervezetelig, honunkban egy sztálinista hatalom tette a dolgát. Kádár János államférfiú nagysága (rajta kívül még hárman, hárman grófok lettek idővel az elmúlt században e honban államférfiak: Tisza István, Bethlen István és Teleki Pál) abban jelölhető meg, hogy az 1956. november 4. utáni véres megtorlás esztendei után – széles támogatottsággal – fokozatosan olyan élhető világot teremtett, amely az egész szocialista blokkon belül messze a legkülönb volt, s amelyet a nyugati kapitalista világ még akkor is állami látogatásokkal süvegelt meg, tehát *legitimált*, amikor az valójában már képtelen volt a lakosság előtt bő másfél évtizeden át élvezett, *megvásárolt* legitimitását fenntartani.

Nos, egyik oldalon a Szabad Demokraták Szövetsége berkeiben volt szokásos jó adag utálattal beszélni az MTA-ról. Ott az a nóta járta, hogy számos tagjának kirobbanni akaró tehetségét az MTA politikai okokból nyomta a föld alá. Azonban 1990 után hiába sürgették az akadémiai illetékesek az íróasztalok fiókjainak feltárását, azokban semmi lenyűgöző szellemi portéka nem leledzett. Viszonzásul az 1996–2002-ben az elnöki székben ülő Glatz Ferenc úgy látogatta végig ciklusa elején a másik öt parlamenti mandátummal rendelkező pártot, hogy az SZDSZ-nél nem tett látogatást. Indoklásul nem habozott arról beszélni, hogy nem csupán vidéki, hanem bizony *Mérleg utcai muccsaiság* is létezik. (Az SZDSZ a volt MSZMP V. kerületi bizottsága épületében rendezte be székházát.)

Csurka István Magyar Igazság és Élet Pártja pedig a nemzetietlenség szörnyű vádjával rohamozta az MTA-t. Annak leginkább – így szól a narratíva – a nagyszámú zsidó származású tudományos ember volt a letéteményese. (Ezzel természetesen eszem ágában nincs kétségbe vonni, ami az író álláspontja mélyén történelmileg adott volt, s ami – például – Hanák Péter felesége, Hanák Katalin kavarta botrányban épületesen felszínre bukkant.) Ha már nem sikerült elérni, hogy az 1990-ben elnöki székbe emelkedett Kosáry Domokos vezetésével az MTA tagrevízióba fogjon – az új elnök bölcsen azt tanácsolta, hogy az előző rendszerben kiváltképpen frekvenciált szerepet vitt tagtársak a hátsó sorokba vonuljanak –, azt a dőre tervet melengették, s attól reméltek minőségi változást, hogy az évente megrendezett közgyűlések

tagjai közé *többségben* akadémiai tagsággal nem rendelkező tudós kerüljön.

Az MTA jogállásáról kinnal-keservvel, hosszú évek után megszülető törvényt megalapozó alkudozások nyomán a tagság létszámát illetően kétszáz főben állapodtak meg.¹³ A szocialista korszakban az MTA életét a Népköztársaság Elnöki Tanácsának törvényerejű rendeletei szabályozták. Az MTA jogászai képzettségű tagjai – élükön Kulcsár Kálmánnal és Király Tiborral – jól látták, hogy az intézmény legitimálását törvény megalkotásával lehetne elérni. Ezt az MTA ellenlábasai is észlelték, ezért blokkolták a már 1988-ban elindult törekvést. A tét tehát az volt, hogy purgálás nélkül sikerül-e a legitimáció: sikerül-e elkerülni a testület megrostálását, megőrizni a kutatóhálózatot, s megmaradhat-e a központi apparátus az MTA-t érdemben szolgáló szerepben, amit ellenségei basáskodásnak mondtak, holott nem az volt. Igaz, nem is jelentette a megalázó *kiszolgáló* szerepbe szorítottságot. Világos, hogy ezen évekig húzódó harc részletezése másik tanulmány tárgya lehet. Mi most a kilátásba helyezett másik két tényről beszélünk, majd visszatérünk 1969-re, s az azt követő évtizedekre.

Szóval az MTA – legitimációját erősítendő – a magyar tudomány ünnepéről 1997 óta megemlékezik, 2003 óta pedig azt éves rendszerességgel teszi. *Soha* nem feledkezve meg – természetesen teljesen helyesen – Széchenyi István 1825. november 3-i felajánlása fontosságának kiemeléséről, ám *mindig* homályban hagyva Sina Simon nevét.

A harmadik tény – nem *adat*, hanem, húzzuk alá, *tény* – pedig az, hogy amikor az MTA vezetésében 2006-ban végre megszületett az elhatározás: végleg eljött az idő emléktáblával tisztelni Sina Simon nemes tette előtt,¹⁴ akkor a kivitelezés megszervezésével megbízott, a táblát a székház szépséges aulájában elhelyezni gondoló, egyébként

13 Ezzel a végül 2004. április 26-án kihirdetett XL. tc. teljes mértékben kihúzta a követelés méregfogát. Mert egyrészt az MTA szavazati joggal rendelkező levelező és rendes tagjai összességükben ennek közel a dupláját tették ki és teszik ki ma is. Másrészt pedig a naiv várakozásokkal szemben a doktorképviselők (ez a neve a kétszáz fős, demokratikus úton megválasztott testületnek; fanyar mosolyt fakaszt, hogy sokszor mennyire nem a meritokrácia elve érvényesül egy-egy személy megválasztásában) zöme éppen nem azon tőri a fejét, hogy miként lehetne a közgyűléseknek új irányt szabni, hanem miként tudják maximum két ciklusra szorított tagságukat a lehető legjobban saját majdani taggá választásuk előszobájává tenni.

14 Sina Simon neve ugyanakkor megtalálható a Lánchíd budai hídfőjén az egyik kőoroszlán alatt.

jelen sorok lejegyzője megfelelő kioktatás keretében arra utasított, hogy azt a Nádor utca 7. szám alatti irodaház vesztibüljébe helyeztesse.

Szóval e szálát egybefogva: november 3-án Széchenyi nagysága előtt fejet hajtva illene jelezni: az alapítás négy nagy magyar felajánlásából, a székház egyetlenegy görög származású magyar adományából valósult meg. Az emléktáblának pedig a székházban a helye.

*

Sokéves viták nyomán 1968. január 1-jén végre elindult hazánkban az ún. új gazdasági mechanizmus.¹⁵ Ez kísérlet volt a szocialista gazdaság piaci elemek bevonásával történő olyannyira elengedhetetlen dinamizálására. Annak az esztendőnek az augusztusában történt Moszkva vezetésével a szocialista országok csehszlovákiai katonai bevonulása az emberarcú szocializmust akaró kísérlet elfojtására. Budapest ebben nagyon nem akart – de végül kénytelen volt – közreműködni, hiszen az merőben ellentétes volt a januári fordulata kibontakoztatásával. 1969 augusztusában mégis megjelenhetett a tudománypolitikát új alapokra helyező pártdokumentum.¹⁶ Az értelemszerűen első helyen az idővel alaposan megcsontosodott MTA-t érintette. Mert az 1947 és 1949 között lezajlott rendszerváltás keretében az új hatalom – a Tudományos Tanáccsal történt rövid periódusú kísérletezésével felhagyva – bölcsen felismerte, hogy teljesen felesleges, vagyis hibás lenne e nagy múltú nemzeti intézmény marginalizálása. Annak tagjai – főleg miután a nemes testület semmiféle ellenállást nem tanúsított tagsága alapos meg-

¹⁵ Nem emberi gyatraság, hanem feloldhatatlan ellentmondás miatt. A magát alapjában szocialistának mondó rendszer egyben az egyenlőség társadalmának is deklarálta magát. Amelyben nincs kizsákmányolás. Valójában – ha messze nem is oly mértékben, amint a kapitalista rendszerekben szokásos – volt, s a tőkés viszonyok, igaz, korlátozott legalizálása a kizsákmányolás mértékét elkerülhetetlenül tovább növelte. Kádár János 1972-74-től nem csupán Moszkva, s mögötte a tábor nyomására lett történelemfilozófiai értelemben reakciós. Marxizmusa, amely politikai marxizmus volt, is ebbe az irányba nyomta.

¹⁶ Vass 1974, 335–367. A szokásos csacsisággal szemben szögezzük le: a rendszer állampárti és nem pártállami jellegű volt. Vagyis a dolgok az MSZMP akarata szerint történtek, az ellenben nem gyűrte maga alá sem az egyházat, sem a társadalmat. Egy pártállam megtette volna. A templomokban nem tartottak párttaggyűléseket, azokat nem gyalázták meg azzal, hogy – például – krumpliraktárnak használják. A társadalommal pedig a véres megtorlások után megszületett a kiegyezés: annak joga van a morgásra, s tagjainak magánéletükben – ha nem emelnek kezét a rendszerre – nem kell hegyen-völgyön „zakatolniuk”, lakásukon belül szabadon mondhatják a magukét, nem kell attól tartaniuk, hogy gyermekeik feljelentik őket. Szabadidejükben hobbijuknak élhetnek, kertészkedhetnek, külföldre nem csupán a szocialista országokba, hanem a háromévente kiváltható 70 dolláros kerettel keservesen gazdálkodva a nyugati kapitalista országokba is utazhatnak.

rostálása, a hatalom számára megfelelő tagokkal való feltöltése ellen – mindent, de mindent megtettek, hogy az egész intézmény szakasztott mása legyen a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának. Természetesen így alakult ez a többi, szocializmust építő testvéri országban is.

A szovjetizáció sok mindenben megnyilvánult. Az üléseken zengett a nagy Szovjetunió s még nagyobb vezetőjének szakadatlan dicsérete; ha ott bősséggel esett szó arról, hogy Sztálin elvtárs bölcsessége miként lendítette magasabb szintre a nyelvtudományt, akkor annak honunkban is így kellett lennie. Ha ott az éberség hatotta át a tudományos élet minden zugát, akkor az éberségből itt sem lehetett jótányit engedni. Amikor – például – az 50-es évek elején a *Magyar értelmező szótár* készült, akkor természetesen (mint eső után erdőben a gomba) megtermettek az aggodalmaskodóink. Egyikük a *bolond* és a *bolsevik* szó és származékai tőszomszédságán akadt fenn: a bolsevik szó mellé a nyomtatott kötetben már másik szó iktatózott. A társadalom rendies szövegét a szovjetizáció gyengítette, ám ki nem pusztíthatta.

*

A *Tudománypolitikai irányelvek* címet viselő pártokumentum volt az alapja az Elnöki Tanács 1969. évi 41. sz. törvényerejű rendeletének, amely felhatalmazta a főtitkárt „országos hatáskörű szerv vezetőjének jogállásában” utasítás kiadására. A „vezetése alatt álló hivatali szervezet közreműködik az akadémiai intézmények irányításában”. Bonyolult iteráció zajlott, hiszen ezek a dokumentumok erősen hagyatkoztak az MTA reformbizottságának elhúzódo munkálataira.¹⁷ A bizottság Straub F. Brunó (később a Népköztársaság Elnöki Tanácsának utolsó elnöke) vezetésével, de úgy működött, hogy abban a titkár Kónya Sándornak (1927–2003), a történelemtudományok kandidátusának, a Filozófiai és Történettudományi Osztály szaktitkárának, vagyis apparátusa vezetőjének súlyos szava volt.

Az új helyzetben az MTA elnöke az egész hazai tudományos élet összehangolásának feladatát kapta, de úgy, hogy ahhoz sem saját ap-

¹⁷ Az 1969-ben hozott törvényerejű rendeletet minden bizonnyal azért lett csak 1970. február 5-én hatályos, mert a hatálybaléptető 3/1970 (II. 15.) sz. kormányhatározat egy füst alatt az MTA új alapszabályait is jóváhagyta.

parátust, sem hatékony jogosítványokat nem társítottak.¹⁸ A központi apparátust addig Elnöki Titkárságnak nevezték. Ezentúl Központi Hivatal lett a neve, s a főtitkár lett a gazdája. Mindkét csúcsvezetőnek az MTA tagjának kellett lennie. Az elnököt a közgyűlés választotta, tisztességében az Elnöki Tanács – vagyis a kollektív államfői testület – erősítette meg, s az miniszteri ranggal járt. A főtitkár államtitkári rangot kapott, s a közgyűlés ajánlására a miniszterelnök nevezte ki. A tényleges hatalom a főtitkár kezébe került. Az ő hatalmát még tovább erősítette az a tény, hogy mivel hazánkban az egymást követő kormányokban sem lett a tudománynak tárcája, azt egy pontig az MTA látta el. Jól azért sem, mert a műszaki fejlesztési ügyekre 1961-ban országos hatáskörű szervként létrehozták az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságot, az OMFB-t. Tehát lett két főhatóság, de a lobbik harcában egyik sem kerekedett a másik fölé. Jól-rosszul együttműködtek. A Központi Hivatal kváziminiszteriális szervezet lett. A törvényalkotást akkoron e honban komoly előkészítő munka előzte meg, és a tárcaegyeztetési folyamatban az anyagokat véleményeztetésre a főtitkár is rendre megkapta. Az apparátus pedig derekasan véleményezte.

A főtitkár, a főtitkári vonal ereje ugyancsak megmutatkozott az 1969-es Irányelvek jegyében ugyanazon esztendőben létrehozott Tudománypolitikai Bizottság összetételében is. Mert abban az MTA főtitkáranak, helyetteseinek komolyabb szerep jutott, mint magának az MTA elnökének. Ha messze nem is kell készpénznek venni az ismert mondás valóságtartalmát – ha nem akarsz valamit megcsinálni, akkor hozzáál létre egy bizottságot –, az aligha kétséges, hogy a TPB nem pó-

18 Nehéz eldönteni, hogy miért történt így. Mindenesetre a pozícióba emeltek egymás elleni kijátszása következett be. Nem csupán az illető személyek töprengettek, meddig is terjed tényleges befolyásuk, hatalmuk, hanem az – munka helyett – állandóan jó téma volt az apparátus, vagyis az alárendeltek fantáziájának mozgatószára. Igencsak jól mutatja a helyzetet az MTA központi közlönye, a *Magyar Tudomány* 1978. szilveszteri *Fanyar Tudomány* címet viselő különszáma. Már a címlap is mindent elárult. Rajta a székház szétszakadóban lévő kicsiny épülete, felette legalább háromszoros nagyságban egy kétféjű sas terpeszkedik. Még a lomha elmébe is világosságot gyújtott. Szemben balról a valóban komoly tudós elnök, Szentágothai János rezignált feje, jobbra a főtitkár Márta Ferenc messze markánsabb, s teljesen egyenes tartású, szemmel láthatóan magasabb pozíciójú marcona feje felé dől, miközben látni sem akarja. A szójátékok pedig továbbtupírozták a helyzetet. Kiadó helyett a kép alatt *Kifakadémiai Beadó* olvasható, az impresszumban pedig a főtitkári székből 1975-től főtitkárhelyettesibe ültetett, fájdalomdíjként a lap szerkesztésével is megajándékozott Köpeczi Béla felelős *beadó*nak mondatik. Hiúságát az arcélét villantó, de fekete szemüveges Rákóczi-portréval legyezgették, rögvést mellette ellenben azzal a szóviccel keserítették, hogy a székházat *Mártaházának* lenne *legérdekesebb* átkeresztelni.

tolhatta a tudományügyi minisztériumot. Nem szeretnénk félreértetni. Egyáltalán nem gondoljuk, hogy egy ilyen minisztérium messze jobb tudománypolitikát valósíthatott volna meg. Ahhoz szuverén rendszerre, jóval polgárosultabb társadalomra lett volna szükség. „Csupán” azt mondjuk, hogy az MTA országos tudománypolitikában kudarcos szerepénél lehetett volna jobb. Ám arra, hogy mennyivel, nincs, nem lehet hiteles válasz. E grémiumnak az állampárti struktúrából következően nem lehetett nagyobb hatalma, mint az MSZMP-nek. A testületet kezdetül Aczél György elnökölte. Az 1974. márciusi fordulat után is, amikor Nyers Rezsőt, az új gazdasági mechanizmus atyját Kádár János az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének élére, Aczél Györgyöt pedig miniszterelnök-helyettesi posztra menesztette. Az ő bukása tehát kisebb lett, de azért a TPB elnöki szerepköre mégis szűkült.

Összegzően azt mondhatjuk, volt itt ellentmondás bőven, de azok együtteséből is világosan kitűnik, hogy 1970-ben az Elnöki Titkárságból azért lett Központi Hivatal, mert valóban komoly volt az elhatározás, hogy az intézethálózatnak valódi szakmai felügyelete legyen, ezért induláskor a főtitkárt munkájában három helyettes segítette. Ők az életelen és az élő természettudományok, illetve a társadalomtudomány területén lévő intézetek, valamint a zömmel egyetemi tanszékek mellett működő ún. támogatott kutatóhelyek felügyeletének feladatát kapták.¹⁹

Az 1970-es reform azért volt alapvetően pozitív cselekedet, mert megszüntette azt az egészségtelen, a kívülállók teljesen jogos ellen-szenvétől övezett gyakorlatot, amelynek jegyében az MTA levelező és rendes tagjait tömörítő osztályok a kutatóhálózat felett közvetlen, operatív irányítást gyakoroltak, mivel az számos esetben összeférhetetlen helyzeteket teremtett. Egy-egy intézet élén olyan igazgatók álltak, akik az akadémiai tudományos osztályok élén is esetenként funkcióban voltak, s ennek révén saját intézetük és így saját maguk munkájáról mondtak – elfogulatlanak aligha tekinthető – ügödöntő véleményt. Előrelépést jelentett az addig szinte örökletes igazgatói munkakör pályázati eljáráshoz kötése,²⁰ a munkaviszony és a vezetői megbízatás szétválasztása. Ugyancsak nagyobb teljesítményre ösztönzött a tudo-

¹⁹ Elszórtan akadtak közgyűjteményekben is támogatott kutatóhelyek.

²⁰ A Pécsen működő Dunántúli Tudományos Intézet élére nem sokkal korábban Bihari Ottó (1921–1983) került, s azzal mintegy párhuzamosan az MTA tagja is lett. Bár a levelet szinte írdeákként fogalmaztam neki, azon a nevem előadóként volt olvasható, s jogvégeztékként

mányos munkakörök jelentős részének határozott idejű munkaviszonyára alakítása. Mindezen – és egyéb más, előrevivő – elhatározások megvalósításában, ellenőrzésében a Központi Hivatalnak értelemszerűen számottevő szerep jutott. A reformra az uralkodó állampárt akaratából került sor, mint ahogy számos esetben a Központi Hivatal tevékenységére értelemszerűen a korabeli politika negatív vonásai is hatottak.

Az MTA tagjait az illetékes tudományos osztály javaslatára a közgyűlés választotta, illetve ma is választja, de személyükről az állampárti időszakban első helyen az MSZMP KB Politikai Bizottsága foglalt állást. Az Osztályokat helyes döntésük meghozatalában segítő a párttag MTA-tagok kellő eligazításban részesültek. Ha munkahelyi párt-szervezethez tartoztak, akkor ott kereste fel őket az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának illetékes munkatársa. Kacifántos esetekre 1970-ig az MTA központjában is létezett akadémiai pártcsoport, annak titkára szintén Kónya Sándor volt.²¹ Az MTA tagjainak így számos esetben tudománypolitikai szerep jutott, ám az gyakorta messze nem ötvöződött kellő államigazgatási jártassággal.²² Ezt szem előtt tartva az 1970-ben életbe lépő új akadémiai Alapszabály a főtitkárhelyettesekre vonatkozóan csak általában szabta feltételül az MTA-tagságot. Így indult el magas karrierje az agrártudományok terén a Szovjetunióban kandidátusi fokozatot szerzett Láng Istvánnak, aki akkoron a szaktitkári állását cserélte fel a főtitkárhelyettesi tisztséggel. A társadalomtudományi területre a szintén kandidátus Kónya Sándor képzelgetett el, ám Aczél György másként

---

igen furcsán viselkedve a folyosónkon indulatosan szaladgálva jó hangosan mondogatta, többet velem nem hajlandó levelezni. Szóval friss akadémiai tagságával fenyegetett meg.

- 21 A pártcsoport megszűnt, ám – merült fel a fogas kérdés – hová tartozzon az MSZMP-be 1967-ben visszavett (a csúfondáros köznyelv szerint *visszazárt*) világhíres Lukács György; az MTA központi hivatali szervezetébe került, természetesen csak formailag. És szintén formailag csekélységem lett a pártbizalmija. Folyton birizgált a kíváncsiság, hogy a párttagbélyeg befizetése ürügyén felkeresem, de oly irdatlan szellemi fölényben volt velem szemben, hogy értelmesen kérdezni se tudtam volna, ezért a kézbesítőre testáltam a feladatot. Mire pedig kérdezni tudtam volna, már régen – 1971. június 5-én – elhunyt.
- 22 Egyik alkalommal az egyik intézet – természetesen MTA-tagsággal dekorált – igazgatójának elege lett abból, hogy az intézetének túlzott anyagi törekvéseit folyton nyesegettem. Panaszos beadványban támadt rám a főtitkárnál, aki a lényegében feljelentőlevelet rám szignálta. Megválaszoltam, s ő aláírta. Az illető később alelnök is lett. Akkortájt jelent meg a Bárdossy Lászlóról szóló dokumentumregényem, amelyet csekély rövidítéssel a *Mozgó Világ* is leközölt. Nagy tetszéssel elolvasta, telefonozott, s megbékült velem.

döntött. Jó emberét, Köpeczi Bélát ültette oda, aki akkor – korábbi magas állásai után – kényszerűségből az ELTE rektorhelyettesi állásán parkoltatott.²³ A harmadik főtitkárhelyettesi helyre is – Tétényi Pál személyében – mind szakmai, mind igazgatási szempontból elsőrangú ember került.

A reform március 1-jén lépett életbe. Onnantól lett az MTA központi apparátusának neve Központi Hivatal, s az így maradt 1991-ig. A névhez illően a szervezetben főosztályok alakultak. A tudományos dolgok adminisztrálására a főtitkárhelyettesek alá tudományági főosztályok alakultak. Az 1964 óta főtitkár Erdey-Grúz Tibor már 1970. február 5-én az elnöki székbe ült át, s 1976 nyarán bekövetkezett haláláig ott maradt.

Az új szervezet nagy lendülettel látott munkához, s a kapott jogszabályok birtokában az első években érdemben befolyásolta a kutatóhelyek munkáját. Ezt az a tény is lendítette, hogy a főtitkári székbe a komoly igazgatási múlttal rendelkező Erdei Ferenc szociológus, agrártudós került. Őt ellenben már a következő év májusában elvitte a rák, s így Köpeczi Béla emelkedett a helyére. Pályája azonban hamar megtört, mert az országos nagypolitikai játszma keretében 1975-ben Aczél György a közgyűléssel a népi vonal akkor erős emberét, a kémikus Márta Ferencet tette a helyére. Semmit sem számított, hogy a sértett szelvében-hosszában embertelenséget emlegetett, azt maga is csontosította azzal, hogy fájdalmát úgy-ahogy kiheverve elfogadta korábbi főtitkárhelyettesi posztját. Még így is annyi, de annyi tisztsége volt, hogy azokat – hiszen közben tudományos munkáját is teljes lendülettel vitte – csak úgy tudta ellátni, hogy biztosan támaszkodhatott beosztottai munkájára. Ha – mondjuk – a Történettudományi Intézet 1969–1972. évi munkájáról benyújtott terjedelmes beszámolót kellett az intézet berendelt vezetőivel megtárgyalnia, akkor az értekezleten az asztalfőn ülve vette le szemüvegét, hogy átfussa az eléje tett papírt,

²³ Ő sok hivatalt viselt, de alapjában tudós karakterű férfiú volt, aki egy alkalommal ezt pőren megmutatva nagyon felbosszantotta Kádár Jánost. Az egyszerre bölcs és magabiztos első ember egyáltalán nem volt kíváncsi Köpeczi sziporkáira: sok dolga közepette arra várt rövid választ, hogy az adott helyzet megoldására milyen lehetőségeket lát. Mondja meg, mit javasol, aztán döntenek. Lefokozásként a rektorhelyettesi székben találta magát. Aczél tisztában volt az MTA-nak a hatalomra veszedelmeket tartogató bonyolult voltával, ezért húzta keresztül az akadémiai elgondolást, s Köpeczi személyében a politikailag valóban érzékeny társadalomtudományi helyre megbízható harcosát ültette.

s abból pontosan rögtönözve mondott véleményt, s tett fel az igazgató hiúságába gyalogló kérdéseket.

Márta Ferenc nem akart az apparátus napi dolgaival pepecselni; hivatalvezetői funkciót létesített, az állást pedig a hatalmas rutinnal rendelkező Kónya Sándorra testálta, aki egészen a Keviczky László által 1994-ben történt kényszerű nyugdíjazásig azon a poszton maradt.²⁴ Márta Ferenc ezzel együtt sem lett eredményes főtitkár. Míg az akadémiai tisztségviselők többnyire két ciklust viseltek/viselnek,²⁵ addig ő 1980-ban nem újrázhatott. Helyére Aczél György az MTA Központi Fizikai Kutatóintézete, a KFKI főigazgatóját, akkor az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnökét, Pál Lénárdot ültette. A kellemetlen modora miatt a közgyűlés tagjai körében is népszerűtlen, roppant ambiciózus gépember megválasztása első körben nem sikerült. Ám Aczél György nem tágitott, apparátusa felvilágosító munkába fogott, s a nyomában összehívott rendkívüli közgyűlés kiköszörülte a csorbát.

Annak, hogy a főtitkár és három helyettese, mögöttük meg a három tudományos főosztály intézetek munkáját érdemben befolyásoló szerepe már a 70-es évek derekára alaposan vesztett lendületéből, országos okai is voltak. Az új gazdasági mechanizmus már 1972-re lefékeződött, 1973-ban bekövetkezett az olajárrobbanás. A gazdasági nehézségek nyomása alatt 1979-ben komoly áremelések zajlottak. Míg az évtizedben addig a bővülő költségvetési források gondos szétosztása volt az egyik fő feladat, ettől az időponttól végestelen-végig a mind kevesebb források szorításában telt az élet. Ahhoz már nem volt szükség három főtitkárhelyettesre. A három tudományos főosztályból is kettő maradt, mert már Pál Lénárd a két természettudományi főosztályt – azzal az indoklással, hogy túlhaladott már az ún. élő és élettelen ág kettéválasztása – összevonta. A Társadalomtudományi Főosztály így éppen nem marginalizálódott, hanem felértékelődött. Bár a költségvetési pozíció kárára általában 80–20 százalékos arányt mutatott, s állandóan nagy volt a nyomás még a 20 százalék csökkentésére is, ám az intézetek magas száma, a politikai súly, valamint a formailag azonos pozíció, nem-

²⁴ Kónya Sándor egész hivatali pályafutása során igen diplomatikusan intézte az ügyeket, de az 1993-ban főtitkári funkcióba került Keviczky László számos esetben annyira nyers módon dolgozott, hogy az a mindig körültekintően viselkedő Kónyát szokatlan kifakadásra készítette. Azt visszamondták, s a végig sértett nyugdíjaztatta.

²⁵ A ciklusok 1990-ig ötesztendősek voltak, azóta háromévesek. Ma is.

különben a két főosztályvezető jó együttműködése mozgásteret adott az egytödös arány megőrzése mellett a gyatra költségvetési támogatásnál előnyösebb pozíciók kiharcolására, illetve megőrzésére.²⁶

Abban az idegen szuronyok fenntartotta rendszerben folyton mindent átszerveztek. Így a Központi Hivatal negyedszázada a stabilitás egyik ritka, sokakat irritáló példája lett. A párt vezető szerepéből következően az állami vezetők is fegyelmezetten jártak a hivatali alapszervezet taggyűléseire. Magam 1967-től, tehát negyedéves egyetemi hallgató koromtól voltam párttag. A rendszert egyfelől az utolsó pillanaton túl is reformálhatónak gondoltam,²⁷ másfelől sokat hangoskodtam a lehetetlenségek miatt. Láng István nálam messze jobban ismerte a rendszert, s ennek jegyében nagy képlékenységgel élen járt az idők változásához történő igazodásban. Évtizedek távlatából visszatekintve is tartom: akkor is igazodott, akkor is átszervezett, amikor arra nem volt még elkerülhetetlenül szükség. Párttaggyűléseken sokat bosszantottam, s általában csak akkor álltam meg, amikor a fal már ott volt az orrom előtt. A Társadalomtudományi Főosztály is egyidős volt a Központi Hivatallal. Egyáltalán nem akarom az sugallni, hogy egy súlycsoportban lettünk volna, de a különbséget – vélem – jelentősen csökkentette a köztünk lévő, majd' 13 esztendősi korkülönbség. Ő (is) nagyon tudott félni, én – karakteremen túl – azért is bátrabb lehettem, mert felnőttem már a Kádár Jánosról elnevezett rendszer konszolidált időszakában váltam. Következően ő már a rendszerváltás környékén átszervezte volna a Társadalomtudományi Főosztályt, amelynek 1988. január 1-jétől helyettes vezetője voltam.²⁸ Főnököm az 1928-ban született Mucsi Ferenc, a történettudomány doktora, aki az MTA Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettesi székéből vette át 1984-ben a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat főtitkári székébe avanszált Rottler Ferencről a főosztály vezetését. Miután meggyőződött arról, hogy nem

26 Amikor Marosi Ernő, a neves művészettörténész, intézetigazgató 1997. március 15. alkalmából Széchenyi-díjban részesült, a gratulációt nyugtázva így válaszolt: „Kedves Pali! A gratulációt és a jókívánságokat hálásan köszönöm; jókor jöttek! Kedves Főosztályvezető Úr! Mi tudjuk, hogy ilyesmit egyén nem kap, csak megszemélyesítésként, egy kollektíva tagjaként. S azt is tudjuk, hogy a csapat a Főosztály nélkül nem sokat ér. Köszönöm ezt is! Marosi Ernő.”

27 Abban tévedtem nagyot, hogy maga az elit – soraiban egyre több álkommunistával – nem akarta 1988-tól megtartani. Politikai hatalmát – garanciát kapva büntetlenségére, s jelentős anyagi javakat bezsebelve – békésen átadta. A balekok hada meg szájátva nézett, nézett.

28 – Mit képzelisz? – mondta egyszer nekem mérgesen. 2006-ig reálisan képzeltem.

török a helyére (meglehetősen világos volt, hogy 65 esztendőskorában történő nyugállományba vonuláskor a helyére lépek, negyvenes éveim elején hová rohanjak?), bő teret adott számomra, hogy döntéssé szilárduló javaslataimmal segítsem munkáját. A félelem ott volt az ő génjeiben is. Megélte 1956-ot, 1958-ban az akkor már MSZMP KB Párttörténeti Intézetének nevezett munkahelyéről a revizionizmus szörnyű vádjával bocsátották el. Szegeden főiskolai állásban tudott megkapaszkodni, onnan léphetett idővel a Történettudományi Intézet kutatói közé, hosszú éveken át az intézet párttitkára is volt. A formálódó rendszerváltás alaposan megijesztette. Magam nemcsak aláírtam 1989 nyarán, június 21-én a *Népszabadságban* a párt vezetőihez intézett felhívást, hogy marakodás helyett inkább fogjanak össze, de aláírásokat is szerveztem. Sikertelenül. Sem ő, sem Kónya Sándor nem állt kötélnek. – Ez már a ti dolgotok – mondták lényegében ugyanabban a regiszterben. Közben mélyen egyetértettem Láng Istvánnal abban, hogy az előremenekülés a megoldás. A főtitkári jogkörök jelentős részét új testületek kezébe kell adni. Mivel azok szakigazgatási háttér nélkül meghalnak, ezért semmi akadályát nem láttam annak, hogy a két főosztály legyen e munka bázisa. 2006 végéig az volt.

A kutatásfinanszírozás országos legatyásodása hozta meg az ún. egycsatornás finanszírozási rendszernek a 80-as évek derekára többcsatornássá alakítását, vagyis azt, hogy a javak egyre nagyobb részét pályázati úton lehetett megszerezni. Az intézetigazgatói munkakör határfoka tovább csökkent azzal, hogy az 1986-ban megszülető Országos Tudományos Kutatási Alap, az OTKA nem az igazgatók, hanem beosztott kutatóik terrénuma lett. Az idők során szinte intézménnyé vált Láng István 1984-től már a főtitkári szék gazdája, s az 1993. évi közgyűlésig abban is marad. Ő lesz az OTKA elnöke is, s az ő révén kapja meg a Központi Hivatal a lehetőséget, hogy apparátusa legyen az új pénzosztó testületnek. Bár ezt a munkát ingyen végeztük, de mind nekünk, mint az akadémiai kutatóhelyeknek ez ugyancsak előnyös megoldás volt. Az intézeteket Láng István azzal tartotta életben, hogy a nyertes kutatókat igen magas – mondjuk, 35 százalék – rezsitérítésre kötelezte. A rendszerváltás Andorka Rudolfot emelte az elnöki székbe, ő idővel a Központi Hivaltaltól független apparátust létesített, ám az OTKA-testületek mozdulni sem tudnak az akadémiai munkahelyű kutatók nélkül.

A Bokros-csomag halálos szorításából az MTA Glatz Ferenc elnökle-tével évekig tartó konszolidációs programmal menekült meg. A sikernek három fontos eleme volt. 1. Az elnök és a főtitkár – az előbbi főhatal-mával – példásan együttműködött. 2. A főtitkári jogkört átvevő új tes-tületek (Akadémiai Intézetek Bizottsága, idővel Akadémiai Kutatóhe-lyek Bizottsága, majd Tanácsa, azok három szakterületi kuratóriuma) elhivatottan dolgoztak. 3. A két tudományági főosztály szakszerű hát-tértevékenységet végzett. Szervezetileg mindez úgy festett, hogy a fo-lyamatot az elnök vezette Konszolidációs Bizottság fogta össze; annak üléseit az elnök irányította apparátusi értekezlet (elnök, főtitkár, főtit-kárhelyettes, a két tudományági főosztályvezető, a pénzügyi főosztály vezetője, valamint a két kabinetfőnök) készítette elő; az AIB/AKB/AKT-t a főtitkár elnökölte, a két tudományági főosztályvezető pedig titkárként segítette.

Mindezt egyszer monográfiában kell megírni.

Irodalom

- Földes György 2018: *Évek és töréspontok – Gazdaság, politika, ideológia 1945 után*. Budapest, Napvilág.
- Kemény G. Gábor (szerk.) 1931: *Teleki László válogatott munkái*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Pritz Pál 2020: *100 év. A trianoni Magyarország képes története*. Budapest, Kossuth.
- Pritz Pál 2023: *Történelem és nemzet*. Budapest, BTK Történettudományi Intézete – Magyar Történelmi Társulat – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság.
- Pritz Pál 2024: Vallomások. In Eöry Áron (szerk.) *A Tea íze*. Budapest, Nemzetközi Magyar-ságtudományi Társaság, 396–410. <https://mek.oszk.hu/26600/26685/>
- Romsics Ignác 2011: *Magyarország története a 20. században*. Negyedik kiadás. Budapest, Osiris.
- Vass Henrik (szerk.) 1974: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967–1970*. Budapest, Kossuth.

Megjelent a

POLITIKATUDOMÁNYI

SZEMLE

2026/1. száma

TANULMÁNYOK

- *Benedek István–Sebestyén Annamária*: Euroambivalens és ekvivokális euroszepticismus. A stratégiai kétértelműség diadala a 2024-es magyarországi Európai Parlamenti választásokon
- *Horváth Balázs*: Mondjuk azt, hogy nem a mi hibánk? A magyar politikai kommunikáció nyelvészeti elemzése krízis idején a kormányzati felelősségvállalás szempontjából
- *Újvári Péter Ádám*: „Hazaárulók, tolvajok, szívtelenek”
Morális keretezés a magyar politikai kommunikációban
- *Kristóf Luca*: Az affektív polarizáció találkozása a professzionális identitással az autoriter tudománypolitika boncasztalán
- *Merker Iván–Nyíri Szabolcs–Schmidt Elfgiusz Ákos*: A demokratikus realizmus újraértékelése? A Christopher H. Achen és Larry M. Bartels *Democracy for Realists* című könyve körüli tudományos viták és kritikák áttekintése

RECENZÍÓ

- *Lovász Dorottya*: Lokálisan gondolkodni, országosan cselekedni? – A helyi digitális politikai részvétel perspektívái Magyarországon
(*Bene Márton–Dobos Gábor*: *Networked Locality: Social Media and Local Politics in Hungary*)

BALÁZS GÉZA¹

A magyar nyelv az MTA körül

The Hungarian Language around the Hungarian Academy of Sciences

Absztrakt

A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) megalakulásakor kiemelt cél volt a magyar nyelv fejlesztése. Az Akadémia kétszáz éves történetében ez a cél egyre halványul, s ez mára oda vezetett, hogy az Akadémiának (és Magyarországnak) nincs nyelvi cselekvési programja (nyelvstratégiája). Az Akadémiának a fő céltól való elfordulása már az alapítónak, Széchenyi Istvánnak is feltűnt. A tanulmány bemutatja az Akadémia létrehozásához vezető folyamatokat, a 19. századi magyar nyelvi szótárprogramot, az Akadémia szerepét a magyar helyesírás megalapozásában és gondozásában, az akadémiai nyelvművelő folyóiratok szerepét (*Magyar Nyelvőr*, *Magyarosan*), az 1949-ben létrehozott Nyelvtudományi Intézet nyelvművelő tevékenységét, valamint az 1990-es rendszerváltozás után a nyelvművelés teljes kiszorulását az Akadémiáról.

Kulcsszavak: Széchenyi István, nyelvművelés, helyesírás, Magyar Nyelvőr, Magyarosan, Nyelvtudományi Intézet, nyelvstratégia, nyelvi cselekvési program

Abstract

At the time of the founding of the Hungarian Academy of Sciences (MTA), the development of the Hungarian language was a priority goal. Over the 200-year history of the Academy, this goal has gradually faded, and today this has led to the situation where the Academy (and Hungary) has no language action program (language strategy). The Academy's turning away from its main goal had already been noted by its founder, István Széchenyi. The study presents the processes that led to the creation of the Academy, the 19th-century Hungarian dictionary program, the Academy's role in establishing and maintaining Hungarian orthography, the role of the Academy's language-cultivation journals (*Magyar Nyelvőr*, *Magyarosan*), the language-cultivation activities of the Institute for Linguistics founded in

¹ Egyetemi tanár, a Színház- és Filmművészeti Egyetem (SZFE) Doktori Iskolájának vezetője.

1949, and the complete displacement of language cultivation from the Academy after the political transition in 1990.

Keywords: István Széchenyi, language cultivation, orthography, Magyar Nyelvőr, Magyarorszag, Institute for Linguistics, language strategy, language action program

Mottó:

A Magyar Tudományos Akadémiának – amelyet más történelmi időkben, de a magyar nyelv ápolására alapítottak – évtizedek óta nincs nyelvműveléssel foglalkozó akadémikusa. Az Akadémia választási rendszeréből következően nyelvművelő akadémikus többé már nem is lehet... És ebből világosan kitűnik, hogy a nyelvművelésnek nincs helye a Magyar Tudományos Akadémián. Holott a Magyar Tudományos Akadémiáról hozott, máig érvényes törvény így kezdődik: „A Magyar Tudományos Akadémiát a nemzet a magyar nyelv ápolására, a tudomány szolgálatára hozta létre”.^{2, 3}

A formálódó gondolattól a megszülető valóságig

Az Akadémia létrejötte, működése és jelene összekapcsolódik a magyar nyelvvel. Bár az egyes történelmi korszakokban a magyar nyelv ügye különböző törekvéseket, eszméket szolgált, annyi talán mindig közös volt, hogy „a nyelv a lét háza”,⁴ esetünkben a magyar nép, a magyar nemzet otthona, melynek milyensége meghatározza életünk minőségét.

Általában elfeledkeznek arról, hogy a Magyar Tudományos Akadémia (továbbiakban: Akadémia) gondolata már jóval Széchenyi István fellépése előtt megszületett, közszájon forgott, részletekben is megfogalmazódott (Bél Mátyáshoz kötik az első fölvetést), és már akkor is a magyar nyelv volt a központi kérdése. Külön érdekesség, hogy a 18.

² A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. évi XL. törvény. Forrás: A köztestület tagjai. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1996, 1. Friss ellenőrzés: A jogszabály mai napon (2025. 08. 05.) hatályos állapota. Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99400040.tv#>

³ Részletek Balázs Géza „A magyar nyelv elé mozdításáról...” *Vitairat a nyelvművelésért* című könyvéből. Balázs 2005, 15.

⁴ Heidegger: „Die Sprache ist das Haus des Seins”.

század második felében megfogalmazott gondolatok, amelyek az Akadémia létrehozásához hozzájárultak, nagyrészt ma is időszerűek.

A Sárospatakon tanult, Itáliát megjárt, Bécsben katonáskodott (testőrködött), majd tiszántúli birtokára visszavonult, bihari remetének nevezett Bessenyei György még Bécsben, 1778-ben a magyar nyelvre utalva kezdi *Magyarság* című esszéjét (röpiratát):

„Valljuk meg, hogy nagyon megszűkültünk a magyarságba, melynek ugyan bőségébe soha nem voltunk. Csudálkozom nagy nemzetünkön, hogy ő, ki különben minden tulajdonainak fenntartásába oly nemes, nagy és állhatatos indulattal viseltetik, a maga anyanyelvét felejteti láttatik”.⁵

Világosan látta, hogy a nyelvek között fejlődésbeli (ma úgy mondanánk: kulturális) különbség van: „Egy nyelv sem származott a földgolyóbisán tökéletes erőbe; de azért mégis sok van már erős és mély közöttök.”⁶ A *Magyarságban* 18-szor fordul elő a (köz)boldogság szó; akárcsak Széchenyinél, mert a nyelv(használat) nem öncél, hanem a nép boldogulásának eszköze. Bessenyei 1781-ben az *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék* című esszéjében (röpiratában) lefekteti egy Magyar Társaság (Akadémia) alapjait. Példaként a francia tudósok által 1629-ben javasolt, majd pedig 1635-ben megalapított, és azután eredményesen működő párizsi Akadémiára utal: „ez a Társaság legegyszerűbben ugyan a magyar nyelvnek, de következésképpen a tudományoknak előmenetelére is célozna és nem csak példát kellene neki az egész hazának mutatni, hanem a nemzetnek beszédben és írásban való tehetségét is mintegy kézenfogva vezérelni és kormányozni”.⁷ Az esszé teljes akadémiai programot ad: rendtartás, személyek megválasztása (az ország minden részéből, minden „dialektus” legyen képviselve), programja és a munkák haszna. A nyelvből indul ki: a nyelvvel együtt a tudomány emelése, az ország tudósainak összefogása, lexikon, grammatika, magyar könyvek recenziója (ajánlása), a könyvekben lévő hibák felfedezése, a könyvnyomtatóknak kötelessége legyen három vagy négy példányt

⁵ Bessenyei 1778, 9.

⁶ Uo.

⁷ Bessenyei 1781, 33.

a társaságnak beszolgáltatni, pályázatokkal ösztönözni tudós munkákat. A haszna pedig túlmutat a nyelven: a nyelvvel együtt a tudomány az ország minden rendű lakosára kiterjed, merthogy a „szegénység és a tudatlanság egy húron pendül”; felébred az „industria”; felbukkannának a valódi tehetségek, ezzel „sok haszontalan kenyérevőtől megmentené a hazát”; a törvényhozás (törvénykezés) magyarnyelvűsége (ki nem mondva: a magyar nyelv hivatalossá tétele); magyar nyelvű (akár üzleti) könyvkiadás, könyvkereskedés.

A korszakban szinte mindenhol alakulnak nyelvművelő társaságok. Országos akadémia céljából Bessenyei György 1779-ben barátaival megalapította a pesti Hazafiúi Magyar Társaságot, munkáját Révai Miklós folytatta, és részletes programot és névsort is összeállított. További inkább önképzőköri nyelvi-irodalmi társaságok is alakultak: 1791-ben a Pesti Magyar Társaság, 1787-ben Kassán, 1789-ben Komáromban jött létre Tudós Társaság. 1793-ban Aranka György megalapította az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságot. 1790-ben Sopronban jött létre az Evangélikus Liceumi Magyar Társaság.⁸

Ennek az eszmeiségnek a jegyében folyik a Kazinczy vezette nyelvújítás; Kazinczy naplójában rögzíti az első akadémiai kör alaprajzát. „A nyelvművelő intézménynek szánt Tudós Társaság eszméje tehát a felvilágosodás korszakában született meg, és ez az elsősorban a nyelvre s ebből kifolyólag az irodalomra, a történelemre kiterjeszkedő elképzelés valóban felvilágosodási jellegű is.”⁹ Így érkezünk el az 1825-ös országgyűléshez, Felsőbüki Nagy Pál és Széchenyi István személyéhez.

Felsőbüki Nagy Pál egyik beszédében kimondja: „a nemzeti nyelv divatba hozattassék és légyen kenyérnyelv; az iskolákban...”, mert „nem lesz Magyarország soha többé Magyarország, ha lakosai más nyelvet beszélnek”.¹⁰ Már 1822-ben egyeztetett Wesselényi Miklóssal és Széchenyi Istvánnal egy nyelvművelő intézet ügyében. És felszólal 1825. november 3-án a pozsonyi országgyűlésen. A pozsonyi országgyűlés adott alkalmat Széchenyinek a nagy bejelentésre.¹¹

8 Pintér é. n.

9 Sőtér 1975, 12.

10 Melkovics 2013, 74, 77.

11 Uo. 82–83.

„Nekem itt szavam nincs, az országnak nagyja nem vagyok, de birtokos vagyok, és ha feláll oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejtse, mely avval segítse elő honosainknak magyar neveltetését, jószágomnak egy évi jövedelmét feláldozom reá... Nem azért teszem ezt, hogy vivátokat kapjak érte, nem is azért, hogy másokat hasonló tettere tüzeljek. Ezt nem mindenki teheti úgy, mint én. Én nőtlen ember és katona vagyok.”¹²

Széchenyi nyelvről alkotott felfogását a *Hitel*ben is megfogalmazta, ez Bessenyeihez hasonlóan több, mint nyelvi program, egyenesen magyarság-, sőt boldogságprogram:

„Az egészséges nemzetiségnek pedig egy fő kísérője a nemzeti nyelv, mert míg az fennmarad, a nemzet is él, bármi sínylődve is sokszor – mint erről számos példa –, de ha egyszer elnémul, akkor csak gyászfűzt terem a hon, mely a voltakért szomorúan eregeti földre csüggeteg lombjait.”¹³

A Magyar Tudós Társaság (1840-től: Magyar Tudományos Akadémia) a magyar nyelv spontán módon már több helyen elindult kiművelését tűzte ki fő célul, ezt is leginkább szótárak készítésével kívánta megvalósítani. Az induló nyelvi programban szaknyelvi szótárak (műszótárak), nyelvtan, helyesírási szabályzat, valamint a magyar nyelv teljes szótára szerepelt. Már az első munkákat viták kísérték. „A Széchenyi sürgette nyelvmívelői feladatok mihamar vitásakká válnak.”¹⁴ Széchenyi is csalódott. Az Akadémia 1842. évi közgyűlésén hosszú (kötetben is megjelent) beszédében bírálta, és az eredeti nemzeti célokhoz kívánta visszavezetni az Akadémiát. Idézi az intézményről kialakult egyik véleményét:

„Mit ér s mit használhat oly intézet – így okoskodának megint ezek –, mely négy fal közt, és ekképp a világtul és közélettül elszigetelve, jobbadán csak szókat gyárt, mondatokat simít, beszéd-

¹² Forrás: <https://m.mult-kor.hu/jozzagomnak-egy-evi-jvedelmet-felaldozom-rea-igy-tete-meg-hires-felajanlasat-szechenyi-20201103>

¹³ Széchenyi 2016, 222.

¹⁴ Sőtér 1975, 13.

köröket illeszt; mert bármily tökélyre vigye is a nyelvet, nemzeti-ségünk biztosítására és feldicsőítésére bizony vajmi kis haszonnal járuland mégis, minthogy mindaddig, míg nyelvünk nem terjed, s a palotáktul kezdve, a lakosok minden árnyéklatin és színezetin keresztül általjánossá nem válik, mindaddig segítve rajtunk bizony nem lesz; nyelvterjesztő tanodákat kellett volna tehát inkább állítani, mint filológiai tudós társaságot alkotni, tanítókat képezni inkább, kik elszélesztve a hon külön ajkú népségei közt a magyar nyelvet terjeszték vala, mintsem oly intézetet szerkeszteni, mely egyedül tudósokat egyesít, s egyedül szógyártókat nyugpénzel.”¹⁵

Széchenyi többet várt el az Akadémiától, a tudósoktól. Azt, amiről egész írott és a gyakorlatban is megvalósított életműve szólt: a nemzet tevékeny szolgálatát. Ma azt mondanánk: hasznos tevékenységet, a tudomány (tudás) alkalmazását, társadalmi kötelezettségvállalást, a „nép” (a társadalom) művelését (hozzáértve: nyelvművelés által a nemzet művelését). A nyelvből következő magyarságprogramra való felhívással zárja beszédét:

„A magyar szó még nem magyar érzés, az ember mert magyar, még nem erényes ember, és a hazafiság köntösében járó még korántsem hazafi. [...] járuljunk ahhoz, hogy Magyarország ne csak külsőleg és ámitólag jószínűnek, megalégültnek, gazdagnak, fényesnek lássék; ámde mindig növekedve s hosszú időkre terjedve belsőképp is, valódilag jó egészségű, boldog, dicső és hatalmas legyen!”¹⁶

Azonban nem változott semmi. A nyelvi ügyekben a nézeteltérések, pozícióharcok továbbra is jellemezték az Akadémiát. Szinte nincs korszak, amikor a táborokra szakadt nyelvészek nem próbálnák meg kiszorítani a másik tábort – jórészt sikerrel, fenntartva az örökös háborúságot. Pedig már Bessenyei György is figyelmeztetett: „a vallásbeli

¹⁵ Széchenyi 1842.

¹⁶ Uo.

különbséget félre kellene tenni”;¹⁷ az alapítónak, Széchenyinek pedig egész programja, intelmei arra vonatkoznak, hogy széles nemzeti elkötelezettségre („hítre, hitre”, értsd: bizalomra) és gyakorlatiasságra (hasznosságra) kell törekedni. Az Akadémiát kétszáz éve jellemzi a „turáni átoknak” is mondható kiszorítósdí. Ez részben az erőpozícióba került csoport maga által kizárólagosnak vélt tudományos álláspontján alapszik, részben ideológiai, megélhetési kérdésekre és emberi hibákra vezethető vissza. Mindazonáltal az Akadémiához köthető nyelvművelés a legutóbbi időszakig – különböző mértékben – megmaradt, csak az 1990-es rendszerváltozást követően csökkent minimumra, s mára gyakorlatilag elapadt, eltűnt.

Szótárprogram, az első teljes magyar szótár hányattatása

Az első szótárak szaknyelvi szótárak: *Mathematikai műszótár* (1834), *Philosophiai műszótár* (1834), *Törvénytudományi műszótár* (1843). De az is tény, hogy az akadémiai szótárak mellett magánkezdeményezésből számos más szaknyelvi szótár is megjelent: mezőgazdasági, vadászati, törvénytudományi, jogtudományi, kereskedői, bányászati stb.; ezért ezt a korszakot Fábíán Pál¹⁸ a magyar szótárírás virágkorának nevezte. 1846-ban megjelent az első akadémiai nyelvtan: *A magyar nyelv rendszere*. A szótárprogram része volt *A magyar nyelv szótárának* (ún. nagyszótárának, első teljes szótárának) a megírása is. Ezzel a feladattal Czuczor Gergelyt és Fogarasi Jánost bízták meg. Czuczor–Fogarasi-szótár (hatkötetes *A magyar nyelv szótára*, rövidítése CzF.) 1862 és 1874 között látott napvilágot. Az Akadémia megalakulásakor tervezett értelmező szótár harminc év alatt készült el. Czuczor Gergely bencés szerzetes, teológus, tanár 1848-ban csaknem mártírja lett a szótárnak, mert nem menekült el a császári csapatok elől Pestről, nem érte meg a teljes sorozat megjelenését, mert 1866-ban meghalt. Czuczor és Fogarasi korszakos munkáját már a szerkesztés-írás folyamatában is heves akadémiai támadások érték. A magyar nyelv szótárának elvi alapjait és munkamódszerét

¹⁷ Bessenyei 1781.

¹⁸ 1984, 45.

(az ún. hang- vagy nyelvmetafizikai irányzatot, az ebből fakadó gyökelméletet, az ún. „belhasonlítás”, valamint a nem csak rokon nyelveket figyelembe vevő szótörténeti vizsgálódást) Hunfalvy Pál már 1851-ben megtámadta, „naivnak” ítélte. Módszerüket Hunfalvy „szódrincselésnek” (szavak darálása, szeletelése) tartotta, és kifogásolta, hogy nem a finnugor elmélet alapján rokonítanak. Szarvas Gábor eleinte csak varázslóknak, csodatevőknek, később örülteknek titulálta a szerzőket. Megkérdőjelezte tudásukat, s végső soron elmebetegnek nevezte őket: „Tudományt keresni egy olyan műben, a melynek lapjai, a mint alkalmunk volt meggyőződni róla, lépten-nyomon az ép, egészséges érzékek hiányáról, a helyes, józan gondolkodás fogyatékáról tanúskodnak, előre láthatólag hiába való, kárba veszett fáradság volna.” Szerzői nem nevezhetők „tudósoknak”, képtelenségeket írtak. Aki ezt a szótárt készítette, „enyhén ítélve azt kell mondanunk, hogy beszámíthatatlan állapotban írta le szavait”. Így ítélkezett az ennél azért nagyobb tiszteletet érdemlő Szarvas Gábor akadémikus. A méltatlan támadások miatt a 19. század közepi Czuczor–Fogarasi-féle nyelvtudományi hagyomány megszakadt, s a magyar nyelvtudomány egészen más irányt vett. Ennek következménye a száraz, mert a magyar nyelv sajátos és fontos jelenségeire nem ügyelő nyelvtan(oktatás), a magyar szavak történeti vizsgálatának szűkre szabottsága, végső soron kultúránk, identitásunk legfontosabb jellemzőjének, a magyar nyelvnek nem kellő kutatása, ismerete. És ez az akadémiai értetlenség és támadás következménye. Csak száz évvel később csillapodtak az indulatok. Kiss Lajos még a régi felfogás szerint ítélte el a szótárt, úgy vélte: Czuczorék elavult koncepciót alkalmaztak, etimológiai célokra rengeteg anyagot összehordtak, de alig van benne köszönet. Bárczi Géza azonban kiemelte, hogy a szótárban számos használható ötlet, meglátás rejlik. Gáldi László elismerő hangon szólt arról, hogy a szótárírók helyesen ismerték fel a „nyelvünk belső fejlődését irányító sajátosan magyar, sőt finnugor szellemű homo ludens-t, vagyis azt az énünket, mely szinte a költői nyelv szuggesztív eszközeihez folyamodva a gondolat minél plasztikusabb megelevenítésére törekszik: belső keletkezésű, hangalakjuk révén képszerűen indokolt szavak segítségével mintegy szembeszáll azzal a túlságosan intellektualizált nyelvészeti felfogással, mely szerint fogalom és szóképvizsnya feltétlenül esetleges és tetszőleges”. Ezzel a módszerrel Pais Dezső számos új, belső keletkezésű szót tart fel – értékelt Balázs János,

s mindez azt bizonyítja, hogy „Czuczorék zseniális szófejtő kísérletei megihlették korunk magyar etimológusait is”.¹⁹ A Czuczor–Fogarasi-szótárt ma óriási nemzeti kincsnek tartjuk (azóta sem született hasonló). Alkotóit feltétlen tiszteletnek és elismerésnek kell öveznie. A szótárnak és alkotóinak tudományos rehabilitása érdekében Czákó Gábor ösztönzésére és részben szervezésével néhány éve konferenciákat rendeztünk és tanulmánykötetet jelentettünk meg.²⁰

Akadémiai helyesírás

A Magyar Tudós Társaság legelső cselekedete volt a magyar helyesírás megalkotása. A *Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai* című munka 1832-ben jelent meg. Vörösmarty Mihály és Toldy Ferenc nagyon jó érzékkel máig ható érvényességgel választották ki a helyesírás alapelveit (kiejtés, szóelemzés és hagyomány elve); s bár azóta 12 kisebb-nagyobb mértékben alakított kiadása jelent meg, átfogó (mindent felforgató) helyesírási reformra nem volt szükség. A helyesírás gondozása folyamatosan az Akadémia feladata maradt. De volt egy időszak, amikor az Akadémia konzervatív (inkább maradinak mondanánk) tudósai tartottak az egyszerűsítő újításoktól, és elhatárolódtak a helyesírás modernizációjától (egyszerűsítésétől). Pedig a közönség sem értett egyet kezdetektől minden szabállyal. Például: a betű- és ragpótló hiányjelek használata (a' ház' teteje), szóelemek találkozásakor a kétjegyű betűk kiírása (királylyal). Ezért az Akadémia 1855-től kezdődően többször is nekifutott a szabályzat korszerűsítésének, de sem 1876-ban, sem pedig az 1879-ben nem változtattak. Nagy volt a bizonytalanság, mert az Akadémia helyesírási szabályzata csak a saját kiadványaira volt kötelező, de az irodalom, a sajtó, az iskolai oktatás nem ragaszkodott hozzá. „Minden lap, folyóirat, író annyit fogadott el belőle, amennyit akart.”²¹ „Ez a túlzott hagyományörzés indította a Magyar Nyelvőr körét arra, hogy szembehelyezkedjen az Akadémiával.”²² 1876-ban Budenz József

¹⁹ Forrás: szótár értékelése és részben rehabilitálása Balázs 2011 nyomán.

²⁰ Balázs 2011, 2013; Életünk 2011; Horváth 2013.

²¹ Balassa 1941, 56.

²² Fábíán 1984, 78.

és Szarvas Gábor *Vélemény a magyar helyesírás javításáról* címmel közölték helyesírási javaslatukat. 1888-tól Szarvas a *Magyar Nyelvőr*-ben is érvényesítette az Akadémiától eltérő elképzeléseiket: *c*-t írtak *cz* helyett, csonkított kettőzést alkalmaztak (*királylyal* helyett a *királllyal*). 1902-ben azonban az Akadémia mint a *Nyelvőr* tulajdonosa a szerkesztőt, Simonyi Zsigmondot kötelezte az akadémiai helyesíráshoz való visszatérésre. „A sok akadémiai huzavona igen ártott a magyar helyesírás ügyének: a vitatott kérdésekben a szélesebb körű írásgyakorlat is megoszlott. A napilapok egy része az Akadémiát követte, de például a Rákosi Jenő szerkesztette nagy tekintélyű *Budapesti Hírlap* (más napilapoktól is követve) a *Nyelvőr* körül csoportosuló tudósok reformelképzelései szerint jelent meg. A zavaros közállapotok késztették végül az Akadémiát arra, hogy a század végén újra napirendre tűzze a helyesírás problémáinak megvitatását”.²³ Itt Simonyi Zsigmondé lett a főszerep. „Javaslat 1900-ban először egy szűkebb (öttagú) testület elé került: itt elfogadták. A Nyelvtudományi Bizottság már elvetette az *jeggyel, mésszel* típusú csonkított kettőzést, és az idegen szavak magyaros írását a javaslaténál szűkebb területre korlátozta. Az I. osztály a módosítási indítványt még ebben az enyhébb formában sem szavazta meg, és visszautasította az *a ki, a hol* stb. egybeírását is. Végül az Akadémia összes ülése 1901 elején (nagy szótöbbséggel) a *cz*-t is megtartandónak mondta ki. Így aztán A magyar helyesírás szabályainak 1901-i kiadása a négy »módosítvány« közül egyet sem kodifikált.” És ekkor lépett fel a laptulajdonos Akadémia, hogy a *Nyelvőr* térjen vissza a korábbi helyesíráshoz. De Simonyinak akadt egy menekülőútja. „Wlassics Gyula vallás- és közoktatási miniszter – a pedagógusok kérésének helyt adva – megbízta Simonyit, hogy az iskolák számára dolgozza ki »a helyesírásnak rövid és könnyen érthető szabályzatát«. Simonyi eleget tett a megbízásnak, bedolgozva tervezetébe elutasított javaslatait. A Közoktatási Tanács jóváhagyása után az Iskolai helyesírás 1903-ban megjelent, s a miniszter elrendelte az e szerint való oktatást.”²⁴ Azóta nevezük az 1903 és 1922 közötti korszakot a magyar helyesírás történetében megosztott akadémiai és iskolai helyesírási időszaknak. „A kettéhasadt magyar helyesírás egysége csak 1922-ben állt helyre: az Akadémia ma-

²³ Uo. 78–79.

²⁴ Uo. 84.

gáévá tette a Simonyitól javasolt és az iskolai oktatás révén már elterjedt reformokat; egyidejűleg pedig a vallás- és közoktatási miniszter elrendelte az új akadémiai szabályzat szerinti oktatást a magyar iskolákban.”²⁵ Ám helyesírási reformjának sikerét Simonyi Zsigmond nem érthette meg. „Ma csodálkozunk azon, hogy Simonyi javaslatai, amelyeket húsz évvel később az akadémia is magáévá tett s amelyek azóta már teljesen átmentek az életbe, ilyen szenvedélyes vitákat kelthettek”.²⁶ Sajnos Simonyi egy másik ügyben, a *Magyar Nyelvőr* ügyében az életével fizetett az akadémiai végzésért.

Az Akadémia nyelvművelő folyóiratai: *Magyar Nyelvőr és Magyarosan*

1872-ben indult az Akadémia nyelvészeti-nyelvművelő folyóirata, a *Magyar Nyelvőr*. Németh G. Béla²⁷ megjegyzi, hogy ebben a korban válik szét az irodalom szépirodalommal és hírlapirodalommal, ekkor indul a nagyobb mérvű magyarnyelvűség, világos tehát, hogy a nyelvvalakulás botladozik és idegen minták is befolyásolják, és „nagyarányú nyelvromlás” mutatkozik. Ennek következtében „a hatvanas évek folyamán az Akadémia s az íróvilág az ezekből és az ezekhez hasonló, a korszak fejlődésének sajátságából adódó nyelvromlás ellen emeli föl szavát több ízben, s e fejlődési sajátságokból szülemelő nyelvromlás meggátlására, leküzdésére hozzák létre ugyanezek a körök 1872-ben a *Nyelvőrt*”. Az Akadémia Nyelvtudományi Bizottságában Hunfalvy Pál, Budenz József és Gyulai Pál vetette fel egy nyelvművelő folyóirat indítását. Megteremtették a szükséges anyagi alapját, és fölkérték Szarvas Gábor nyelvművelő akadémikust szerkesztőnek. 1872. január 15-én megjelent a *Magyar Nyelvőr* első száma. A folyóirat a korban legszélesebb értelemben vett nyelvtudománynak a fóruma volt; a nyelvi kérdések mellett foglalkozott irodalmi, néprajzi témákkal is. A lap második szerkesztője, a nyelvtudomány kiemelkedő egyénisége, Simonyi Zsigmond. Működése idején *Nyelvőr* a magyar nyelvtudomány legfontosabb fóruma

²⁵ Uo. 84–85.

²⁶ Balassa 1941, 57.

²⁷ 1960, 231–232.

lett. Ám a korszerű helyesírási és nyelvművelési törekvései ellenállást keltettek az akadémiai körökben, ezért 1905-ben megszakadt az Akadémia és a *Nyelvőr* kapcsolata. Gyulai Pál elintézte, hogy az Akadémia megvonja a támogatását a laptól. Gyulait a Szarvas Gáborral és a *Nyelvőr*-mozgalommal való szembenállása vezette, amelyet súlyosbított Simonyinak az akadémiai állásponttal szemben a helyesírás korszerűsítésében folytatott tevékenysége. Más okok is voltak. Tompa²⁸ megjegyzi, hogy „az Akadémia tekintélyét féltő tudománypolitikusok [...] igyekeztek a helyesírási szakítás után csökkenteni Simonyi befolyását”. Az okok között fölveszhető a *Nyelvőr* címéből következő „nyelvművelő szellem” és az akkor már tudománytalannak tartott kisebb népnyelvi, folklorisztikai adatközlések, ismeretterjesztő írások közlése. Ám a *Nyelvőr* magánkiadásban továbbra is fennmaradt. Az 1905. évi, 34. évfolyamának címlapján ez áll: „Szerkeszti és kiadja Simonyi Zsigmond”. Az 1905-ös akadémiai válás körüli hangulatot tükrözi a *Nyelvőr* néme-lyik „izenete”: „Az Akadémia nyelvtudományi osztályának januári nyilvános fölolvasó ülésén lapunk ellen egy olyan durvasággal és valótlan-sággal spékelt fölolvasás hangzott el (maga az osztály a rákövetkezett zárt ülésben nyomban kifejezte rosszállását), melyre tisztességes folyóiratban lehetetlen megfelelő választ adni”.²⁹ Illetve egy későbbi számban: „K. A. Egészen távol állunk az Akadémia elnökének lemondását tárgyaló hírlapi közlésektől”.³⁰ Simonyi az anyagi nehézségeket áthidalta, s ugyanilyen okból a lapot a Tanácsköztársaság radikális művelődéspolitikájának is alárendelte. A *Nyelvőr* 1919-ben a Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztosságának lapja lett, amiért a Tanácsköztársaság bukása után nem járt köszönet. 1919 tavaszán a *Nyelvőr* szerkesztőségi közleményt jelentett meg A nyelvtudomány értékelése címmel: „Nyelvészeink körében némi aggodalom támadt olyan hírek hallatára, mintha a társadalomnak s a termelésnek gyökeresen megváltozott rendjében a nyelvészet s a filológia mint meddő úri foglalkozás nem tudna elhelyezkedni s az elkerülhetetlen hanyatlásnak volna kitéve. Azért – a természettudósok szövetsége után – megalakult a nyelvi és irodalmi kutatók szövetsége [...] remélhetjük, hogy a hön óhajtott tár-

²⁸ 1976, 218.

²⁹ Magyar Nyelvőr 1905, 111.

³⁰ Uo. 441.

sadalmi nyugalom beálltával gyorsabb haladással közeledhetünk a munkatervünkben hangoztatott tudományos célok megvalósításához”.³¹ Ezt az írást (kiáltványt) lehet úgy is értelmezni, hogy a *Nyelvőr* körüli nyelvészek egyfajta új állami intézményben (akadémiában?) gondolkodtak. A munkaterv akadémiai programot tartalmazott: Simonyi nagy kéziratos mondatának megjelentetése (ami később elveszett), egy teljes történeti és összehasonlító tudományos nyelvten megírása, Gombocz és Melich nyelvtörténeti szótárának, az akadémiai *Nagyszótárnak*, de ismeretterjesztő munkáknak a megjelentetése; továbbá a tanártovábbképzés számára például Simonyi *Helyes magyarság* című munkájának újabb kiadása. A Tanácsköztársaság bukása után Simonyi ellen egyetemi és akadémiai fegyelmi vizsgálat indult. Az igazoló bizottság vádpontjai ezek voltak:

„a) Szerkesztette a Magyar Nyelvőrt, »amely a Közoktatásügyi Népbiztosság lapja lett [!] [...] s mint a Tanácsköztársaság előtt teljesen megbízható elem maga mellé nem kapott úgynevezett direktóriumot, ő maga volt egyúttal a direktórium is« [...].

b) A Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Kutatók Szövetségének tagja volt, és »működésében aktív részt vett. A szövetség kidolgozott egy programot, s azt a Közoktatásügyi Népbiztosság lapjában, a Magyar Nyelvőrben Simonyi közölte, ugyanő írt a szövetségről ismertetést« [...].

c) Pályája alatt »sokszor tanujelét adta, hogy nincs benne magyar nemzeti érzés«.”

Az egyetemi fegyelmi eljárás nyugdíjazással végződött, az akadémiai bizottság döntését (az Akadémiából való kizárást) pedig csak Simonyi halála akadályozta meg. Prohászka János (1953) később a *Magyar Nyelvőrben* így foglalta össze a tragikus eseményt: „A kihallgatás módja, a vele szemben használt hang, végtelenül elkeserítette, s amúgyis gyönge, beteges szervezete nem bírta a súlyos megpróbáltatást elviselni. A számára túlságosan sok izgalommal járó kihallgatás után hazaérkezve elszédült, ágyának esett. Vért hányt. Az orvos utóbb megmondta, hogy a nagy izgalomtól egy ér megpattant benne és belső elvérzést okozott 1919. november 22-én este 10 órakor csendesen befejezte életét, helyesebben fáradhatatlan, lankadatlan munkáját.” Egy napilap meg is írta (*Világ*, 1923. október 21.), hogy Beöthy Zsolt a temetésről az

31 Tompa 1975.

Akadémia ülésére érkezve e szavakkal lépett be: „Simonyi Zsigmond temetéséről jövök. Ezt az embert ti öltétek meg!” Más verzió szerint ezt mondta: „Simonyi Zsigmond temetéséről jövök. Megvan már az igazoló bizottságnak első áldozata!” Simonyi „csak halálával kerülte el a kizárást abból az Akadémiából, ahol négy évtizeden át dolgozott a magyar nyelvtudomány előbbreviteléért, s ahol 27 éven át munkálkodott Budenz József örökében, mint a Nyelvtudományi Bizottság előadója. Előadói működéséről (1892–1919) saját maga írt életének utolsó óráiban egy rövid összefoglaló jelentést. Ennek megírására kétségkívül az a nagyon szívére vett, hálátlan eljárás indította, hogy az akadémiai nagygyűlés után újjáalakított nyelvtudományi bizottság kihagyta tagjai közül.” Simonyi Zsigmond hűséges felesége (akit 1945 januárjában a nyilasok megöltek³²) úgy emlékezett, hogy a felzaklatott idegállapotú tudós az igazoló tárgyalás után elpanaszolta a bizottság egyes tagjainak embertelenségét. Azzal is meggyanúsították, hogy a proletárdiktatúrából anyagi haszna volt, s mikor ezt az alaptalan vádat teljes joggal tagadta, azt kívánták tőle, mutassa be pénzügyi elszámolásait, vagyoni följegyzéseit. Ő még erre is hajlandó lett volna, de fölháborodott felesége nem engedte meg. Ezt különben már úgysem tehette volna meg, mert már föl sem tudott kelni betegágyából. Fölzaklatott idegállapotára és elkeseredett hangulatára legjellemzőbbek s feleségéhez intézett szavai: „Negyven évig dolgoztam a magyar tudományért; tudtam, hogy ti szegények maradtok, de a becsületedet nem hagyom. Ettől akarnak megrabolni!” Tompa József így értékelte Simonyi munkásságát: „a tudománynak a társadalom szolgálatba állítását illetőleg bizonyosan haláláig sem múlta őt fölül senki. Mert a helyesírásban, nyelvművelésben, tudományos ismeretterjesztésben, iskolakönyvírásban stb. ez a különben inkább föléje növvő újabb tudós kör mindvégig mögötte maradt”.³³ Mintha ez lett volna Széchenyi akarata az Akadémia kapcsán.

Miután az Akadémia 1905-ben magára hagyta a *Magyar Nyelvőr*t, 1932-ben egy kimondottan nyelvművelő folyóiratot alapított *Magyarosan* címmel, ez 1949-ig folyamatosan megjelent, miközben a *Nyelvőr* 1944–1945 között anyagi okokból szünetelt. A *Magyarosan*-t a szakma

³² Rybár Olivér: Egy veszprémi tanárcsalád tragédiái. *Szombat*, 2024. 01. 10. <https://www.szombat.org/tortenelem/egy-veszpremi-tanarcsalad-tragediai>

³³ Tompa 1975.

túlzottan nyelvjavító, nyelvtisztító szándékú, másként purista folyóiratnak tartja, amely jó szándékú törekvései mellett számos erőltetett nyelvhelyességi szabályt (babonát) is terjesztett. 1945-től újra megjelenik a *Nyelvőr*, és 1953-ban „államosítással” kerül ismét az Akadémia birtokába. „1953-tól a Magyar Nyelvőr is teljesen a nyelvművelés rendelkezésére áll: ettől az évtől a Nyelvőr ismét akadémiai folyóirat, a Nyelvművelő Bizottság orgánuma lett. Szerkesztésével Lőrincze Lajost bízták meg.”³⁴

Akadémiai nyelvművelés a szovjet rendszerben

A magyar nyelvművelés virágzó korszaka fűződik az 1949. szeptember 12-én megalakult MTA Nyelvtudományi Intézet első évtizedeihez. A Nyelvművelő, később Magyar nyelvi osztály 1990-ig a kutatásokkal, alapvető kiadványokkal, az első rendszeres nyelvművelő közönségszolgálatával szervezeten és hatékonyan látta el az anyanyelvi kultúra megismertetését, fejlesztését, különösen két kiemelkedő nyelvészegyenység, Lőrincze Lajos és Grétsy László tevékenységének köszönhetően. A programot Lőrincze Lajos fogalmazta meg:

„Fokozottabb figyelmet kell fordítanunk a nyelvművelés kérdéseire. E téren jelentős kezdeményezésnek tartjuk az Akadémia Nyelvművelő Bizottságának megalakítását, valamint a Magyar Tudományos Akadémia 1951. decemberében rendezett nyelvművelő-ankétját. Kívánatosnak tartjuk a mai magyar nyelvművelés elvi és gyakorlati szempontjainak további megvitatását, olyan művek kiadását, amelyek útbaigazítást nyújtanak a művelt magyar beszéd, a helyes fogalmazás és a helyes ejtés időszerű kérdéseiben.”³⁵

Az akkori MTA Nyelvtudományi Intézetében mai szemmel elképzelhetetlen serény munka folyt: az Akadémiai Kiadónál sorra jelentették meg az alapvető, máig iránymutató nyelvészeti összefoglalókat, szótá-

³⁴ Fábíán 1984, 102.

³⁵ Magyar Nyelvőr 1953, 267.

rakat. *A magyar nyelv értelmező szótára 1–7.* (1959–1962), *A mai magyar nyelv rendszere 1–2.* (1961, 1962); *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (1967–1976); *Magyar értelmező kéziszótár* (1972), *Petőfi-szótár 1–4.* (1973–1987), *Új magyar tájszótár 1–5.* (1979–2010) stb. Napvilágot látott a korszak, s talán az egész magyar nyelv művelés legjelentősebb nyelv művelő összefoglalója: a *Nyelvművelő kézikönyv* (Grétsy–Kovalovszky szerk. 1980, 1985).

Az Akadémia tovább gondozza a helyesírást: 1954-ben megjelenik a 10. kiadás. Ez a szabályzat jelentősen kibővítette a szabályozott esetek körét, tartóssága miatt „újabb kori magyar nyelvünk egyik messze ható egységesítő tényezőjének kell tekintenünk”.³⁶ 1984-ben új helyesírási szabályzat született, amely jelentős változásokat nem hozott, ezért helyesírásunk hagyományőrző jellegét növelte. Ugyancsak ez történt a 2015-ös, immár 12. szabályzattal, amelyet az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának tagjai mindenféle anyagi támogatás nélkül, pusztán lelkesedésből „raktak össze”; így igazából semmi komolyabb változtatás nem történt, nem rendezték a helyesírás egyre égetőbb problémáit (egybeírás, földrajzi, intézmény-, rendezvény-, díj- stb. nevek, vesszőhasználat, idegen szavak átírása, kapcsolódása magyar szavakhoz).

Nyelvművelésellenesség, elbizonytalanodás a rendszerváltozás után

A rendszerváltozás után a nyelvészek – nyugati mintára – az elvont tudományosság nevében megkérdőjelezték a nyelv művelés létét, ezért az lassan kiszorult a tudományból, az MTA Nyelvtudományi Intézetéből (illetve utódintézményéből), majd pedig a közoktatásból és a médiából is. A magyar nyelv művelés irányító-vezető intézmény nélkül maradt; az MTA még névleg sem vállalta fel a nyelv művelést. A nyelvi kérdések iránti figyelem kimerült egy-egy konferenciában vagy tanulmánygyűjtemény megjelentetésében, de leginkább öncélú stratégiák és jelentések formájában.³⁷

³⁶ Fábíán 1984, 117.

³⁷ A jelenségről lásd: Balázs 2005.

A rendszerváltozás utáni kutatói, publikációs akadémiai lehetőségeket jól mutatja, hogy ettől kezdve az MTA Nyelvtudományi Intézete (később az ELKH, a HUN-REN, 2025. augusztus 1-től az ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpontja) már nem ad ki szótárakat, egyedül az ún. *Nagyszótár* (*A magyar nyelv nagyszótára*) kiadása folyik kínos lassúsággal. A *Nagyszótár* ötlete már 1831-ben a Magyar Tudós Társaság megalakulásakor fölvetődött, de első kötete csak 2006-ban jelent meg, és a teljes sorozat megjelenése 2030 után várható. Ezzel szemben egy magánvállalkozás, a Tinta Könyvkiadó nyelvi szótárak, nyelvészeti segédkönyvek, oktatási segédletek és egyéb nyelvi kiadványok százait jelenteti meg (egy részüket üzleti alapon, sikeresen). 2000-ben létrejött a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, mely öt évente kiad egy jelentést a magyar nyelvről.³⁸ 2006-ban megalakult a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda folyamatosan üzemelő ingyenes nyelvi közszolgáltatással (www.e-nyelv.hu), 2023-tól a megújuló anyanyelvi ismeretterjesztés egyik országjáró rendezvénye az anyanyelvi piknik. Ezekről az MTA semmilyen szinten nem vesz tudomást, holott a tudománykommunikáció fontosságának „kommunikálása” mindennapos.

Lőrincze Lajos halála után a *Nyelvőr* 1994–2021 közötti időszakára a nyelvműveléssel, a nagyközönséggel való szakítás, és a szigorú, akadémiai tudományos normáknak való szolgálai megfelelés a jellemző. Így a *Nyelvőr* a többi tudományos és csak nagyon kevesekhez szóló, belterjes nyelvészeti lappá vált. 2011-ben az új médiatörvény előírta a lapok új bejegyzését. A *Magyar Nyelvőr* kapcsán ezt az MTA elmulasztotta, gyakorlatilag „elhagyta” a lapot. A bejegyzetlen, azaz tulajdonos nélküli lapot – hogy pályázhasson - 2019-ben egy korábbi tulajdonos, a Magyar Nyelvtudományi Társaság jegyzi be a médiahatóságnál, majd pedig 2020-ban átadja a *Nyelvőr* legendás szerkesztője, Lőrincze Lajos által alapított Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának. Az Akadémiától elkerült lap 2022-től igyekszik visszatérni a *Nyelvőr* klasszikus hagyományaihoz, és ezt eredményesen végzi, mert a Q3-as független nemzetközi minősítéssel átvett lap 2023-tól már átkerült a Q2-es kategóriába. Az Akadémia épületében számos külső rendezvény van, de 2022-ben – elnöki utasításra – nem engedélyezték a 150 éves *Magyar Nyelvőr* megünneplését, így arra a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban

38 Egy beszámoló róla: <https://e-nyelv.hu/termek/jelentes-a-magyar-nyelvrool-2016-2020/>

került sor. 2025-ben az MTA peres úton visszaszerezte a *Magyar Nyelvet* őrt.

Utoljára Glatz Ferenc elnöksége idején mozdult meg az egész, az össz-Akadémia: ez volt a Magyarország az ezredfordulón (Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián) program, mely szinte a teljes tudományt és társadalmat átfogta: az Alföld, a települések, a közlekedés kérdésétől természetesen a nyelvig. Ennek keretében született meg a magyar nyelvstratégia³⁹ és egy vastos kétkötetes, sokszerzős munka: *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője*⁴⁰. Glatz Ferenc ösztönözte tudósklubok létrejöttét is, így 2000-ben elindítottuk a Szarvas Gábor Nyelvészeti Asztaltársaságot.

Amikor manapság az MTA-n számonkérjük az akadémiai törvény első mondatát, rendszerint *A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelv (2024)*⁴¹ című összeállítással kívánják bizonyítani a szorgos nyelvi tevékenységet. Szögezzük le, MTA jelenleg (másutt állással rendelkező vagy nyugdíjas) életjáradékkal fizetett akadémikusokból és adminisztrátorokból álló testület, tizenegy osztállyal (tagozattal), valamint további bizottságokkal, amelyekben legfőljebb szervezeti, doktoráltatási, akadémikusi minősítési munka folyik, de tudományos munka nem. Az MTA 17 774 fős⁴² köztestületi tagságának nincs különösebb tevékenysége, például a folyamatokba való beleszólása sem. A tudományos munka – még ha van is személyi kapcsolat, illetve esetenként közösen működtetett kutatócsoport – az MTA-tól immár független kutatóintézetekben és egyetemeken folyik. Az MTA saját költségvetéséből 2022-ben meghirdette a Tudomány a magyar nyelvért nemzeti programot, ennek összes alprogramja azonban jórészt a kutatóintézetben és az egyetemeken már egyébként is folytatott alap kutatás további támogatása: 1. Magyar nemzeti helynévtár program (hosszú évek óta folyik a Debreceni Egyetemen), 2. A magyar nyelv digitális támogatása, 3. A magyar nyelv digitális fenntarthatósága, Magyar nemzeti szövegtár, Helyesírási tanácsadó portál, *A magyar nyelv nagyszótára* cédula-gyűjteményének digitalizációja, Obi-ugor korpusz és tudástár (létező

³⁹ Balázs 2001.

⁴⁰ Balázs 2004.

⁴¹ https://mta.hu/data/dokumentumok/egyeb_dokumentumok/2024/197_KGY_magyar_nyelv_vedelme_javaslatok.pdf

⁴² 2025. aug. 4-i adat: https://mta.hu/koztestuleti_tagok

programok a Nyelvtudományi Kutatóközpontban), 4. Álhírek, áltudományos nézetek nyelvészeti azonosítása, 5. Magyar terminológiastratégia (mind részben létező, egyéni, kisebb kutatócsoportos munkák más kutatóhelyeken). Mindenki örömmel fogadja, hogy az MTA plusztámogatást nyújt ezekhez a programokhoz, de ezt bármelyik tudományos pályázati rendszer is megtehetné. És ez semmiképpen sem teljesíti a Széchenyi kívánalma szerinti, a kulturális emelkedést szolgáló össznemzeti nyelvművelést. Holott erre ma is legalább akkora szükség van, mint a reformkorban. Rossz állapotban vannak az emberi kapcsolatok; konfliktusos a verbális érintés; tapintható közelségben a verbális és nem verbális agresszió; feltűnő a műveltségváltás (műveltségváltás?), és sok esetben a primitivizálódás; a kommunikációs zavarok az együttműködés és a fejlődés gátjává váltak, a szövegértés tragikus színvonaltalanságával rohanunk az ismeretlen, és így értelmezhetetlen mesterséges intelligencia (MI) felé. Mindezek szoros kapcsolatban vannak nyelvvel, de erről a nyelvészek, és szimbolikus „csúcscservük”, az MTA nem kíván tudomást venni, illetve képtelen hatékony stratégiát alkotni. Ehelyett jelentések születnek, semmitmondó, üres konferenciák és publikációk.

Aki Nagycenken jár, talán tapasztalja, hogy Széchenyi forog a sírjában.

Mert hogy a magyarságot összefogó magyar nyelv mint szimbolikus érték az Akadémia minden megnyilvánulásában, minden osztályában, minden publikációjában, közleményében, kiáltványában ott kellene, hogy lebegjen. Ha az Akadémia ablakán kinéznek, akkor Szarvas Gábor szobrára látnak, talán érdemes lenne Szarvas és a *Magyar Nyelvőr* jelmondatára is figyelni: „Együttesen működve tanítani s tanítva tanulni”.⁴³

⁴³ A *Magyar Nyelvőr* jelmondata 1872-ből (bár sehol sem lett feltüntetve). *Magyar Nyelvőr* 1872, 349.

Irodalom

- A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelv 2024.* https://mta.hu/data/dokumentumok/egyeb_dokumentumok/2024/197_KGY_magyar_nyelv_vedelme_javaslatok.pdf
- Balassa József 1941: *A Magyar Nyelvőr története.* Budapest, Országos Néptudományi Egyesület.
- Balázs Géza 2001: *Magyar nyelvstratégia.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Balázs Géza (szerk.) 2004: *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I–II.* Budapest, MTA Társadalomkutató Központ.
- Balázs Géza 2005: „A magyar nyelv elé mozdításáról...” *Vitairat a nyelvművelésért.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Balázs Géza 2011: A megszakadt hagyomány. A Czuczor–Fogarasi és az azt követő magyar nyelvtudomány az idő mérlegén. *Életünk*, 3–4, 20–27.
- Balázs Géza 2013: Czuczor–Fogarasi-szótár nyomán. In Horváth (szerk.), 47–60.
- Balázs Géza 2022: *A Magyar Nyelvőr viharos története. 1872–2022.* Budapest, MNYKNT–IKU. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.4.527>
- Bessenyei György 1778: *Magyarság. A magyar néző.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. https://real-eod.mtak.hu/7984/2/MTA_Konyvek_867494_2.pdf
- Bessenyei György 1781: *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék.* https://real-eod.mtak.hu/7976/2/MTA_Konyvek_867492_1.pdf
- Életünk 2011/3–4. szám (Az első Czuczor–Fogarasi-konferencia anyaga.)
- Fábián Pál 1984: *Nyelvművelésünk évszázadai.* Budapest, Gondolat.
- Horváth Katalin (szerk.) 2013: *II. Czuczor–Fogarasi-konferencia.* Budapest, Magyar Művészeti Akadémia.
- Melkovics Tamás 2013: *Felsőbüki Nagy Pál.* (A Magyar Nyugat Történeti Kiskönyvtára, 13.) Vasszilvágy, Magyar Nyugat Könyvkiadó.
- Németh G. Béla 1960: A századvégi Nyelvőr-vitához. In Pais Dezső (szerk.) *Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 225–262.
- Pintér Jenő é. n.: *Magyar irodalomtörténet.* 4. A magyar irodalom a XVIII. században. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/4-a-magyar-irodalom-a-xviii-szazadban-F17/bevezetes-F1C/irodalmi-tarsasagok-FD6/>
- Prohászka János 1953: Simonyi Zsigmond. *Magyar Nyelvőr*, 11–30. https://real-j.mtak.hu/6027/1/MagyarNyelvor_1953.pdf
- Sötér István 1975: *A sas és a serleg.* Akadémiai arcképek. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Széchenyi István 1842: *A Magyar Akadémia körül.* <https://mek.oszk.hu/01000/01072/01072.htm>
- Széchenyi István 2016: *Hitel.* Mai magyar nyelven. Budapest, Logod Bt.
- Tompa József 1975: *Simonyi Zsigmond.* (A múlt magyar tudósai.) Budapest, Akadémiai Kiadó. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MuMaTu-a-mult-magyar-tudosai-1/simonyi-zsigmond-5D99/>
- Tompa József 1976: A Magyar Nyelvőr első száz éve és nyelvművelésünk ügye. In Tompa József: *Anyanyelvi olvasókönyv.* Budapest, Gondolat Kiadó, 129–144.
- Vizkeleti Szilveszter 2025: Kiegészített nyelvészportrék: Simonyi Zsigmond. *E-nyelv Magazin*, január 5. <https://e-nyelvmagazin.hu/2025/01/05/vizkeleti-szilveszter-kiegeszitett-nyelvészportrek-simonyi-zsigmond/>

CSÉPE VALÉRIA¹

Pszichológiai tudományok és a 200 éves Akadémia

Psychological Sciences and the 200-year-old Academy

Absztrakt

A tanulmány a pszichológiai tudományok hazai fejlődésének 120 évét tekinti át, s ebben a 2025-ben megalapításának kétszázadik évfordulóját ünneplő Magyar Tudományos Akadémiához való viszonyát elemzi. Az egyes korszakok korabeli dokumentumokra támaszkodó bemutatása a tudományág felemelkedését, visszahullását, s a rendszerváltást követő magára találását veszi sorra. Alapvetően nem a tudományág kiemelkedő alakjairól szól, hanem annak küzdelmeiről, sikereiről, megvalósult vagy elmulasztott lehetőségeiről. Külön említésre elsősorban azok kerülnek, akik filozófusként, teológusként, majd pszichológusként az Akadémia tagjai lettek. A tanulmány a történelmi fordulópontokhoz rendeli a tudományág és az Akadémia közös történetét. Sorra veszi a tudományág fejlődését befolyásoló akadémiai tudományos szerkezet változásait, a kutatások és kutatók sorsáról döntő tudományos bizottságok, osztályok szerepét, az Akadémián keresztül is érvényesülő politikai döntések hatását.

Kulcsszavak: pszichológiai tudományok, történelmi fordulópontok, kutatás, intézményesülés, akadémikusok

Abstract

The study reviews 120 years of the development of psychological sciences in Hungary and analyzes its relationship to the Hungarian Academy of Sciences, celebrating its 200th anniversary in 2025. Based on several contemporary documents, each era of the rise, decline, and self-discovery of the discipline is attributed to the change of the country's political system. It is not primarily about the outstanding figures of the discipline, but about the struggles, successes, and realized or missed opportunities of the discipline. Special mention is made of those who became members of the Academy as philosophers, theologians, and

¹ Az MTA rendes tagja, HUN-REN Magyar Kutatási Hálózat Természettudományi Kutatóközpont (TTK) Agyi Képzőközpont.

psychologists contributing to the discipline. The study assigns the common history of the discipline and the Academy to corresponding historical turning points. It takes stock of the changes in the academic scientific structure that influenced the discipline's history, including the role of scientific sections and committees deciding on the fate of research and researchers, and the impact of political decisions that have also applied through the Academy.

Keywords: psychological sciences, historical turning points, research, institutionalization, members of the Academy

Magyarország a nemzeti identitás, az Európában betöltött hely és szerep új lehetőségeit éli meg a reformkorban, s a „korszaknyitogatás”² sok tekintetben meghatározó éve 1825. Gróf Széchenyi István a Magyar Tudós Társaság, a mai Magyar Tudományos Akadémia elődjének megalapítását lehetővé tevő, azonnal követőkre is találó nemes felajánlására ekkor kerül sor a pozsonyi országgyűlésen. Már korábban voltak előzményei annak, hogy egy magyar tudományos intézményt kellene létrehozni, ez azonban a 18. században még nem talált támogatásra. A fordulatra az időnek meg kellett érnie, s ez 1825-ben jött el, amikor I. Ferenc király összehívta a magyar nemességet, és a pozsonyi diétán a korábban elmaradt, megakadt reformok megvitatására is sor került. Gróf Széchenyi István az év november 3-án elhangzott szónoklata sokak számára ismert, így álljon itt csak ennyi:

„[...] ha feláll oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejtse, mely avval segítse elő honosainknak magyar neveltetését, jószágomnak egy évi jövedelmét feláldozom reá.”³

A régóta vágyott Tudós Társaság törvénybe iktatására 1827-ben került sor, s az 1830-ban tartott alakuló ülést követően, 1831-ben az első közgyűlés a működés alapvető szabályairól is határozott. A Tudós Társaság 1840-ben vette fel az Akadémia nevet, s 1844-ben, a magyar nyelv hivatalossá nyilvánításának évében nyílt meg könyvtára, majd 1865 decemberében neoreneszánsz stílusban épült székházát felavatták. Magyar-

² Csorba 2024.

³ Döbrentei Gábor, a Magyar Tudós Társaság első titoknokja (1831–1835) által feljegyzett részlet.

ország Országgyűlése, Széchenyi kétszáz évvel ezelőtti nemes felajánlását elismerve, 20/2024 (XI. 6.) számú határozatában így fogalmaz:

„Az Országgyűlés – tisztelettel adózva a magyar tudósok és kutatók vitathatatlan szerepének a világ tudományos és technológiai előrehaladásában, valamint a Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban: MTA) a magyar nemzet és tudományosság érdekében tett két évszázados szolgálatának – támogatja a magyar tudomány és a magyar tudósok évszázados sikereinek, valamint az MTA és Könyvtára megalapítása 200 éves évfordulójának (a továbbiakban: bicentenárium) méltó megünneplését, és ezek tiszteletére a 2025. és 2026. évet a Magyar Tudomány Événé nyilvánítja.”

Miközben a Magyar Tudomány Éve kivételes lehetőséget ad a visszatekintésre, legalább ily fontos, hogy sorra vegyük a tudományok, különösen az élvonalbeli kutatás, fejlesztés és innováció helyzetét, áttekintve a feladatokat, értékelve a jelen jövőt is alapozni hivatott kihívásait. Ez a tanulmány ebben a szellemben ad áttekintést egy felemelkedő, majd visszahulló, s ismét felemelkedő fiatal tudományágról, a pszichológiáról, annak sikereiről, kudarcairól, helyéről és helyzetéről a tudományok, s kiemelten az Akadémia rendszerében. A történeti forrásokra, közöttük a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Informatikai Központ⁴ Levéltárában őrzött dokumentumokra, korabeli feljegyzésekre, egyes hagyatékok anyagaira támaszkodva összeállított áttekintés nem a magyarországi pszichológia egészének átfogó, minden területet bemutató története. A pszichológia mint tudomány és mint segítő szakma történetéről az olvasó számos pszichológiatörténeti forrásból tájékozódhat, ezért itt, tekintettel a bicentenáriumra, az önálló tudományként megjelenő pszichológiát az Akadémia történeti kontextusában mutatjuk be. Az egyes korszakok ismertetése eltérő mélységű, s nem csupán terjedelmi korlátok miatt, hanem azért is, mert a politika ránehezedése a magyar tudomány egészére, s „kivételesen” a pszichológiára azok során markánsan eltért.

4 Továbbiakban: MTA KIK.

A tanulmány törekszik arra, hogy a tudományág ellentmondásos fejlődésének korszakait lehetőség szerint a történetírás szabályait követve mutassa be. Bár a nehéz korszakokat szubjektív narratívák sokasága övezi, s azok tanulságosak is, tárgyalásuktól igyekszünk eltekinteni, bármennyire is érdekesek az „ahogy én láttam” típusú visszaemlékezések. A pszichológiai tudományok és az MTA alig egy századot átfogó kapcsolatának bemutatása eredeti forrásokra (határozati dokumentumok, értékelések, elemzések, levelezések, hagyatékok stb.), s nem jelen tanulmány szerzőjének tapasztalataira támaszkodik, jóllehet ezek időintervalluma is egy fél évszázad. Az Akadémia bicentenáriuma egyfajta készlet arra, hogy tükörbe nézzünk, s lássuk, mit tettünk, tehetünk és kell tennünk a pszichológiai tudományok felemelkedéséért. Jó, ha látjuk, hogy e fiatal tudományágnak milyen lehetőségei voltak, vannak, lehettek volna, s lehetnek a jövőben. Jelen tanulmány témája ezért a pszichológiai tudományok és nem a pszichológia kiemelkedő alakjainak története. Ezért csak néhány, az Akadémián gyakran helyét kereső tudományág sorsára nagy hatású elődökre utalunk, a kortársak név szerinti említésétől pedig eltekintünk.

A filozófia bölcsőjét elhagyó pszichológiai tudomány

A pszichológia új tudományág, így helyét, helyzetét az Akadémiához való viszonyát nem tudjuk kétszáz évre visszavezetni. A Magyar Tudós Társaság törvénybe iktatásakor a tudományos pszichológia úttörői még meg sem születtek, a pszichológia nem tartozott a nagy múltú klasszikus tudományágak sorába. Szigorú értelemben ugyanis nem tekintjük pszichológiai tudománynak az emberi viselkedést elemző, megérteni szándékozó nagy gondolkodók, elsősorban filozófusok által művelt tudományt, noha a pszichológia a filozófiából emelkedett ki és ma is támaszkodik arra. A pszichológiai tudományok egyik legfőbb célja az emberi viselkedés megértése, az elme és a lélek működésének, kapcsolatának, törvényszerűségeinek és egyéni variációinak tudományos módszerekkel történő megismerése. A pszichológiát ringató tudományos bölcső az a filozófia, amelynek az emberi elmére és viselkedésre vonatkozó megállapításai évezredekre tekinthetnek vissza, azaz egészen

az ókori Egyiptomig, Perzsiáig, Görögorszáig, Kínáig, Indiáig. A bölcséletnek ezeket az irányait ma már előzménynek és nem pszichológiai tudománynak tekintjük, mégpedig azért, mert maga az alapvetés eltérő, azaz a pszichológia a viselkedést, valamint annak egyéni és társas megnyilvánulásait, az érzelmi, értelmi és mentális folyamatokat tekinti a tudományág olyan vizsgálati területének, amelynek művelése a pszichológia elméletei és modelljei által vezérelt, ám nem kizárólag elméleti úton levezetett, hanem empirikusan is alátámasztott. A pszichológia mint tudományág az emberi viselkedést értelmező más tudományágakra erősen támaszkodik, de nem tekinti magát azokkal azonosnak, sem azok részének. A pszichológia tehát a filozófiából kiválva önállósul, és nem azon belül bontakozik ki. Kiemelkedését olyan, az empiriát meghatározónak tekintő gesztor tudományok segítik, mint az orvostudományok, az élettan, a fizikát és matematikát segítségül hívó kísérleti munka. A 19. és 20. század fordulóján megjelenik a kísérleti pszichológia, megalakulnak a laboratóriumok, kezdetét veszi a világ egyetemsein a tudományosan alapozott pszichológiai oktatás, a pszichológusok képzése. De ne haladjunk ilyen gyorsan, hiszen több mint egy évszázados fejlődéssel van dolgunk!

A pszichológia mint empirikus tudomány története

A pszichológiai tudományok története, mint fentebb jeleztük, rövidebb, mint a Magyar Tudós Társaságé. Az olvasóban ezért joggal felmerülhet a kérdés, hogy e fiatal tudományág az 1825-ös felajánlás évében hol tarthatott. Ehhez kiindulópontként választhatjuk a pszichológiai tudomány nemzetközi megjelenését, és viszonyíthatjuk hozzá a hazai fejlődést. Ezzel lehetőségünk nyílik arra is, hogy a lélektannal foglalkozó filozófusok, orvosok tevékenységét a tudományág differenciálódásának kezdeteivel és az intézményesülés eredményeivel, azaz a tudományág sajátos felemelkedésével is összekapcsoljuk. Kérdés tehát, hogy a Magyar Tudományos Akadémia mikor kezd a pszichológiára tudományként tekinteni. Kérdés az is, hogy a kétszáz évvel ezelőtti alapításkor prioritást élvező szemlélet elfogadja-e, hogy a pszichológiai tudományok művelése sem a filozófiához, sem a történettudományokhoz nem tartozik,

bár a kettő közül az előbbihez áll közelebb. Napjaink nemzetközi tudományági klasszifikációiban a pszichológia nem bölcsészet, hanem hol természet-, hol társadalomtudomány.⁵ Ez a distinkció nem lenne igazán fontos, ha a tudományterületnek és művelőinek teljesítményét, publikációs szokásait, a kutatások multidiszciplináris beágyazottságát nem kellene értékelnünk. Az tudományági differenciálódás felerősödése napjainkra ahhoz vezetett, hogy az Akadémia tudományos osztályrendszerében a pszichológiai, valamint az oktatás- és neveléstudományok (*educational sciences*) helye messze van a kívánatostól.

A modern pszichológiának mint tudománynak formális kezdete a 19. század, s azon belül az első kísérleti pszichológiai laboratórium megalakulása 1879-ben. Wilhelm Wundt (1832–1920) még csak hétéves Széchenyi nagylelkű felajánlásának évében, s végzettsége szerint nem volt, nem is lehetett pszichológus. Azok közé a sokdiplomás tudósok közé tartozott, akiknek meggyőződése volt, hogy bár az emberi viselkedés törvényszerűségeinek feltárásában fontos az önmegfigyelés (introspekción), az nem elegendő a tudományos összefüggések mélyebb feltárásához. Az orvos, fiziológus, filozófus Wilhelm Wundt 43 évesen csatlakozott a Lipcsei Egyetemhez, s kezdte meg négy évvel később a laboratóriumi gyakorlatokat is magában foglaló képzés keretében szervezett kísérleti pszichológia előadásait. A pszichológiatörténet nemzetközi főárama ennek a laboratóriumnak az indulását, azaz 1879-et tekinti a filozófiától elszakadó tudományos pszichológia kezdetének. Nem véletlen, hiszen a hatás azonnali volt. A világ minden tájáról érkeztek Lipcsébe azok a lelkes hallgatók, akik az érzékelés, az észlelés, a tudat és a mentális kronometria (ma reakcióidőnek nevezzük) tanulmányozásával kívántak foglalkozni. A német kísérleti laboratórium megelőzött mindenkit, megalapítását csak négy évvel később követte a hasonló profilú amerikai laboratórium megnyitása.⁶ Ma, a pszichológiai tudományok erőteljes differenciálódásának s a nyelvi hegemonia erősödésének korában fontos látnunk, hogy a 19. századi kísérleti pszichológia kezdeti alapvetését sem a művelés helye, sem a tudomány nyelve nem kötötte erősen. Ennek is köszönhető, hogy a tanulmányait részben Európában végző, az angolon kívül a francia és német nyelvet

5 Lásd például a tudományágak besorolásának Frascati-kézikönyvét (2015).

6 Lásd Benjamin 2007.

szóban és írásban is magas szinten használó William Jamesnek (1842–1910) a pszichológiát mint tudományt megalapozó műve⁷ a kor legjelentősebb munkáira épít. James filozófus és orvos, ám identitását tekintve tudományágunk nagy szerencséjére pszichológus volt. Az első pszichológiakurzust ő indította el az Egyesült Államokban, s a pszichológiát a humán és természettudományok felismerései által együttesen meghatározott tudományágnak tekintette. Nem véletlen ezért, hogy műve a pszichológiai tudományok első nagy hatású, legtöbbet idézett alkotása.⁸ James a Harvard Egyetem tekintélyes professzora, a filozófia és a tudományos pszichológia megkerülhetetlen autoritása lett, akit rendkívüli tudásán túl kivételes elismertsége is segített abban, hogy elindítsa a pszichológia oktatását, szorgalmazza a tudományos pszichológia kísérleti eredményei, s az ezekre épülő új elméletek elérhetővé tételét a tudományos publikációkban. A tudományos teljesítmény ezen mutatóit ma is a legfontosabbnak tartjuk, bár mérésük, értékelésük módja folyamatos vitákkal kísérve változik. Jamesnek a pszichológiai tudományra vonatkozó alapvetése és személyes példája generációk gondolkodását, attitűdjét befolyásolta, s egyben a kutató pszichológusok szakmai identitását is meghatározta. A 20. századba átlépő pszichológiai tudomány gyors felemelkedése szinte törvényszerű volt az egész világon, s hamarosan Magyarországon is.

A pszichológiai tudomány hazai kezdetei

Magyarországon a 19. és 20. század fordulóján, azaz hetvenöt évvel az Akadémia megalapítása után, pszichológia mint önálló tudományág nem létezett, a filozófia és pedagógia volt az, amely az emberi viselkedést magyarázó elméletekre támaszkodott. A kísérleti pszichológia, hasonlóan a német példához, empirikus tudományként az orvoskarokon⁹ jelent meg, az Akadémia tudományrendszerében ekkor még nyoma sem mutatkozott. A lélek tanulmányozása azonban ismert téma volt, és ez azoknak a kiemelkedő egyéniségeknek köszönhető, akiket a hazai pszicho-

⁷ James 1890.

⁸ Magyarul *A pszichológia alapjai* címen jelent meg.

⁹ Lechner Károly a Ferenc József Egyetemen, Ranschburg Pál a Budapesti Egyetem orvoskarán.

lógia történet a tudományos pszichológia úttörőinek tekint, bár nem pszichológusok. Közülük itt csak azokat emeljük ki, akik az Akadémia tagjai lettek. Posch Jenő (1859–1923) pedagógus és filozófus, a Magyar Tudományos Akadémia 1920-ban választotta meg levelező tagjának. A tagajánlás részletesen felsorolta kiemelkedő jelentőségű műveit, különösen az *Egy realista lélektan tervezete* című, az MTA támogatásával 1915-ben megjelent kötetet. Posch szinte kanti magaslatoiban foglalkozott az idő felfogásával és megélésével *Az idő elmélete* című munkájában. Egy olyan témával, amely a pszichológia és annak multidiszciplináris területe, a kognitív tudományok számára ma is kihívást jelent, ez az idő észlelése. *Az idő elméletét* – amelyet a német nyelvű filozófiai periodikák is megemlékeztek – egészítette ki az az 1915-ben megjelent publikáció (1898), amely az időfelfogás aspektusából szemlélve veti össze a jubileumok filozófiai és hétköznapi értelmezését.¹⁰ A cikkből vett két idézet igencsak aktuális az MTA kétszáz éves évfordulóján:

„Az idő-objectivismusnak, vagyis egy létező és mindeneket magában foglaló időfolyamba vetett hitünknek kapcsán, továbbá pedig és legfőképpen az időmértékek természetének félreismerése következtében megragadt az emberiségben egy különös nézet, a melyből folyólag erkölcsi kötelességeink sorozata megnagyobbult azzal, hogy nevezetes események évfordulóit is meg kell ünnepelni. A ki a mi modern társadalmi és politikai életünket ismeri, nem fogja túlzásnak találni, ha azt állítom, hogy ma már van »jubilálás-kötelesség« is.”¹¹

Posch Jenőt az Akadémia tagjai sorába ajánlók egyike az ekkor még levelező tag Kornis Gyula, akinek 1916-os akadémiai tagságra jelölésekor a méltatásban is megjelent a „psychologia”. Kornis Gyula (1885–1958) filozófus, piarista szerzetes, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcséleti, Társadalmi és Történeti Tudományok Osztályához tartozott, 1916-os levelező tagsága után 1928-ban jelölték és választották meg rendes tagnak.¹² Az 1916. évi tagajánlásban¹³ többek között ez olvasható:

¹⁰ Posch 1915.

¹¹ Bevezetés a 394–395. oldalon.

¹² Az MTA Könyvtár kiadványa, 1975.

¹³ Lásd Magyar Tudományos Akadémia – Tagajánlások 1916-ban, kézirat gyanánt.

„Különösen kiemeljük 'Okság és törvényszerűség a pszichológiában' című kötetét, mely a szellemi tudományok philosophiai alapvetésének legnehezebb problémáját: a causalitas érvényét a lelki jelenségek körében igen mélyrehatóan tárgyalja.”

1928-ban a II. osztály A. alosztályának tagajánlása¹⁴ Kornis kultúrbölcséleti munkáit tartja kiemelendőnek, lélektani tárgyú publikációiról s a középiskolák számára írt pszichológiai programjairól, amelyeket a pszichológiai tudományok történetében fontos mérföldkőnek tekintünk, ebben nem esik szó. Őt és Posch Jenőt Schütz Antal (1880–1953) piarista szerzetes, teológus követte a pszichológiához kapcsolódó munkásságuk miatt megválasztott akadémikusok sorában. Schütz két doktorátussal is rendelkezett, a teológiaiit Budapesten szerezte meg, a pszichológiaiit pedig 1917-ben Würzburgban. Az 1925-ös levelező tagi ajánlás, a két ajánló egyike Kornis Gyula elsősorban teológiai munkáit emeli ki, a pszichológia területéről a *Zur Psychologie der bevorzugten Assoziationen und des Denkens*¹⁵ címmel a *Fortschritte der Psychologie* című folyóiratban 1916-ban megjelent munkájáról tesz említést.

A pszichológia gondolkodási keretében elméletüket kidolgozó filozófus és teológus akadémikusok kortársa volt Révész Géza (1878–1955), aki a kísérleti lélektan területén a zene és a hallás pszichológiájával foglalkozott. Ő a pszichológia első egyetemi tanára, az egyetemi lélektani laboratórium megalakítója. Bár kinevezése 1918. októberi, azaz még a királyi kormány döntött nyilvános rendes tanári megbízatásáról, a téves narratívák ezt a tanácskormányhoz kötik. A kommün bukásával Révész hazai karrierjének vége szakadt, de nem a kinevező, hanem a politikai változások miatt. 1920-ban Hollandiába emigrált, és 1921-től az amszterdami Kísérleti Lélektani Intézet igazgatója volt. A Magyar Tudományos Akadémiának 1947-ben lett külső tagja, ám 1949-ben már ki is zárták. A történelem nem volt kegyes a pszichológiai tudomány úttörőivel, Révész Géza emigrált, Kornis Gyulát kitelepítették.

¹⁴ Uo.

¹⁵ A preferált asszociációk és gondolkodás pszichológiája.

A kísérleti pszichológia laboratóriumi világa

A 20. század első évtizedében a pszichológia mint fiatal tudományág sajátos helyzetben volt, a gesztor tudományágaknak egyszerre volt óvó, segítő szerepe, de léteztek rivalizáló vagy a szárnyait bontogató új tudomány képviselőivel szemben ellenséges szereplői is. Ilyen közegben – 1902-ben, azaz a lipcsei kezdeményezés után bő két évtizeddel – vállalkozott Ranschburg Pál (1870–1945) elme- és idegyógyászként arra, hogy létrehozza az orvoskaron a Kísérleti Pszichológiai Laboratóriumot. Ez a műhely jogutódja az 1898–99-ben felállított első Psychophysiologiai Laboratóriumnak, és bölcsője a hazai kísérleti és a gyógypedagógiai pszichológiának. A laboratórium egyik jogutódja a későbbi Magyar Királyi Gyermeklélektani Intézet, majd Gyermeklélektani Intézet (1943), amely 1955-től az eredeti profiltól eltérően működő intézményként az Akadémia kutatóintézeteként folytatta működését, s tíz évvel később, azaz 1965-ben lett az MTA Pszichológiai Intézete. A laboratórium kezdeti évei nem voltak egyszerűek, sok olyan probléma került előtérbe, amelyek miatt Ranschburg 1906-tól a gyógypedagógiai intézményrendszerben keresett és talált támogatást, munkáját a Gyógypedagógiai és Pszichológiai Magyar Királyi Laboratóriumban folytatva. Annak vezetését később egészségi állapotára és a származása miatt visszalépését sürgetőkre tekintettel Schnell János (1893–1973) ideg- és elmeorvosnak, gyógypedagógusnak adta át.

Bár Ranschburg Pál szakmai útja tele volt akadályokkal, kutatási eredményeinek, valamint a magyaron kívül német és francia nyelven megjelent publikációinak köszönhetően nemzetközileg ismertté és elismertté vált. Gazdag, sokat idézett tudományos és klinikai munkái, a gyakorlatba átültetett kutatási eredményei, s az új vizsgálóeljárások napjainkban is példaértékűek. Ma alkalmazott kutatásnak, sőt innovációnak neveznénk. Pszichológiai kísérleti és vizsgáló eszközeit Európa egyik legismertebb, lipcsei székhelyű cége forgalmazza, ezeket (mnemométer, tachisztoszkóp stb.) katalógusból¹⁶ rendelhetik meg az újonnan alakuló laboratóriumok és vizsgálóhelyek.

¹⁶ Részletesen lásd Csépe Valéria és Mohai Katalin tanulmányában a 2020-ban megjelent Ranschburg-émlékkötetben.

Ranschburg a ma atipikusnak nevezett fejlődési mintázatok diagnosztikájához új eljárásokat dolgozott ki, a figyelmi, emlékezeti és érzelmi működés, valamint a számolás-, olvasás- és íráskészség gyermekkori zavarainak vizsgálata során szerzett kutatási adatai és az ezeket magyarázó elméletei a mai napig nagy hatással vannak a gyakorlatra és a tudományos gondolkodásra. A német nyelvű szakirodalom ma is gyakran az általa adott kifejezéseket (*Legasthenie*, *Leseschwäche*) használja a fejlődési olvasási zavar (elterjedtebb nevén diszlexia) megnevezésére. Ranschburg Pált a Francia Tudományos és Művészeti Akadémia 1910-ben fogadta tagjává, a Magyar Tudományos Akadémián erre nem kerül sor.

*

Mi jellemezte a pszichológiát a 20. század első évtizedeiben, mi segítette és mi hátráltatta önálló, elismert tudománnyá válását? Az egyik kétségtelenül a felemelkedések és visszaesések drámai szekvenciája, a másik az intézményt is maga alá gyűrő, a pszichológiával pedig kiemelkedően kegyetlen politika által okozott károk természete és mértéke. Az 1956 után is csak részben szelídülő, az Akadémián 1970-ig uralkodó szélsőséges befolyás hatásai kiterjedtek a kutatásra, annak környezetére, a kádári kultúrpolitikát jellemző 3T-vel (tilt, tűr, támogat) azonos tudománypolitika uralta az akadémiai intézeteket és azok irányítását. Mint láthattuk, a pszichológia mint tudomány elfogadtatása már a kezdetekben sem volt egyszerű, ám helyzete az egyes ideológiák hatására újra és újra el is lehetetlenült.

A 20. század első évtizedeiben az Akadémiának kevés szerep jutott a pszichológiai tudományok életében, s a tudományágat később „örökbe fogadó” tudományos osztályon sem érdemi képviselője, sem valódi súlya nem volt (ez utóbbi pedig fennmaradt az 1980-as évekig).

Az 1920-as évek közepére konszolidálódó politikai rendszerben azonban, ha rövid időre is, újraéledtek a remények. A pszichológiával mint segítő szakmával szemben felerősödtek a társadalmi elvárások, a pozitívan változó tudomány- és oktatáspolitikáé egyre világosabb keretet kínált az úgynevezett akadémikus pszichológiának. A pszichológiai tudományokban, hasonlóan más tudományokhoz, Klebelsberg Kunó (1875–1932) korszerű oktatás- és tudománypolitikája, 1922-től 1931-ig tartó vallás- és közoktatásügyi miniszteri megbízatása változást hozott

itt is. Klebelsberg olyan jól felszerelt, a kutatás szempontjából ideális környezet kialakítását tűzte ki célul, amelyben sok száz kutató alkothat és gazdaságilag is jelentős eredményeket érhet el, mert a kutatás „az egyén legszemélyesebb megnyilatkozása”. Ennek intézményi hátteréről és személyi feltételeiről elkötelezetten igyekezett gondoskodni, miniszterségének kezdetétől fogva támogatta a Magyar Tudományos Akadémiát.

A pszichológia felemelkedésének egyik mérföldkövéként tartjuk ma is számon, hogy 1928-ban megalakult a Magyar Pszichológiai Társaság, s elindult tudományos folyóirata, a *Magyar Pszichológiai Szemle*. A társaság célként tűzte ki a pszichológia önálló tudományként való elismertetését.

A Magyar Tudományos Akadémia épülete 1928-ban¹⁷

Mindezen pozitív változás ellenére a pszichológia még évtizedekig nem tartozott az elismert tudományok közé. Már megmutatkoztak a politikai jobbratolódás első jelei, a kirekesztő ideológiák felbukkanása a szak-

¹⁷ Fortepan, képszám: 234139, fotóadományozó: Gödi Digitális Archívum.

mában, az első zsidótörvények, az emigráció. A veszteségek az egyéni sorsokon keresztül is ellehetetlenítették a szakmát, így a pszichológiai tudományok fejlődése is újra megrekedt, ám fellélegzés a második világháborút követően sem jött. A politikai kirekesztésnek sötét korszaka vette kezdetét; a kommunista hatalomváltással a pszichológia tiltott tudománnyá, más szakmák megtűrt szolgálójává vált. A pszichológiai tudomány 1945 és 1970 között valójában nem élt, hanem túlélte. Pszichológusképzés két évtizeden át nem volt, a Magyar Tudományos Akadémiának átadott Gyermeklélektani Intézetben a szovjet ideológiához, kizárólag a pavlovi tanok hazai felfogásához igazított kutatás létezhetett. A tudomány általában véve is nehéz korszakában, a pszichológiai tudomány megbénításának két évtizedében az államosított Magyar Tudományos Akadémia első elnöke Rusznyák István lett. A politikailag elkötelezett elnök két évtizeden át vezette az intézményt, annak céljait a politikának rendelte alá, ekkor alakult korábban létező, azaz szerzett, valamint újonnan alapított intézetekből az akadémiai kutatóhálózat. A korszak szinte egyetlen pozitívuma az alapkutatás célként kitűzött megerősítése.

A politika és a bizottságok hatalma – pszichológia az Akadémián 1950 és 1970 között

Hogyan indult az akadémiai gondoskodás? Pontosan úgy, ahogy ez a tudományról hozott döntéseknél lenni szokott: bizottság kiküldésére került sor. A bizottságot azonban nem akárki kérte fel, hanem az 1950-es évek Akadémiájának koncepcióját is kialakítani hivatott Magyar Tudományos Tanács. Ennek hatásköre kiterjedt az ország összes felsőoktatási intézményére, kutatóintézetére, múzeumára, tudományos könyvtáira, a külföldi magyar tudományos intézetekre, lektorátusokra, a tudományos kapcsolatokra, az Országos Ösztöndíj Tanácsra, a tudományos egyesületekre és szövetségekre, folyóiratokra és természetesen a Magyar Tudományos Akadémiára is.¹⁸

¹⁸ Kónya 1998.

A Tudományos Tanács Társadalomtudományi Osztálya 1949. május 4-én hozott határozatában¹⁹ döntött egy pedagógiai és pszichológiai bizottság kiküldéséről, amelyre eredetileg a hazai gyermekpszichológia elismert szakembere, a klinikai pszichológusok nagy generációjának mestere, Mérei Ferenc tett javaslatot:

„Szükségesnek tartjuk, hogy a Tanács elé kerüljön egy olyan jelentés, amely tartalmazza a magyar neveléstudomány és lélektan területének teljes kritikai áttekintését, az intézmények munkájának és eredményeinek megvizsgálását, valamennyi intézetét, valamennyi egyetemi tanszékét, a társaságokét és a folyóiratokét, továbbá a tudományágak, nevezetesen a neveléstudomány és a lélektan közép- és felsőfokú oktatási anyagának felülvizsgálatát.”²⁰

A bizottság megalakult, a Tudományos Tanács Faragó Lászlót, Lázár Györgyöt és Mérei Ferencet kérte fel. Feladatuk a tudományos és gyakorlati teendők feltárása, valamint javaslat készítése volt az Akadémia számára. Itt kell megjegyeznünk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia alapítása óta létező Bölcséleti, Társadalmi és Történeti Tudományok Osztályán, amelynek B. alosztálya a történettudományi, az Akadémia szocialista átszervezését követően, 1949. november 29. és 1965. április 19. között, a II. Társadalmi- és Történeti Tudományok Osztálya nevet viselte, a képviselt tudományágak között a pszichológia nem szerepelt. Az idetartozó kilenc tudományág az állam- és jogtudomány, a közgazdaság-tudomány (ma mindkettő a IX. osztályon), a filozófia, a művészettörténet, a neveléstudomány vagy pedagógia (alternatív megnevezés található az egyes dokumentumokban), a régészet, a történelem, valamint a földrajz (ma X. osztály), és 1960-ig a néprajz (ekkor kerül át az I. osztályhoz). A II. osztályon tehát a pszichológia nem szerepelt, a bizottsági felkérésben viszont igen, mégpedig az alábbi indokolással:

„A két világháború közötti időszakban a magyar reakció megnyilvánulásának egyik fontos helye volt a neveléstudomány és a lélektan. Ezekon a területeken a sovinizmus, a miszticizmus és az

¹⁹ MTA KIK Levéltár, 102. dosszié, Tb1 III. A/8.

²⁰ Kónya 1998, 85.

irracionalizmus legkülönbözőbb elméletei nyertek polgárjogot, részint a hivatalos horthysta kultúrpolitika segítségével, részint bizonyos értelemben azzal ellenzéki pozícióban – de mindenképpen a nyugati burzsoá ideológiákhoz.”²¹

A bizottság feladata egyértelmű, az elemzések ma is több dokumentumban elérhetőek. A fő törekvés az, hogy e területen is erős legyen a kontroll, s ennek egyik eszköze az intézmények rendszeres beszámoltatása. 1950 márciusa és májusa között több jelentés is készült az Akadémia számára a Gyógypedagógiai, valamint a Kórtani és Diagnosztikai Intézetéről, bár egyik sem tartozott az Akadémiához. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium sem várta meg, hogy a kiküldött bizottság munkáját befejezze, állásfoglalást kért a Társadalomtudományi Szakosztálytól, amelynek javaslata szerint a Gyermeklélektani Intézetnek a Magyar Tudományos Tanács irányítása alatt kell olyan kutatóintézetként működnie, amely ambulanciáját továbbfejleszti, s tevékenységét fokozatosan az iskolák és a speciális nevelőintézetek szükségleteinek veti alá. A társadalmi igény érthető, egy kutatóintézet feladata azonban nem egy ambulancia működtetése, akkor sem, ha az egyébként jó szándékú érv szerint „jól felszerelt, és az orvosi munkához kapcsolódó pszichológia egészséges képviselője”.²²

Az intézet főbb kutatási témái között szerepelt például 1949-ben a gyermekkori tic-neurózis, a mongoloidizmus (így nevezik ekkor a Down-szindrómát), valamint az áltudományos teszt módszer megszüntetése, tekintettel annak „a kapitalista osztályérdekeket szolgáló” jellemzőire. Az intézet igazgatója 1950. október 12-i beszámolójában²³ nem mulasztotta el megjegyezni, hogy a munkában „a legkomolyabban gátló körülmény azonban az volt, hogy az Akadémia az elmúlt 1.5 évtizedben egyetlen egyszer sem látogatta meg az intézetet”.

Az 1950-es évek magyar társadalmi és politikai közegében minden a pszichológia ellen szólt. A diktatúra éveiben először az embert és környezetét is átalakítani kívánó pedagógia tekintette saját tudományága alárendeltjének, majd az élettan. Pavlov munkáinak közvetítése és

²¹ Uo.

²² Mérei Ferenc javaslata, Akadémiai Levéltár MTT jegyzőkönyv 13/6.

²³ Molnár Imre iktatószám nélküli beszámolója, MTA KIK Levéltár.

egyidejű ideológiai átértelmezése, amely áthatotta az orvosi és a pszichológiai szemléletet is, egyszerre ártott és használt.

1952-ben megalakult a Pavlov Bizottság. Kezdetben kevésbé megértő a Gyermeklélektani Intézettel, mint a Magyar Tudományos Tanács, s az intézetet a Pedagógiai Tudományos Intézet osztályaként kívánja betagozni. A Pavlov Bizottság létrehozásáról az MTA Elnöksége 1952. november 6-i ülésén döntött, s erről tudomásulvétel céljából értesítette a II. (filozófiai és történettudományi), illetve az V. (orvosi) osztályt, továbbá kérte a bizottság munkájának támogatását, amelynek tagjai Fogarasi Béla filozófus, Bálint Péter fiziológus, Lissák Kálmán fiziológus, valamint Molnár Imre Würzburgban végzett pszichológus, a Gyermeklélektani Intézet akkori igazgatója. Az MTA elnökség valamivel több mint öt évvel később, 1958. február 7-i ülésén döntött a Pavlov Bizottság megszüntetéséről. Kérdés, hogy elvégezte-e feladatát, és ez milyen hatással volt a pszichológiai tudomány fejlődésére.

A történetnek azonban még nincs vége, 1954-től új összetételű Pavlov Bizottság kezdte meg munkáját. Tagjai Bálint Péter, Bárczy Gusztáv, Hetényi Géza és Nyíró Gyula. Nem javasolták a Gyermeklélektani Intézetnek sem feloszlását, sem a Pedagógiai Tudományos Intézet alá rendelését, de szorgalmazták az intézet Akadémiának történő átadását. A bizottság 1954. május 17-i keltezésű levelében²⁴ kifejti, hogy a lélektant olyan önálló tudománynak tartja, „amely sem a pedagógiával, sem a fiziológiával nem azonos, hanem a fiziológiára szervesen épülve olyan eredményeket hivatott létrehozni, amelyeket nem csak a pedagógia, hanem számos egyéb tudomány és a gyakorlati életnek számos egyéb területe is felhasznál”. Az intézet bezárása szerves folytatása lett volna annak a folyamatnak, amelynek során 1948-ban megszűnt az 1928-ban alakult Magyar Pszichológiai Társaság és hivatalos folyóirata, a *Magyar Pszichológiai Szemle*.

Egyértelmű, hogy 1945 után az Akadémián olyan bizottságokra volt szükség, amelyek képviselték az uralkodó ideológiát, azt a tudomány-szervezésben és -irányításban alkalmazták. Az intézmény működésében a párt döntések váltak meghatározóvá, s később is az ezeket képviselő bizottságok irányítottak egészen az 1980-as évekig. Döntéseik mindenre és mindenkire kihatottak, ám legnagyobb hatalmuk a kuta-

24 A Pavlov Bizottság iktatószám nélküli levele az MTA KIK Levéltárának állományában.

tóintézetek felett volt olyan alapvető kérdésekben, mint a kinevezések, fejlesztések, tanulmányutak, konferenciakiküldetések és -támogatások, kutatási főirányok, források.

Változik-e a pszichológiai tudomány helyzete 1956 után?

Az 1956-os forradalom leverését követően, 1957. február 9-én Gegesi Kiss Pál (1900–1993) elnökletével alakult meg a Lélektani Bizottság, mégpedig az MTA két osztályát meghatározó filozófiai és történettudományi, valamint az orvosi tudományok felügyelete alatt. A pszichológiai tudományok korábbi önállósulási törekvései miatt azonban fel erősödtek a tudományközi feszültségek, s a Gyermeklélektani Intézet sorsát is érintő „kultúrbotrány” megoldását keresve az Akadémia az elnökség felügyelete alá helyezte a bizottságot. Kónya Sándor szaktitkár 1958. szeptember 17-i keltezésű, az MTA főtitkárának, Erdei Ferencnek írt feljegyzésében²⁵ így fogalmazott: „Az Elnökség határozata értelmében a Lélektani Bizottság a II. osztály hatásköréből kivált és Elnöki bizottsággá szerveződött, a Bizottság elnöke megbízatását az Elnöktől átvette, a pszichológia ügyeivel a II. osztály hivatalosan nem foglalkozik.”

1957: Gegesi Kiss Pál orvos, gyermekgyógyász, gyermekpszichológus. A falon felül Egry József *Esti fények a Balaton-parton* című festménye²⁶

²⁵ Kónya Sándor 5872/II/Dm/1958 iktatási számú feljegyzése, MTA KIK Levéltár.

²⁶ Fortepan-képszám: 116926, fotóadományozó FSZEK Budapest Gyűjtemény / Sándor György.

Gegesi Kiss Pál a bizottság működéséről 1961. március 2-i beszámolójában²⁷ már be is mutatta a két és fél év alatt elért eredményeket, közöttük a bizottság 1960-ban tartott első kongresszusát, a pszichológusképzés problémáját, a *Magyar Pszichológiai Szemle* kiadását, a Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság létrehozásának szükségességét, nem említve, hogy az korábban két évtizeden át, azaz 1948-ig létezett már. A jelentés részletesen is kitért a pszichológiai kutatásokra és azoknak az orvostudományok különböző területeihez kapcsolható fejlesztésére. A Gyermeklélektani Intézet munkáját kiegyensúlyozatlannak ítélte, amelynek okát a vezetésben kereste. Erről így szól a jelentés: „Az a légkör, amely az intézet igazgatója, egyes osztályainak vezetői és a munkatársak között van, valamint amely jellemző a Pszichológiai Bizottsághoz való viszonyukra is, szintén nem alkalmas arra, hogy kiegyensúlyozott legyen a munka.” Felróta még az erős pártszervezet, valamint az igazgató tudományos fokozatának hiányát, a nyugdíjkorhatárt elért munkatársak foglalkoztatását. Lényeges ugyanakkor az intézet egzisztenciája szempontjából a sokszínű kutatással szembeni elvárás, miszerint az intézetben „a pszichológiai kutatásnak hazánkban művelt valamennyi ágazatát itt kell művelni”. Ez abban az időszakban reális volt, ám az intézet által művelt kutatási témák csökkenését sokan évtizedekkel később és talán ma is eszerint képzelik el, jöllehet ma már kilenc képzőhelyen folyik pszichológia alap- és/vagy mesterképzés, így a tudományos műhelyekben sokféle kutatási irányra nyílik lehetőség.

Gegesi egyik feladatként jelölte meg az Eötvös Loránd Tudományegyetemen a lélektani tanszék megerősítését, a kutatások támogatását, s az egyetemen megvalósítandó pszichológusképzés mellett a „pszichológia területén dolgozó és bekapcsolandó káderek továbbképzését”. Ígéretes fejlemény, hogy az 1964–65-ös tanévben elindult a pszichológusképzés, bár még nem egyszakos, a leendő pszichológushallgatók tanulmányaik kezdetén tanárszakra járnak. Ismét lett Magyar Pszichológiai Társaság, *Magyar Pszichológiai Szemle*, s a Gyermeklélektani Intézet utódjában, az MTA Pszichológiai Intézetében már látszottak az első eredmények. Tény ugyanakkor, hogy Gegesi erős személyisége, kiemelkedő munkássága rányomta bélyegét a pszichológiára. Talán

²⁷ Gegesi Kiss Pál beszámolója az MTA Elnökségének, MTA KIK Levéltár.

ennek is betudható, hogy a filozófián túllépő, a pedagógia szorításából szabaduló, egzisztenciájáért és elismerésért küzdő pszichológia még évtizedekig nem tudott megbarátkozni az orvosi tudományok befolyásával, holott a pszichológusképzésben részt vevő orvosi intézmények, klinikák attitűdje általában be- és elfogadó volt. Gegesi Kiss Pálnak a pszichológiára mint tudományra gyakorolt hatását érdemes annak fényében értékelnünk, hogy az egy olyan nehéz történelmi korszakban érvényesült, amikor az állampárthoz s annak vezetőihez való viszonyulás is fontos volt.

A Gyermeklélektani Intézet és utódja, az MTA Pszichológiai Intézete megúsza a Pavlov Bizottság kezdeti, a megszüntetést kezdeményező javaslatát, a pedagógia és az orvostudomány egymásnak feszülését. Az Intézetnek a Társadalmi Történelmi Tudományok Osztálya számára készített jelentése²⁸ már ismerteti az ekkorra osztályokba szervezett kutatásokat, az osztályvezetői értekezleteket, részletes jegyzőkönyvet vezetve az intézeti továbbképzésekről, valamint a fiatal kutatók munkájáról, név szerint is beszámolva a velük folytatott beszélgetésekről. Az MTA elnökségének döntése értelmében a Pszichológiai Bizottság ismét az Filozófiai és Történettudományok Osztályához került, amely 1971-ben a bizottság elnökének választotta meg Kelemen Lászlót (1919–1984). Az új elnök a bizottság 1971. szeptember 21-i ülésén a legfontosabb feladatok között jelölte meg²⁹ a kutatómunkát, elsősorban a tanszékeken folyó kutatást, a marxista–leninista szemlélet érvényesítését, az alkalmazott területek fejlesztését, valamint a pszichológiai közéletnek viták és pályázatok útján megvalósítandó aktivizálását. Az MTA Pszichológiai Intézete és az ELTE Kardos Lajos által vezetett tanszéke 1964-től kezdődően rendszeres beszámolót készített az Akadémia számára. A jelentéseket kezdetben még opponensek is értékelték, többségük orvos, fiziológus. 1971-ben a pszichológiai tudományban egy olyan két évtizednyi időszak vette kezdetét, amely részleges pozitív elmozdulást is hozott, ám a pártállam tudománypolitikáját érvényesítő Akadémia kontrollja továbbra is erős maradt.

28 Bartha Lajos igazgató 690/1967 iktatószámú, 1967. szeptember 22-én küldött beszámolója a Pszichológiai Intézet munkájáról (MTA KIK Levéltára).

29 A Pszichológiai Bizottság ülésének az MTA KIK Levéltárában őrzött jegyzőkönyve.

1960: Átjáró a Belvárosi templom mellett,
a Szabad sajtó út irányából a Piarista közre (Pesti Barnabás) nézve.
Itt indul majd újra a pszichológusképzés³⁰

Pszichológia és a tudományos szabadság illúziója 1970 és 1990 között

Bár 1970-ig a pszichológiai kutatás nehéz korszakot élt túl, magára találni csak az 1980-as években kezdett. A politikai szorítás enyhült, de meg nem szűnt, az akadémiai kontroll erős maradt, áthatotta a ki-nevezéseket, utazási támogatásokat, minősítéseket, az MTA kutatóin-tézeteinek irányítását. Az utóbbihoz segítséget nyújtottak az MTA tu-dományos osztályai és bizottságai, jöllehet a pszichológiai tudományok országos helyzetének átfogó értékelése helyett elsősorban az egyetlen akadémiai intézetre koncentráltak.

³⁰ Fortepan-képszám: 101326, adományozó: Magyar Pál.

1971: A Magyar Rádió stúdiója, *A tudományos közélet fóruma* című rádióműsor. Erdei Ferenc politikus mint az MTA főtitkára, Pál Lénárd akadémikus, a Központi Fizikai Kutatóintézet igazgatója, Eke Károly riporter, Aczél György politikus³¹

A II. osztály Pszichológiai Bizottsága 1978-ban áttekintette az úgynevezett újrendszerű pszichológusképzés tapasztalatait, 1979 májusában értékelt a Pszichológiai Intézetben folyó általános pszichológiai, szociálpszichológiai, személyiség- és klinikai pszichológiai kutatásokat. Az értékelés már akkor kiemelte a pszichofiziológia kimagasló eredményeit, műszerezettségét, tudományközi jellegét, vezető kutatóinak teljesítményét. Ez ma is az egykori intézet utódaiban a pszichológiai kutatások élettudományi ágát művelő műhelyekben folyó kutatások területe.

Mi indokolja hát a „szabadság illúziója” alcímet? Sok minden, többek között az, hogy a kontroll enyhülése részleges, a kutatási témák szabadabb választhatósága nem teljes. Az 1980-as években pszichológusképzés – az ELTE mellett – más egyetemeken való elindulásának köszönhetően megélné a kutatás, a diákköri konferenciákon megjelent

³¹ Fortepan-képszám: 147898, fotóadományozó: Szalay Zoltán.

a pszichológia. Az egyetemi doktori (ez az úgynevezett kisdoktori) minőségében erősödött, s egyben bemenete lett az MTA minősítési rendszerében elérhető aspirantúrának, a kandidátusi fokozatnak és a tudományok doktora (akkori „nagydoktori”, ma MTA doktora) címnek. A pszichológiai műhelyek kívülről irányítottasága megmaradt, működő kutatási pályázati rendszer majd csak a rendszerváltás után lett, a központi forrásokhoz kutatási főirányok rendelődtek.

1975 és 1985 között a Magyar Pszichológiai Társaság rendszeresen tájékoztatta az Akadémiát kongresszusainak témájáról, résztvevőiről, s ezt szakmai és politikai szempontból is a Pszichológiai Bizottság véleményezte.

1979-ben egy Tárcaközi Pszichológiai Munkacsoport állította össze a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság számára azt az előterjesztést, amely a középtávú fejlesztési terveket „az MTA Pszichológiai Bizottság tudományterületi helyzetelemzéseivel szembesítve” készítette elő. Ezt egy évvel később 1980. október 22-én ismerhette meg a Pszichológiai Bizottság³² *A pszichológia tudományterületének helyzete és a kutatóhálózat 10 éves fejlesztésének lehetőségei* című 45 oldalas dokumentumról a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottságban a pszichológiáról lefolytatott vita részleteit. A Pszichológiai Bizottság elnöke, Ádám György (1922–2013) orvos, pszichofiziológus rendkívül sokat tett a tudományos pszichológia megerősödéséért az MTA Pszichológiai Intézetének igazgatójaként, az ELTE élettanprofesszoraként, rektoraként s akadémikusként. Ezen a bizottsági ülésen részt vett a Filozófiai és Történettudományok Osztályának elnöke, Berend T. Iván, aki a jegyzőkönyv szerint hozzászólásában megállapította, hogy;

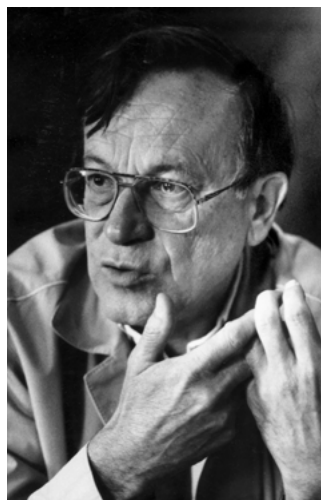
„Az előterjesztés legfontosabb része a kutatóhálózattal foglalkozik. Ebben igen részletesen elemzi az egységes egyetemi szervezet kialakítását és az akadémiai intézettel létesítendő együttműködését, majd rövidebben a klinikai és munkapszichológiai intézményeket. Úgy gondolom, hogy az ELTE egységes pszichológiai intézetének kialakítása, megfelelő vezető kiválasztása esetén, valóban elősegítené az oktatást és az egyetemi kutatást is [...]

32 MTA KIK Levéltár.

Talán nem túlzás úgy vélekedni, hogy az alkalmazott kutatás és az alkalmazás gondjai nem kisebbek az alap kutatáséinál [...]”³³

A Pszichológiai Bizottság mindvégig feladatának érezte, hogy tájékozódjon az egyetemi kutatásokról és részletesen értékelje a Pszichológiai Intézet munkáját. 1984 januárja és novembere között több ülésen véleményezte az intézetben folyó kutatás irányait és eredményeit. 1984. november 19-én számolt be Illyés Sándor (1934–2001) az ELTE Pszichológiai Intézetének megalakulásáról. Egészen a politikai rendszerváltó évekig sorolhatnánk azokat az értékeléseket, amelyeknek egyik vezető témája az MTA Pszichológiai Intézete, pedig sok más, fontos történés is van. 1987. december 15-i levelében³⁴ Pataki Ferenc (1928–2015), a II. osztály elnökhelyettese a TMB (Tudományos Minősítő Bizottság) tagjaira tett felterjesztésében egy történészt, egy filozófust és egy pszichológust javasolt. Utóbbinál az indoklás így szólt: „[...] ma már indokolt, hogy a pszichológia önálló képviselőt kapjon a TMB plénumban”.

Valóban így volt, sőt 1980 után az is erősen indokolttá vált, hogy az Akadémia pszichológust válasszon tagjai közé. Kardos Lajost (1899–1985) az MTA 1985-ban választotta meg levelező tagjává. Később jött elismerés ez a magyar kísérleti pszichológia legnagyobb alakjának, a háború utáni tudományos pszichológia egyetlen olyan képviselőjének, akinek sikerült a pszichológiával kegyesebb évtizedekre átmenteni az ELTE-n a Lélektani Tanszékét és a pszichológiai kutatásokat. Kardos megválasztásának évében lett az Akadémia levelező tagja Pataki Ferenc, a társas jelenségek nemzetközileg elismert kutatója is, akinek pályája a neveléslélektantól a társadalmi identitás és a modern tömegjelenségek vizsgálatáig ível. Pata-

1985: Pataki Ferenc³⁵

³³ Bizottsági jegyzőkönyv leirata, amely az MTA KIK Levéltárában található.

³⁴ Az előterjesztés az MTA KIK Levéltárában található, címzettje Straub F. Brunó.

³⁵ Fortepan-képszám 116791, adományozó Pataki Éva és János.

ki az MTA Pszichológiai Intézetének igazgatójaként (1975–1993), az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának elnökeként (1990–1993, 1996–2002), s az MTA alelnökéeként (1993–1996) nagy hatással volt a pszichológiai tudományokra, a pedagógiára és a hazai tudománypolitikára. Kardos és Pataki megválasztását hosszú szünet követte, újabb pszichológus levelező tagok megválasztására 1998-ban, 2001-ben, 2007-ben, majd egy újabb évtizednyi kihagyás után 2019-ben és 2022-ben került sor.

A pszichológiai tudomány helye és helyzete az Akadémián 1990 után

A rendszerváltással a pszichológusok számára is új lehetőségek nyíltak meg, már közvetlenül lehetett a külföldi kutatói ösztöndíjakra (például Humboldt Alapítvány) pályázni, a kutatói mobilitás megélnéült, elindultak a tudományos kutatások pályázati rendszerei. 1998 és 2002 között a kutatásért és felsőoktatásért felelős minisztérium új, addig a pszichológiai kutatások számára szinte elérhetetlen összegű kutatási forrásokat nyitott meg. 1997-ben megkezdődött a posztdoktori foglalkoztatási rendszer kialakítása és ezzel a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj. Az MTA 2009-ben elindította a Lendület pályázatot, kezdetben csak saját intézeteinek kutatói, később valamennyi élvonalbeli kutatás számára. A pszichológusok mindenütt sikeresen pályáztak, s ugyanez igaz a nemzetközi, európai és amerikai pályázati rendszerekre.

A pszichológia intézményesülése felerősödik, a pszichológiai tudományok területén folytatott kutatások hazai és nemzetközi elismerést szereznek, a tudományos fokozatot (PhD), minősítést (habilitáció) és címet (MTA doktora) szerző pszichológusok száma nő, egy sikeres generáció tagjai járulnak hozzá a tudományág felemelkedéséhez. A pszichológiai tudományok számos ága és művelője nemzetközileg ismert és elismert lesz. A tanulmány befejezésének időpontjában³⁶ az öt akadémikus mellett a pszichológiának 34 MTA-doktora és 288 köztestületi tagja van. Ők azok, akik PhD-fokozattal rendelkeznek, tudományos

³⁶ 2026. február.

tevékenységet (is) folytatnak, és felvételüket kérték az MTA Köztestületébe (a megfelelést a Pszichológiai Tudományos Bizottság értékeli).

A rendszerváltás óta eltelt három és fél évtized azonban túl rövid ahhoz, hogy torzításmentes képet adjunk arról, hogy milyen módon és mértékben változott a pszichológiai tudományok helye és elismertsége az Akadémián. Bár az érdemi értékeléshez további források feltárása szükséges, a pszichológia kollektív önreflexiója erős, s ez követhető abban a Pszichológiai Tudományos Bizottság által készített, a *Magyar pszichológia 30 éve* című 135 oldalas tanulmányban, amelynek fejezetei 2021-ben a *Magyar Pszichológia Szemlében* is megjelentek, s az MTA nyilvánosan hozzáférhető dokumentumaként is olvashatják a változatos pszichológiai kutatások iránt érdeklődők.³⁷ Egyértelmű a tudományág gazdagodása, a magas szinten művelt területek tematikus és módszertani sokszínűsége. Ez a harminc év a magyar pszichológiai tudományok stabilizációját, intézményes gazdagodását, tematikus differenciálódását és a nemzetközi tudományos áramlatokba való bekapcsolódását hozta el. A harminc évet bemutató tanulmányban nevesített kutatási területek sora hosszú, s mára még tovább bővült. Kutatás folyik a kognitív pszichológia, kognitív idegtudomány, specifikus humán kognitív működések pszichológiája, fejlődépszichológia, fejlődés-pszichofiziológia, pszicholingvisztika, szociálpszichológia, evolúciós pszichológia, környezetpszichológia, kulturális összehasonlító pszichológia, klinikai pszichológia, addiktológiai pszichológia, egészségpszichológia, pozitív pszichológia, translációs pszichológia, matematikai pszichológia, alkalmazott pszichometria területén.

A pszichológia egyenrangú partnerként, egészséges tudományközi együttműködésekben fejlődik, megújuló szemléletben, elismert eredményekkel. Hat más tudományterületek szemléletére, s az együttműködő tudományágak is formálják a pszichológiai tudományág művelőinek gondolkodását, szemléletét, módszereit. A pszichológiai tudományok jelentős változáson mentek át egy évszázad alatt, kiemelten pedig az elmúlt harminc évben. Ma is sokan vélik úgy, hogy az MTA tudományos osztályrendszerében jó helyen van a pszichológia, jóllehet ma már a kétszáz évvel ezelőtti hagyományokat prioritásnak tekintők számára is

³⁷ https://mta.hu/data/11_Osztaly/Dokumentumok/II_oszt%C3%A1ly/30_%C3%A9v_tudom%C3%A1nyos_eredm%C3%A9nyei/Pszichologia.pdf

látható a tudományági kereteket is feszegető pszichológia magára találása. A pszichológia – segítő és tudományos ágával együtt – ma szer- te a világban, így Magyarországon is az egyik legnépszerűbb diploma- szakma. Szükség van rá mindenütt, ahol az emberi viselkedés tudomá- nyos megismerésére alapozott praxis, az ismeretek értő alkalmazása a fontos. Az önvezető autóktól a tanulást, tanítást támogató progra- mokig, az egészség-magatartástól a krízisintervencióig, a sporttól az atipikus fejlődésig, a társadalmi folyamatoktól a gazdasági, pénzügyi döntésekig. A pszichológiai tudományok mára megtalálták helyüket a tudományok rendszerében, s talán egyszer az Akadémia is napirend- re tűzi majd, hogy értékelje, elemezze a pszichológiai, valamint az ok- tatás- és neveléstudományok helyzetét.

Irodalom

A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1987. Budapest, MTA Könyvtár, 197.

Benjamin, Ludy T. 2007: *A brief history of modern psychology.* Blackwell Publishing.

Csépe Valéria – Mohai Katalin 2020: Ranschburg Páltól az „idegrendszeri fejlődési zavarok” koncepciójáig. In Szokolszky Ágnes – Takács István (szerk.) „*Non omnis moriar*”. *Ranschburg Pál-émlékkötet.* Flaccus Kiadó.

Csorba László 2024: *Széchenyi István.* MTA – HUN-REN BTK.

James, William 1890: *The Principles of Psychology.* Authorized Dover Edition of the Henry Holt and Co. Volumes 1 and 2. <https://doi.org/10.1037/10538-000>

Kónya Sándor 1998: A Magyar Tudományos Tanács (1948–1949). *MTAK Közleményei*, 35.

Posch Jenő 1915: *Időelmélet és közhiedelmek: pótlások „Az idő elméleté”-hez.* *Magyar Peda- gógia*, 7, 394–424.

[sz. n.] 2015: *Frascati Manual.* OECD. <https://doi.org/10.1787/9789264239012-en>

ABDALLAH ABDEL-ATI AL-NAGGAR¹

*Magyar irodalom arab földön:
műfordítások története nyomában
a Mashreqtől a Maghrebig²*

*Hungarian Literature in Arab Lands:
Tracing the History of Literary Translations
from the Mashreq to the Maghreb*

Absztrakt

A magyar irodalom és kultúra világszerte elismert, azonban az arab világban való megjelenése és hatása sokak számára még mindig ismeretlen területnek számít. Az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb figyelmet kaptak a magyar művészek és írók munkái, amelyek sajátos párbeszédet alakítottak ki az arab kultúrával. A tanulmány a magyar irodalom és kultúra arab világban való jelenlétét és fogadtatását vizsgálja, különös tekintettel a műfordítások történetére és jelenlegi helyzetére. A kutatás az eddig megjelent magyar–arab fordítások mennyiségi és minőségi jellemzőit, időbeli eloszlását és műfaji sokszínűségét elemzi. Kitér olyan specifikus problémákra, mint a hiányos adatokkal megjelent kiadványok, a művek többszöri lefordításának kérdése, valamint a pontatlan és hibás fordítások jelenléte. Külön figyelmet szentel a kiemelkedő műfordítók munkásságának, illetve a magyar színházi alkotások egyiptomi rádióadaptációinak. A tanulmány egyúttal rámutat arra is, hogy bár 2010 után jelentősen felgyorsult a fordítási tevékenység, azonban továbbra is számos kihívással kell szembesülni a magyar irodalom arab nyelvű terjesztése során. A kutatás eredményei hozzájárulnak a két kultúra közötti párbeszéd elmélyítéséhez és a fordítási gyakorlatok fejlesztéséhez.

Kulcsszavak: magyar irodalom, arab fordítások, műfordítás, irodalmi fogadtatás, fordítás-történet, közvetítőnyelvek

¹ Egyiptomi vezető kutató, vendégoktató és fordító.

² E tanulmány a magyar kormány (Tempus Közalapítvány) támogatásával valósult meg.

Abstract

The rich history and culture of Hungarian literature are recognized worldwide, yet their presence and influence in the Arab world remain an unexplored territory for many. In recent decades, the works of Hungarian artists and writers have garnered increasing attention, establishing a unique dialogue with Arab culture. This study examines the presence and reception of Hungarian literature and culture in the Arab world, with particular emphasis on the history and current state of literary translations. Drawing upon published Hungarian-Arab translations, the research analyzes their quantitative and qualitative characteristics, temporal distribution, and genre diversity. The investigation addresses critical issues, including publications with incomplete bibliographic data, multiple translations of the same works, and the prevalence of inaccurate translations. Special attention is devoted to the contributions of prominent translators and the significant impact of Egyptian radio adaptations of Hungarian theatrical works. While translation activities have notably accelerated since 2010, the study identifies persistent challenges in the dissemination of Hungarian literature in Arabic. The research findings offer valuable insights for deepening intercultural dialogue and enhancing translation practices between these two literary traditions.

Keywords: Hungarian literature, Arabic translations, literary translation, literary reception, translation history, mediating languages

Bevezetés

2022 októberében kezdtük el feltérképezni az arab nyelvre lefordított és kiadott magyar műveket. Míg kezdetben úgy véltük, hogy az összes lefordított és kiadott mű száma nem haladja meg az ötvenet, a különböző arab könyvtárakban, archívumokban és kiadóknál végzett kutatások eredményeként közel a háromszorosát leltük fel. Kutatásunk nem hagyományos, internetes adatgyűjtésen alapult: személyesen kerestük fel az ismert és kevésbé ismert kiadókat, a régi könyvpiacokat, nemzeti és egyetemi könyvtárakat. Célunk volt minden olyan arab fordítás felkutatása, amelyet közvetlenül magyarról vagy közvetítőnyelvről ültettek át, beleértve olyan, más nyelveken alkotó magyar szerzők műveit is, mint Kristóf Ágota, Lukács György és Goldziher Ignác. A kutatás során az online könyváruházakat, könyvkereső weboldalakat, külföldi online könyvesboltokat, valamint könyvfesztiválokat és kiállításokat is alaposan feltérképeztük.

A magyarról arabra fordított művek széles spektrumot ölelnek fel: megtalálhatók köztük szépirodalmi alkotások, verseskötetek, gyermekkönyvek, színházi művek, valamint tudományos, történelmi és filozófi-

ai munkák is. A költők közül Petőfi Sándor, József Attila és Balassi Bálint; a prózaírók közül Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Szerb Antal és Krasznahorkai László; a drámaírók közül Madách Imre; a népmesegyűjtők és meseírók közül Benedek Elek és Illyés Gyula; továbbá az orientalista Goldziher Ignác és a filozófus-szociológus Lukács György munkássága járult hozzá jelentősen a magyar irodalom arab világbeli elismertségéhez. E szerzők művei nemcsak a magyar nyelv egyedi szépségét közvetítik, hanem olyan univerzális témákat dolgoznak fel, amelyek különösen az egyiptomi és Öböl menti arab olvasóközönség érdeklődését keltették fel. A fordítások révén a magyar irodalom alkotásai olyan olvasókhoz is eljuthatnak, akik másként talán soha nem találkoztak volna velük.

A magyar–arab műfordítások tendenciái és korlátai: kvantitatív elemzés

A lefordított alkotások alapján a szerzők kiválasztása tudatos kulturális közvetítői munkára utal. A klasszikus magyar irodalom nagyjai (Petőfi Sándor, Arany János, Móricz Zsigmond) mellett jelentős hangsúlyt kapnak a modern magyar irodalom meghatározó alakjai (Kertész Imre, Márai Sándor) és a kortárs szerzők (Krasznahorkai László, Tóth Krisztina) is. Ez a szisztematikus válogatás lehetővé teszi az arab olvasók számára, hogy átfogó képet kapjanak a magyar irodalom fejlődéséről és jelenlegi meghatározó tendenciáiról.

A mintegy 140 kötetből álló magyar–arab fordítási lista több fontos következtetés levonását teszi lehetővé. Ez a mennyiség viszonylag korlátozott kulturális cserére utal, ami jelzi a magyar irodalom és kultúra mérsékelt jelenlétét az arab nyelvű országokban, és összefügghet a magyar–arab fordítók alacsony számával, illetve a fordítási projektek finanszírozási nehézségeivel. Emellett tükrözheti az arab olvasóközönség még kialakulóban lévő érdeklődését a magyar irodalom iránt, valamint az arab kiadók óvatos megközelítését a magyar művek megjelentetéséhez. Ugyanakkor az alacsony számok ellenére megállapítható, hogy a lefordításra kiválasztott művek – néhány kivételtől eltekintve – a magyar irodalom legjelentősebb és az arab olvasóközönség körében a legnagyobb érdeklődésre számot tartó alkotások közül kerültek ki.

A korlátozott mennyiség további magyarázata lehet a magyar–arab kapcsolatok történelmi alakulása, amely évszázadokon át viszonylag szerény intenzitást mutatott. A nyelvi akadályok szintén jelentősek: a magyar és az arab közötti számottevő különbségek megnehezítik a fordítást, különösen annak fényében, hogy kevés olyan szakember áll rendelkezésre, aki mindkét nyelvet magas szinten ismeri. Fontos kiemelni azt is, hogy a színvonalas és nagyobb terjedelmű fordítási projektek megvalósítása általában állami vagy alapítványi támogatást igényel, amely források nem mindig állnak rendelkezésre a szükséges mértékben.

Hiányos adatokkal megjelent könyvfordítások

Kutatásunk során feltűnt, hogy a 20. század végén megjelent könyvfordítások némelyikének sem a borítóján, sem a belső oldalain nem szerepelnek alapvető bibliográfiai adatok, azaz hiányzik például a fordító és a kiadó neve, a kiadás éve és helye, valamint az ISBN szám. Egyes esetekben mindössze a *Versválogatás* felirat található a borítón. E jelenség alapos vizsgálata során több lehetséges okot azonosítottunk.

A hiányos információkkal ellátott könyvfordítások háttérében elsősorban a nem megfelelő és gyakran alacsony színvonalú kiadási folyamat állhat. Ezekben az esetekben a technikai hiba lehetőségét kizárhatjuk, mivel nem valószínű, hogy az adatok véletlenszerűen tűntek el a nyomtatási folyamat során. A könyvek fizikai vizsgálata is megerősíti ezt a következtetést. Az arab könyvkiadási gyakorlatban nem jellemző, hogy a fordítók és a szerzők nem kívánják feltüntetni a nevüket – épp ellenkezőleg, általában ragaszkodnak ehhez. Bizonyos esetekben előfordulhat szándékos adatelhagyás, például a szerző vagy fordító anonimitásának megőrzése érdekében, azonban ez jelentősen csökkenti a kiadvány tudományos értékét és hitelességét.

Szemléletes példaként említhető Polgár László *Nevelhetsz zsenit*³ című művének arab fordítása és József Attila *Versválogatás* című kötetének 1980-as években megjelent arab kiadása. Mindkét esetben kizárólag a könyv arab címe és a szerző neve szerepel a borítón, további

3 A budapesti kiadás adatai: Budapest, Kossuth Kiadó, 2008, ISBN 9789630958226.

bibliográfiai adatok azonban sem itt, sem a belső oldalakon nem találhatóak.

Figyelemre méltó, hogy a magyarról arabra fordított könyvek több mint 15 százalékánál hiányzik az ISBN (International Standard Book Number), amely alapvető fontosságú a könyvek nyilvántartása, azonosítása, kereskedelmi forgalmazása és könyvtári kölcsönzése szempontjából. Bár bizonyos esetekben – például kis példányszámú vagy speciális célú kiadványoknál – nem feltétlenül szükséges a használata, a vizsgált listában meglepően magas az azonosító nélküli kötetek aránya, különösen a kereskedelmi forgalomba került kiadványok között.

Összegzésként megállapítható, hogy a hiányos adatokkal megjelent magyar–arab könyvfordítások jelentős kihívást jelentenek a kutatók, kiadók és kulturális szakemberek számára. E hiányosságok nemcsak a pontos elemzést és a kulturális csere mértékének meghatározását nehezítik meg, hanem rámutatnak a precízebb dokumentáció és a szorosabb nemzetközi együttműködés szükségességére is. A probléma megoldása elősegítheti a magyar–arab kulturális kapcsolatok alaposabb megértését és fejlesztését, valamint hozzájárulhat a jövőbeli fordítási projektek hatékonyabb megvalósításához.

Magyar művek párhuzamos és ismételt fordításai az arab könyvpiacra

A könyvpiac és a műfordítók tevékenységének folyamatos monitorozása során feltártuk, hogy egyes magyar műveket közel azonos időben többször is lefordították arabra. E jelenség elsődleges oka az arab nyelven is megjelentetett magyar könyvek központi nyilvántartásának hiánya. Bár általánosságban egy mű többszöri lefordítása gazdagíthatja az irodalmi fogadtatást, a magyar művek esetében – tekintettel a fordítók és a lefordított művek korlátozott számára – célszerűbb lenne az erőforrásokat új művek átültetésére koncentrálni, bővítve ezáltal az arab nyelvű könyvtárak magyar irodalmi állományát.

A párhuzamos fordítások létrejöttének hátterében gyakran a kiadók, fordítók és fordítói csoportok közötti kommunikációs hiányosságok állnak. Előfordul, hogy különböző fordítók vagy kiadók egymástól függetlenül, párhuzamosan dolgoznak ugyanazon művön. Ezt példázza

Kosztolányi Dezső *Pacsirta* című regénye,⁴ amelyet egy éven belül két különböző fordító két különböző kiadónál, két országban jelentetett meg, eltérő arab címmel. Hasonló tendencia figyelhető meg Örkény István *Tóték* című művénel,⁵ amelynek három év különbséggel készült el két fordítása, valamint Lukács György *The Theory of the Novel* című munkájánál,⁶ amelyet angolból három különböző kiadásban fordítottak arabra.

A probléma megoldása érdekében szükséges:

- hatékonyabb kommunikációs csatornák kialakítása a kiadók és fordítók között,
- egy online adatbázis létrehozása a már megjelent, a folyamatban lévő és a tervezett fordításokról,
- rendszeres szakmai egyeztetések szervezése a párhuzamos munkák elkerülése érdekében.

Ugyanakkor a művek újrafordítása nem feltétlenül tekinthető negatív jelenségnek: lehetőséget teremthet nyelvi és kulturális megújulásra, valamint új értelmezési perspektívák megnyitására. Az újrafordítás szükségességéről szóló döntést azonban számos tényező – például a mű jelentősége, a korábbi fordítás minősége és kora, valamint az aktuális kulturális és piaci igények – alapos mérlegelésével kell meghozni.

A műfordítások minőségi problémái: pontatlanságok és szöveghűség

Kutatásunk során egy sajátos jelenségre figyeltünk fel: egyes, közvetlenül magyarról arabra fordított szövegek, bár nyelvileg gördülékenyek és stilisztikailag igényesek – esetenként az eredetinel is választékosabban –, jelentős mértékben (40-50 százalékban) eltérnek a forrásmű tartalmától. E jelentős eltérések több okra vezethetők vissza. Az elsődleges probléma a fordítók szakmai felkészültségében és tapasztalatában mutatkozó hiányosság, amit súlyosbít a professzionális lektorálási folyamat szinte teljes hiánya: a fordítások többsége szakmai ellenőrzés,

4 Lásd: *Pacsirta* (ford. Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar, 2019; Nafe Mallah, 2020).

5 Lásd: *Tóték* (ford. Onsia Abul-Nasr, 1981; SaadAllah Wannous 1984).

6 Lásd: *The Theory of the Novel* (ford. Nazeh Al-Shofy, 1987, 2016; Merzak Baqtoush, 2014).

javítás és kritikai értékelés nélkül kerül kiadásra. A művek egyszerűen átesnek a fordítási és szerkesztési folyamaton, majd közvetlenül publikálják őket.

A fordítási nehézségek természetes velejárói között találjuk a nyelvi rendszerek közötti strukturális különbségeket,⁷ a kulturális kontextusok eltéréseit,⁸ az idiomatikus kifejezések megfeleltetésének problémáit,⁹ a stílári és hangulati elemek átültetésének kihívásait és a fordítói döntéshozatal összetettségét¹⁰.

Míg ezek a nehézségek elfogadható és kezelendő szakmai kihívások, elfogadhatatlan az a gyakorlat, amikor a fordító szubjektív preferenciái vagy kulturális fenntartásai miatt önkényesen módosítja vagy átírja az eredeti szöveget. Az ilyen esetek – amelyeket etikai megfontolásból és a még aktív kollégák iránti tiszteletből nem részletezünk – sajnos visszatérőek.

Érdekes jelenség: a magyar és az arab nyelv között közvetítő műfordítók többsége érdekes módon nem rendelkezik szakirányú fordítói vagy nyelvészeti végzettséggel. Megfigyeléseink szerint jelentős részük eredetileg mérnök, ami sajátos helyzetet teremt a fordítási folyamatban. Ez a jelenség számottevően befolyásolja a fordítások minőségét, különösen ami a technikai pontosságot és a professzionális fordítói készségeket illeti. Bár ezek a fordítók gyakran képesek szép arabsággal megalkotni a célnyelvi szöveget, a fordításelméleti és módszertani ismeretek hiánya miatt a fordítások nem mindig felelnek meg a műfordítás szakmai követelményeinek. A precíz jelentésátadás és a forrásnyelvi szöveg művészi értékeinek megőrzése gyakran háttérbe szorul az arab nyelvi megformálás esztétikuma mellett. Ez a strukturális probléma rávilágít a műfordítói szakképzés és a fordítástudományi ismeretek átadásának fontosságára a magyar–arab irodalmi kapcsolatok fejlesztésében.

7 A nyelvek közötti különbségek miatt egyes kifejezések, szófordulatok és nyelvtani szerkezetek nehézséget okozhatnak a pontos fordításban.

8 A különböző kultúrák eltérő háttere és értékrendszere befolyásolhatja a fordításokat, és nehézségeket okozhat az eredeti szöveg pontos átültetésében.

9 Az idiomatikus kifejezések vagy szólások nehézségeket okozhatnak a fordításban, mivel ezeknek nincs egy az egyben megfelelőjük a másik nyelvben.

10 A fordító egyéni döntései, értelmezései és stílusa befolyásolhatják a fordítás pontosságát és hűségét az eredeti szöveghez.

Magyar színdarabok az egyiptomi rádióban: kulturális adaptációk és recepció

Kutatásunk során érdekes felfedezést tettünk: az egyiptomi rádió műsorán több jelentős magyar színpadi mű rádiójáték-adaptációja szerepelt, köztük Hubay Miklós *A zsenik iskolája*, Örkény István *Tóték* és Molnár Ferenc *Játék a kastélyban* című alkotása. Az eredeti magyar címek azonosítása gyakran kihívást jelentett, mivel marketing megfontolásokból több esetben módosították azokat. A művek beazonosításához sokszor a teljes arab nyelvű szövegváltozat elemzésére volt szükség, bár néhány esetben még így sem sikerült minden kétséget kizáróan megállapítani az eredeti magyar címet.

A magyar irodalmi művek rádiójáték formában történő adaptálása az arab világban viszonylag ritka jelenség, amely általában az adott ország kulturális intézményeinek vagy közszolgálati rádióinak kezdeményezésére valósul meg. Az adaptációk sikerességét több tényező befolyásolja, úgymint az eredeti mű és az arab kultúra közötti kapcsolódási pontok, az adaptáció művészi színvonala, a kulturális kontextusba való beillesztés sikeressége, a fordítás pontossága és igényessége, illetve a produkció technikai megvalósítása.

Kiemelkedő példaként említhető Örkény István *Tóték* című művének háromórás arab nyelvű adaptációja, amely jelentős községeket ért el, és máig megnézhető az interneten.¹¹ Kutatásunk szerint összesen öt magyar mű került rádióadaptálásra,¹² a legutolsó 2002-ben készült, ami felveti a kérdést: van-e lehetőség ezen kulturális közvetítési forma felélesztésére? Az ilyen kezdeményezések újraindítása jelentősen hozzájárulhatna a kultúrák közötti párbeszéd erősítéséhez és a művészeti együttműködés elmélyítéséhez. A megvalósítás sikere azonban számos olyan tényezőtől függ, mint a megfelelő finanszírozási háttér, az intézményi elkötelezettség, a művészeti együttműködési készség és a közönségigény.

¹¹ <https://www.youtube.com/watch?v=D52AZXLHOKA>

¹² Az adaptált művek: *Tóték*, *A zsenik iskolája*, *Játék a kastélyban*, valamint György Gábor két színdarabja (1971-es kairói változat, fordító: Farouk Abdel-Kader; 2000-es kairói változat, fordító: Anis Fahmy Aqladius).

Intézményi támogatási rendszerek és kulturális diplomácia

A magyar–arab könyvfordításokat támogató intézményi struktúra az elmúlt két évtizedben alakult ki. Magyar részről kiemelkedő szerepet játszik a Petőfi Irodalmi Múzeum keretein belül működő Petőfi Kulturális Ügynökség (PKÜ), amely aktívan támogatja a magyar irodalom nemzetközi terjesztését és fordítását. Ugyanakkor sajnálatos módon a magyar kulturális diplomácia egyéb intézményei – beleértve az arab országokban működő nagykövetségeket és a Liszt Ferenc Intézetet – érdemben nem vesznek részt ebben a folyamatban, tevékenységük többnyire talán a megjelent művek dokumentálására korlátozódik.

Az arab világban a finanszírozó intézmények általában nem támogatják közvetlenül a magyar–arab fordításokat. Az állami kiadók (például a General Egyptian Book Organization), fordítóirodák (National Centre for Translation) és kulturális intézmények (például a kuvaiti National Council for Culture, Arts, and Letters) vállalják ugyan a fordítások megjelentetését, de ez gyakran hosszadalmas, többéves folyamat, és általában csak akkor valósul meg, ha a mű különleges értéket képvisel, vagy a fordító jelentős szakmai elismertséggel és megfelelő kapcsolatrendszerrel rendelkezik.

Figyelemre méltó, hogy 2010 óta készült el a magyarról arabra fordított összes könyv mintegy fele. E jelentős növekedés több tényezőre vezethető vissza: A PKÜ fordítástámogatási pályázatai, Magyarország Keleti Nyitás politikája, jelentős nemzetközi könyvvásárokon való magyar részvétel (2015: Frankfurt, 2021: Tunisz, 2023: Kairó), magyar szerzők nemzetközi elismerései (például Kertész Imre Nobel-díja) és elkötelezett műfordítók következetes munkája. Különösen intenzív volt ez a folyamat 2019 és 2023 között, ami a PKÜ fokozott támogatási tevékenységének köszönhető. Ez az időszak egyértelmű bizonyítéka a magyar–arab kulturális csere felgyorsulásának, jelezve mindkét fél növekvő érdeklődését a kulturális kapcsolatok építése iránt.

Fontos megjegyzés, hogy – a gyakori feltételezésekkel ellentétben – a digitális kiadás és az online platformok elterjedése nem gyorsította számottevően a magyar–arab fordítási és kiadási folyamatokat. Ez a pozitív tendencia jelentős potenciált hordoz a két kultúra közötti alaposabb megértés és szorosabb kapcsolatok kialakítására, bár a fo-

lyamat fenntarthatóságával szemben felmerülnek kétségek. Az adatok ugyanakkor azt is jelzik, hogy korábban a magyar irodalom alulreprezentált volt az arab világban, és továbbra is jelentős tér van a fejlődésre ezen a téren.

Közvetítőnyelvek a kulturális transzferben

A magyar–arab kétnyelvű műfordítók korlátozott száma miatt a fordítási folyamatban gyakran alkalmaznak közvetítőnyelveket. A legnagyobb szerepet az angol tölti be,¹³ amit jól példáz Lukács György¹⁴ és Egri Lajos¹⁵ műveinek arab fordítása; emellett jelentős a francia nyelv közvetítő szerepe is, különösen Kristóf Ágota műveinél,¹⁶ valamint a német nyelv, amely főként Goldziher Ignác tudományos munkáinak¹⁷ arab átültetésében játszott kulcsszerepet. A közvetítőnyelv kiválasztását több tényező befolyásolja: meghatározó az adott nyelv ismeretének elterjedtsége a fordítók körében, a nyelv általános presztízse és szerepe a nemzetközi kulturális kommunikációban, valamint nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a lefordítandó mű eredetileg milyen nyelven íródott, illetve mely nyelvekre fordították le először.

¹³ Az angol nyelv dominanciája a magyar–arab fordításokban elsősorban széles körű elterjedtségének és a fordítók körében való általános ismertségének köszönhető.

¹⁴ Lukács György arabra fordított művei között megtalálhatók: *The Historical Novel* (ford. Saleh Gawwad Kazem, 1978), *Balzac und der französische Realismus* (ford. Mohamed Ali Al-Yousefey, 1985), *Essays über Realismus* (ford. Naif Balooz, 1985), *The Theory of Novel* (ford. Nazeh Al-Shofy, 1987; Merzak Baqtoush, 2014; harmadik kiadás: ford. Nazeh Al-Shofy, 2016), *Wie ist Deutschland zum Zentrum der reaktionären Ideologie geworden?* (ford. BelHassan Ammar, 1991), *Lukács György levelezése I.* (ford. Nafe Mallah, 2010), *A modern dráma fejlődésének története I–II.* (ford. Kamaleldin Eid, 2016), valamint *Lukács György levelezése II.* (ford. Nafe Mallah 2019).

¹⁵ Egri Lajos: *The Art of Dramatic Writing.* (New York, Simon and Schuster, Inc., 1946; arabra fordította: Drini Khashaba, Kairó, Anglo Egyptian Bookshop, é. n.)

¹⁶ *Le Troisième Mensonge* (ford. Bassam Haggag, 1995), *Le grand cahier* (ford. Mohamed Ayat Hanna, 2014), *L'analphabète* (ford. Mohamed Ayat Hanna, 2015), *La Preuve* (ford. Mohamed Ayat Hanna, 2016), *Où Es-Tu Mathias suivi de Line, Le Temps* (ford. Mohamed Ayat Hanna, 2019), *Hier* (ford. Mubarak Marabett, 2019), *C'est égal* (ford. Mohamed Ayat Hanna, 2020).

¹⁷ Bővebben lásd: *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung* (ford. Abdel-Halim Al-Naggar, 1955, 2013), *Vorlesungen über den Islam* (ford. Abdel-Aziz Abdel-Hakk, Aly Hassan Abdel-Kader és Mohamed Youssef Mousa, 2014), *Tagebuch* (ford. Mohamed Awny Abdel-Raouf, 2016), *Vorlesungen über den Islam* (ford. Abdel-Aziz Abdel-Hakk, Aly Hassan Abdel-Kader és Mohamed Youssef Mousa, 2018), *Zahiris: Their Doctrine and Their History* (ford. Mohamed Anis Moro, 2021), *Stellung der alten islamischen Orthodoxie zu den antiken Wissenschaften* (ford. Mahmoud Kebebo, 2022).

A kezdetektől 2000-ig: a magyar irodalom első hulláma az arab világban

A 2000 előtti magyar irodalmi művek arab fordításainak elemzése különösen érdekes képet mutat a kulturális kapcsolatok korai szakaszáról. A megjelent magyar–arab műfordítások alapján időrendi és tematikus elemzést készíthetünk erről az időszakról.

A tudományos művek terén meg kell említenünk, hogy bár Goldziher Ignác magyar orientalista volt, munkáit túlnyomórészt német nyelven írta, így azok nem tartoznak szigorú értelemben a magyar nyelvről történő műfordítások körébe. Például *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung*¹⁸ című, eredetileg németül írt művét 1955-ben fordította arabra Abdel-Halim Al-Naggar, ami mutatja az arab tudományos világ korai érdeklődését a nemzetközileg elismert magyar tudós iszlám-tudományi munkássága iránt.

Az 1960-as években zajlott az első jelentős fordítási hullám, ekkor olyan meghatározó művek jelentek meg arabul, mint Madách Imre *Az ember tragédiája* (1966), amelyet Eissa Al-Naoury fordított. Ugyanebben az évben jelent meg Molnár Ferenc *Játék a kastélyban* című műve Mohamed Fathi fordításában. 1969-ben jelent meg egy *22 magyar népmese* című válogatás Abdel-Hameed Selim fordításában, amely a magyar népköltészet arab világbeli recepcióját alapozta meg. Ezek a fordítások jelzik, hogy az arab világban már ekkor érdeklődés mutatkozott a magyar drámai művek iránt.

Az 1970-es években folytatódott a magyar drámairodalom arab nyelvre való átültetése. Karinthy Ferenc *Dunakanyar* című művét 1977-ben adták ki Abdel-Moneim Selim fordításában. Ez az időszak különösen fontos volt a magyar színházi kultúra arab világban való megismeretése szempontjából.

Az 1980-as évek új dimenziókat nyitottak a fordításirodalomban. Örkény István *Tóték* című műve két különböző fordításban is megjelent: először 1981-ben Onsia Abul-Nasr, majd 1984-ben SaadAllah Wannous fordításában. Ez a kettős fordítás különösen érdekes jelenség, mutatja a mű arab világbeli jelentőségét és különböző értelmezési lehetőségeit.

¹⁸ Goldziher Ignác orientalista Korán-magyarzatok irányzatairól szóló munkáját németről fordították arabra.

E korai fordítási időszak alapozta meg a magyar irodalom későbbi, még intenzívebb arab nyelvű fogadtatását, és jelzi, hogy már a 20. század második felében is tudatos közvetítői munka folyt a két kultúra között.

A magyar irodalom arab fordításainak reneszánsza (2000–2024)

A 2000 utáni időszak különösen gazdag a magyar irodalom arab fordításainak tekintetében. Ezt a periódust a legintenzívebb fordítási tevékenység jellemzi, ami több szempontból is figyelemre méltó. A klasszikus magyar irodalom új fordításai ebben az időszakban is folytatódtak. Különösen érdekesek Petőfi Sándor műveinek új fordításai 2023-ban. Ugyanebben az időszakban jelent meg József Attila versválogatása¹⁹ is arabul, ami mutatja, hogy a magyar költészet klasszikus alkotásai továbbra is fontosak az arab olvasóközönség számára.

A kortárs magyar próza fordítása különösen intenzívvé vált ebben az időszakban. Kiemelkedő példa Krasznahorkai László két jelentős művének fordítása: a *Sátántangó* 2016-ban és *Az ellenállás melankóliája* 2020-ban jelent meg, mindkettő Al-Harith Al-Nabhan fordításában. Szabó Magda *Az ajtó* című regényének arab fordítása 2018-ban készült el Asmaa Al-Metery munkájaként. Kristóf Agota művei különös figyelmet kaptak: *La Preuve* (2016), *C'est égal* (2020) és *Où Es-Tu Mathias* (2019) című művei Mohamed Ayat Hanna fordításában jelentek meg. Ez a sorozat jól mutatja a kortárs magyar irodalom iránti folyamatos érdeklődést. A tudományos és ismeretterjesztő művek fordítása is jelentős ebben az időszakban. Goldziher Ignác munkáinak új kiadásai és fordításai jelennek meg, például a *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung* új arab kiadása 2013-ban.²⁰

Már ebben az időszakban is jelentős kiadók vállalták fel a magyar művek megjelentetését. A General Egyptian Book Organization, a szíriai Ministry of Culture and National Guidance, valamint különböző állami kiadók szerepe meghatározó volt az időszakban. A fordítások

¹⁹ *Versválogatás: József Attila* (ford. Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar, 2019).

²⁰ Az e bekezdésben szereplő minden magyar mű fordítása közvetítőnyelvről készült.

magánkiadóknál is jelentek meg, mint a Dar Al-Madaa, Dar Al-Gamal, EIA. Különösen aktív volt a National Centre for Translation és a Sana-bel. A földrajzi eloszlás is szélesebb: Kairó mellett Bejrút, Damaszkusz és más arab városok kiadói is bekapcsolódtak a magyar művek megjelenetésébe.

A műfaji sokszínűség szintén jellemző erre az időszakra. A regények és versek mellett megjelentek kortárs drámák, esszék és olyan speciális kiadványok is, mint Boga István négykötetes *Magyar–arab szótára* (2001). A magyar népmesék és gyermekirodalmi művek új fordításai is gazdagították a kínálatot. Különösen érdekes a kortárs magyar próza sikere. Olyan szerzők művei jelentek meg, mint Tóth Krisztina (*Vonalkód*, 2023), és Márai Sándor több műve²¹ is új fordításban látott napvilágot. Ez azt mutatja, hogy az arab könyvkiadás néha gyorsan reagál a magyar irodalom új fejleményeire.

A kulturális híd építői: meghatározó műfordítók szerepe a magyar–arab irodalmi kapcsolatokban

A magyar irodalom arab nyelvű fordításainak története izgalmas fejezete a két kultúra közötti párbeszédnek. Ez a kapcsolat különösen az elmúlt évtizedekben vált intenzívebbé, amikor több elkötelezett műfordító kezdett szisztematikusan foglalkozni a magyar irodalmi művek arab nyelvre való átültetésével. A fordítók munkássága nemcsak a klasszikus magyar irodalom gyöngyszemeit tette elérhetővé az arab olvasóközönség számára, hanem a kortárs magyar próza és költészet kiemelkedő alkotásait is. Közülük különösen négy fordító tevékenysége érdemel kiemelt figyelmet, akik jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar irodalom hangsúlyos szerepet kapjon az arab nyelvű kulturális térben, de itt nem vesszük figyelembe a fordításuk minőségét. A következőkben e fordítók tevékenységének általános (kb. kvantitatív) áttekintésére szorítkozunk, a fordítások minőségi elemzésétől eltekintünk.

²¹ *Az igazi, Judit ...és az utóhang* (ford. Ahmed Al-Wezay, internetes kiadás, é. n.), *Eszter hagyatéka* (ford. Nafe Mallah, 2004), *A gyertyák csonkig égnek* (ford. Nafe Mallah, 2004), *El último encuentro* (ford. Abdou Zagbour, 2021).

KAMALELDIN EID²² arab műfordító elsősorban színházi és drámai művek fordításával foglalkozott. Az alábbi magyar műveket ültette át arab nyelvre: Lukács György: *A modern dráma fejlődésének története I–II.*, Bécsy Tamás: *A színjáték lételméleteről*, Szigligeti Ede: *Liliomfi*, Koltai Tamás: *Az Opera-per I–II.*, Hubay Miklós *Színház a Cethal hátán* című színdarabgyűjteménye, Székely György: *A színjáték világa I–II.* Fordítói munkássága alapján megállapítható, hogy főként a színházművészet és drámaelmélet területén alkotott, illetve a kairói National Centre for Translation és egyéb egyiptomi kulturális intézményekkel működött együtt. Mind elméleti munkákat, mind színdarabokat fordított.

NAFE MALLAH számos magyar irodalmi művet ültetett át arab nyelvre, különösen a 2000-es és 2010-es években. A következő műveket fordította: Móricz Zsigmond: *Rokonok*, Örkény István: *Macskajáték*, Molnár Ferenc: *A Pál utcai fiúk*, Grecsó Krisztián: *Megyek utánad*, Szerb Antal: *Utas és holdvilág*, Bodor Ádám: *Verhovina madarai*, Sarkadi Imre több műve, köztük *A gyáva*, *Oszlopos Simeon*. Főként Szíriában, Damaszkuszban jelentek meg a fordítások, elsősorban a Dar Al-Mada kiadónál. Ez arra utal, hogy a szíriai magyar kulturális kapcsolatok egyik fontos közvetítője. Érdekes megfigyelni, hogy fordításai között klasszikus és kortárs magyar irodalmi műveket egyaránt találunk, ami széles körű irodalmi tájékozottságra és a magyar irodalom alapos ismeretére utal. A fordítások időbeli eloszlása azt mutatja, hogy több évtizeden át aktívan dolgozott a magyar irodalom arab nyelvű megismertetésén. Lukács György művei és más filozófiai-történelmi munkák hiánya a fordításai között arra utal, hogy elsősorban a szépirodalom területén tevékenykedett, különös hangsúllyal a modern magyar prózára.

THAER SALEH jelentős szerepet játszik a magyar irodalom arab nyelvre való átültetésében, különös tekintettel a kortárs magyar prózára. Fordításai között megtalálható többek között Kertész Imre: *Az angol lobogó*, Fadlallah el Hedad Mihály: *Utazásom Mesopotámiában és Irak-Arábiában* és Babits Mihály: *Timár Virgil fia*. Különösen figyelemreméltó, hogy olyan összetett és stilisztikailag kihívást jelentő művek fordí-

²² Kamaleldin Eid (1931–2022) egyiptomi író és filmrendező a magyar Színművészeti Akadémián és a kairói Felsőfokú Színművészeti Intézetben tanult, utóbbi professzoraként számos művészeti tanulmány szerzője.

tására vállalkozott, mint Kertész Imre *Sorstalansága*. Ez nemcsak kiváló magyar nyelvtudást, hanem mély irodalmi érzékenységet is feltételez. Munkái főként nagy arab kulturális központokban jelentek meg, ami széles olvasóközönséghez való eljutást tesz lehetővé. Kutatási adataink szerint azonban 2015 óta nem jelent meg újabb fordítása.

JELLEN TANULMÁNY SZERZŐJÉRŐL ugyancsak elmondható, hogy a magyar irodalom jelentős arab fordítója, aki számos fontos magyar irodalmi művet ültetett át arab nyelvre a közelmúltban, például: Illyés Gyula: *Hetvenhét magyar népmese*, Kosztolányi Dezső: *Pacsirta*, Almásy László: *Autóval Szudánba*, Füst Milán: *A feleségem története*, Pál Dániel Levente több műve, Petőfi Sándor válogatott versei. A fordítói munkásság mellett különösen érdekes, hogy részt vett olyan történelmi témájú művek fordításában is, mint *Az egyiptomi–magyar kapcsolatok a két világháború közötti időszakban* című kötet, valamint J. Nagy László *Iszlám és politika* című munkája. Jelenleg is aktívan dolgozik a magyar irodalom arab nyelvű megismertetésén.

Konklúzió

A magyar irodalom arab nyelvű fogadtatásának vizsgálata feltárta, hogy bár a lefordított művek száma (kb. 140 kötet) viszonylag szerénynek mondható, a fordítások sokszínűsége jelentős fejlődést mutat, különösen 2010 után. A kutatás azonosította az intézményi háttér megerősödését (főként a Petőfi Kulturális Ügynökség tevékenysége révén), a fordítói szakma professzionalizálódását, valamint a műfaji sokszínűség bővülését a klasszikus irodalomtól a kortárs művekig. Ugyanakkor több olyan megoldandó problémára is rámutatott, mint a hiányos bibliográfiai adatokkal megjelent kiadványok kérdése, a párhuzamos fordítások koordinálatlansága és a lektorálási folyamat hiányosságai. A magyar–arab irodalmi kapcsolatok jelenlegi állapota egy folyamatosan gazdagodó kulturális párbeszédet tükröz, amely jelentős potenciált hordoz a jövőbeli együttműködések számára, a kutatás eredményei pedig hozzájárulhatnak egy hatékonyabb fordítási és kiadási rendszer kialakításához, elősegítve a magyar irodalom még szélesebb körű megismertetését az arab olvasóközönséggel.

Irodalom

Arab nyelvű fordítások

- Abul-Nasr, Onsia (ford.) 1981: Örkény István: *Tóték*. Kairó, General Egyptian Book Organization.
- Al-Metery, Asmaa (ford.) 2018: Szabó Magda: *Az ajtó*. Dammám, Dar Athar.
- Al-Nabhan, Al-Harith (ford.) 2016: Krasznahorkai László: *Sátántangó*. Kairó, Dar Al-Tanweer.
- Al-Nabhan, Al-Harith (ford.) 2020: Krasznahorkai László: *Az ellenállás melankóliája*. Kairó, Dar Al-Tanweer.
- Al-Naggar, Abdallah Abdel-Ati (ford.) 2015: Illyés Gyula: *Hetvenhét magyar népmese*. Kairó, General Egyptian Book Organization.
- Al-Naggar, Abdallah Abdel-Ati (ford.) 2019: Kosztolányi Dezső: *Pacsirta*. Dubaj, Medad Publishing & Distribution L.L.C.
- Al-Naggar, Abdallah Abdel-Ati (ford.) 2019: József Attila: *Versválogatás*. Kairó, Sanabel.
- Al-Naggar, Abdallah Abdel-Ati (ford.) 2022: Almásy László: *Autóval Szudánba*. Kairó, Egyptian Academy for Printing & Translation & Publishing (EIA).
- Al-Naggar, Abdallah Abdel-Ati (ford.) 2022: Füst Milán: *A feleségem története*. Kairó, EIA.
- Al-Naggar, Abdallah Abdel-Ati (ford.) 2023: Petőfi Sándor: *Válogatott versek*. Kairó, EIA.
- Al-Naggar, Abdel-Halim (ford.) 1955: *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung*. Kairó–Bagdad, Maktabat al-Khanji – Maktabat al-Muthanna.
- Al-Naggar, Abdel-Halim (ford.) 2013: *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung*. Kairó, National Centre for Translation.
- Al-Naoury, Eissa (ford.) 1966: Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Bejrút, k. n.
- Eid, Kamaleldin (ford.) 2003: Koltai Tamás: *Az Opera-per I–II*. Kairó, Academy of Arts.
- Eid, Kamaleldin (ford.) 2008: Szigligeti Ede: *Liliomfi*. Kairó, National Centre for Translation.
- Eid, Kamaleldin (ford.) 2009: Bécsy Tamás: *A színjáték lételméleteről*. Kairó, National Centre for Translation.
- Eid, Kamaleldin (ford.) 2016: Lukács György: *A modern dráma fejlődésének története I–II*. Kairó, National Centre for Translation.
- Hanna, Mohamed Ayat (ford.) 2014: Kristóf Ágota: *Le grand cahier*. Bagdad–Bejrút, Dar Al-Gamal.
- Hanna, Mohamed Ayat (ford.) 2016: Kristóf Ágota: *La Preuve*. Bagdad–Bejrút, Dar Al-Gamal.
- Hanna, Mohamed Ayat (ford.) 2019: Kristóf Ágota: *Où Es-Tu Mathias suivi de Line, Le Temps*. Bagdad–Bejrút, Dar Al-Gamal.
- Hanna, Mohamed Ayat (ford.) 2020: Kristóf Ágota: *C'est égal*. Bagdad–Bejrút, Dar Al-Gamal.
- Mallah, Nafe (ford.) 2004a: Móricz Zsigmond: *Rokonok*. Damaszkusz, Dar Al-Mada.
- Mallah, Nafe (ford.) 2004b: Márai Sándor: *Eszter hagyatéka*. Latakia, Dar Al-Hewar.
- Mallah, Nafe (ford.) 2019a: Molnár Ferenc: *A Pál utcai fiúk*. Damaszkusz, Dar Al-Mada.
- Mallah, Nafe (ford.) 2019b: Szerb Antal: *Utas és holdvilág*. Damaszkusz, Dar Al-Mada.
- Mallah, Nafe (ford.) 2020: Kosztolányi Dezső: *Pacsirta*. Damaszkusz, Dar Al-Mada.
- Saleh, Thaer (ford.) 2002: Kertész Imre: *Az angol lobogó*. Damaszkusz, Dar Al-Mada.
- Saleh, Thaer (ford.) 2007: Babits Mihály: *Timár Virgil fia*. Damaszkusz, Dar Al-Mada.

Selim, Abdel-Hameed (ford.) 1969: *22 magyar népmese*. Kairó, General Egyptian Book Organization.

Wannous, SaadAllah (ford.) 1984: Örkény István: *Tóték*. Damaszkusz, Ministry of Culture and National Guidance.

Egyéb hivatkozott művek

Boga István 2001: *Magyar–arab szótár* (4 kötet). Budapest–Rabat, k. n.

Polgár László 2008: *Nevelhetsz zsenit*. Budapest, Kossuth Kiadó.

Online források

Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar munkássága. Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT). <https://m2.mtmt.hu/api/author/10044144> (letöltve: 2025. január 29.)

Örkény István: *Tóték* (arab rádiójáték-adaptáció). <https://www.youtube.com/watch?v=D-52AZXLHOKA> (letöltve: 2025. január 29.)

Pro Minoritate 2025. tél

Magyar gasztro-kultúra a nagyvilágban és Magyarországon

HAJABÁCSNÉ DOBOS Dóra: Egy magyar úr New Yorkból, Kövi Pál

TÖRÖK Róbert: Nők a férfiak oldalán. A Dreherek feleségei

JENEI Gabriella: Modernizáció, mobilitás és vállalkozói újrakezdés a 19–20. század fordulóján.
Floris Frigyes életpályája európai kontextusban

Stúdium

CSÁKA Zsuzsa: „Ki, ki az erdőkre, a hegyekre és rétekre...” A brassói Encián története

Műhely

KOVÁCS Tibor: Vázlatok Balogfala történetéből

Szemle

PÁLINKÁS Márk: Kereszthuzat – Miskolc Ambrus – Lucian Boia előtti tisztelgése
Miskolc Ambrus: *Dákok, vasgárdisták kommunisták – Román historiográfiai tájakon*, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Budapest, 2022

GÁL János: Párbeszédben a közép-európai szellemmel
Lökös István: *Trianon után. A tovább élő croato-hungarus tudat*, Nap Kiadó Kft., Budapest, 2024

PRÉM Mónika: Egy lehetséges női példakép a 20. századból
„A költőnő, akinek férje miniszterelnök”, *gróf Bethlen Margit válogatott publicisztikai írásai*, szerk.: Filep Tamás Gusztáv – Rózsafalvi Zsuzsanna, Gondolat Kiadó, Budapest, 2024

TAMÁSI OROSZ János: „...Szeret jege a paplanod...”
Iancu Laura: *Visszaaludni nem tudtam*, Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2025

LISZTÓCZKI PÉTER¹

Kollektív bűnhődés Kelet- és Közép-Európában

Collective punishment in Eastern and Central Europe

Kollektív büntetés és bűnhődés

A Ludovika Kiadó *Collective Guilt in Central Europe after the Second World War and Now* [Kollektív büntudat Közép-Európában a második világháború után és napjainkban] címmel jelentetett meg egy tanulmánykötetet, amely az NKE-n megszervezett, azonos című konferencia előadásait foglalja magába. A munka célkitűzése – a címhez illeszkedve – a közép-európai térségben tapasztalt kollektív büntetés és a különböző nemzetiségek kollektív bűnösként való beállításának történelmi feltárása.

A kollektív bűnösség elve nem újszerű eljárás és nem is korlátozódik a 20. század eseményeire, az európai történelemben mégis kitüntetett figyelmet vív ki magának a mai, emberközi viszonyaira továbbra is ható jelenléte miatt. A nemzeti és nemzetiségi tragédiák idő- és térbeli közelsége nagyban befolyásolhatja személyközi viszonyainkat és a politikát is, mint olyat. Ahogyan arra a kötet is rámutat, a legtöbb ilyen, kollektív bűnösség elvét felhasználó esemény a mai napig nem került tisztázásra. Ennek okát kétféleképpen közelíthetjük meg: jogi és államszervezési, a szuverén szempontból. Vizi Balázs összefoglalójában felhívja a figyelmet arra, hogy a térségünkben zajlott kollektív büntetések idején még nem voltak adaptálva azok a jogi védőhálók, amelyek megakadályozhatták vagy legalább enyhítették volna ezeket a bűncselekményeket. A másik szempont pedig az adott rezsimek felől értékel-

¹ Junior kutató, Századvég Politikai Gondolkodás Kutatóintézet.

hető. A legtöbb, társadalmi vagy etnikai csoportokat kollektíven érintő bűncselekményt a második világháború alatt vagy közvetlenül azt követően követték el.² Ez alapvetően nem írná felül jelen korunk államainak azt a kötelezettségét, hogy valamilyen kárpótlást nyújtsanak az erőszakot elszenvedett feleknek, viszont az erőszakot végrehajtó (fasiszta vagy később szocialista) rendszerek megszakítják a jelen kori és a diktatórikus berendezkedések közötti állami folytonosságot, így kérdéses, hogy kinek és milyen mértékben lesz kötelessége a kárpótlás.

A tanulmányok a történelem- és a jogtudomány metodikáját, tudástárát és forrásait használják fel. Ennek értelmében a történelemtudományi megközelítés ad perspektívát a kollektív bűnösség jogi státuszát érintő, múltbeli vagy még ma is érvényes kérdések megvitatására, amit már a jogtudomány elméleti megközelítésével elemeznek a szerzők.

Csehszlovákia

A kötet hiányossága és potenciálja egyenlően mérhető; mivel egy konferencia anyaga, a szövegek nem adhatnak mindenre kiterjedő képet a problémáról, ám pont e kötöttségből fakadóan a kollektív bűnösségen mint témán belül két csoportra kerül a fókusz: a magyarokra és a térség országaiban élő német kisebbségekre. A tanulmányok így a környező országokban élt és élő magyarság helyzetét járják körül részletesebben, maga a kötet pedig tematikusan két részre, pontosabban két országra, térségre tagolódik. Jan Rychlík cseh történész és Juraj Marušiak szlovák politológus, továbbá Fiala-Butora János jogász a Csehszlovákiában végbement, a magyarokat és németeket érintő cselekményeket tárja fel. Hangsúlyuk a Beneš-dekrétumokra esik, hiszen azok hatása nem csupán történelmi szempontból érzékelhető, hanem a mai napig vitatott pontját alkotják a csehországi és szlovákiai jogrendnek. Bár Csehszlovákia felbomlását követően adott volt a dekrétumok visszavonása, sem 1992-ben, az utódállamok létrejöttékor, sem 2007-ben, a dekrétumok sérthetlenségéről szóló határozat megvitatásakor nem történt előrelépés az ügy rendezésében. Utóbbi esetben a szlovák parlament meg-

2 Gyurcsík 2024.

szavazta a dekrétumok sérthetetlenségét, megerősítve azok érvényét azzal a kitételrel, hogy elutasítja a kollektív bűnösség elvét.³

Ahogy arra Fiala felhívja a figyelmet, napjainkra többoldalú, elhúzódó és a fejét folyamatosan felütő problémává vált a dekrétumok fennmaradása a szlovák jogrendben. Elsősorban nem korlátozható közvetlenül a második világháborút követő időszakra a magyarok és németek tulajdonának és ingatlanainak eltulajdonítása. Egy közelmúltbeli példával mutat rá a dekrétumok napjainkban is problémát okozó valóságára: a D4/R7 autópályaszakaszt, amely a pozsonyi szakaszhoz kapcsolódik Csallóköz irányába, 2020-ban nyitották meg, amikor is az utat környező területek értéke megnőtt, és ennek következtében többen felvették a kapcsolatot az autópályakezelő állami intézménnyel, felajánlva parcelláikat eladásra. Ezzel egyidejűleg a Szlovák Földalap a Beneš-dekrétumokra hivatkozva beavatkozott, hiszen annak értelmében ezek a földek a szlovák állam birtokában állnak, holott a valóságban kizárólag a szlovákiai magyar közösség tulajdonát képezik.⁴ A dekrétumokat nemcsak az autópályaszakasz építéskor használták kiskapuként (hiszen a szlovák államnak így nem kellett megvásárolnia a magyaroktól bizonyos parcellákat), hanem bármely más, állami hatáskörbe tartozó építkezés idején is. Így a kollektív bűnösség az 1487/2007-es határozat értelmében elutasított, ámde továbbra is gyakorlatban lévő praxisa a szlovák államnak. Másodsorban pedig a dekrétumok fennállása tovább fűti a szlovák–magyar nemzetiségi ellentétet, hiszen azok értelmében a magyar és német kisebbség nem tekintendő egyenrangúnak a szlovák népességgel,⁵ mivel e csoportok vagyonát nem védi ugyanabban az értelemben az állam, mint a szlovákokét. Rychlík ennek a helyzetnek a történelmi folyamatát ábrázolja, értelmet adva a csehszlovák földreformnak. Szerinte az 1919-es földreform – amelynek eredetileg nem volt nacionalista vagy sovíniszta felhangja – két célt szolgált: elsősorban erős és önfenntartó családi gazdaságok létrehozását, erre építve pedig a konvencionálisan „agrárpártnak” (Republikánska strana poľnohospodárskeho a maloroľníckeho ľudu) nevezett politikai erő szavazóbázisát, továbbá a nagy földbir-

3 Ipi, m 2007.

4 Czímer 2020.

5 Gyurcsik 2024, 112.

tokok felbontását.⁶ A második világháborút követően az elkobzott földek visszatérítése további problémákat vetett fel, hiszen a magyar és német lakosok megfosztása csehszlovák állampolgárságuktól, a földek visszatérítéséhez kötött lojalitási vizsgálatok és a föld méretének maximalizálása nagyban megnehezítette a földek visszaadásáról szóló tárgyalásokat. Az 1991-es különleges mezőgazdasági bizottság ülésén a magyar pártok képviselői ismét felvetették a földek visszaadásáról szóló rendeletüket, ezt viszont a Szlovák Nemzeti Párt irredenta és fasiszta törekvésnént értékelte,⁷ így az ügy megoldatlan maradt.

Konrád György *Identitás és hisztéria* című írásában úgy érvel, hogy „Az identitások szükségképpen részlegesek, ergo tagadják egymást. Létüknél fogva kirekesztők”,⁸ amely állítással akár egyetértünk, akár nem, egy kitételt tennünk kell. Jogorvoslat hiányában a dekrétumok fennmaradása esetén nem két egymással szembeforduló identitás vagy közösség határozza meg a vitát, hanem az állam és annak érdekei szerint formálható kisebbség. Innen nézve nem írhatjuk le a helyzetet két, viaskodó identitás „szükségszerű” határvillongásaként. A bűnösség valós vagy elképzelt tényállásának kiterjesztése egy egész csoportra egy kontraproduktív válaszreakció, ami az állami mechanizmusok szintjére kerülve a válaszreakció mögötti célt is aláássa. Coline Covington – aki egy egész könyvet szentelt a kollektív bűnösség állami mechanizmusa vizsgálatának – úgy vélekedik, hogy két szempontból is kontraproduktív a kollektív bűnösség használata, illetve annak intézményesített változata. Elsősorban feloldozza a valóban bűnös személyeket az elszámoltatás súlya alól, hiszen azok „elbújhatnak” a többség mögé, másodsorban pedig a bűnösséget kikiáltó csoport totalitárius fellépését bizonyítja.⁹ A csehszlovák állam nemzeti homogenitását nem segítették elő a földek elkobzásáról szóló rendeletek, sem az állampolgárságot visszavonó intézkedések, hanem egy olyan problémát szültek, ami nem csak a szlovák állam legitimitását vonja kérdőre, hiszen ezen intézkedések szembemennek az Európai Unió Alapjogi Chartájával,

6 Uo. 40.

7 Uo. 50.

8 Konrád 2004, 121.

9 Covington 2023, 16–17.

ráadásul a szlovák–magyar együttélést a mai napig meghatározó problémát okoztak.

Marusiak értelmezésében – aki szintén kiemeli a dekrétumok összeférhetetlenségét az Alapjogi Chartával – két okból kifolyólag nem történtek változások az ügyben. Az elsőt „kihagyott alkalomként” értékeli, hiszen bár többször került szorosabb együttműködésbe Magyarország és Szlovákia közös célok elérése érdekében (lásd V4-integráció és versenyképesség), a dekrétumok kérdése felelevenített volna olyan konfliktusokat, amelyek ilyen induló vagy újratekintő építésénél kontraproduktívan hatottak volna. A másik ok pedig abból következik, hogy a dekrétumok szempontjából jelentős pártok és politikusok egyszerűen kikerültek a mindennapi nagy politikából, vagy annyira csökkent befolyásuk, hogy velük együtt a téma is inkább a múltba merült.¹⁰

Románia és Jugoszlávia

A kötet második fele, amely tágabban a magyar, román és jugoszláv helyzettel foglalkozik, inkább történelmi megközelítésből kívánja feltárni a kollektív büntetés működését a térségben. Lönhárt Tamás az erdélyi magyar és német közösséget ért trauma bemutatásában kitér a kollektív büntetést végrehajtó államok és rendszerek talán egyik leglényegesebb motivációjára, amely a kisebbség mint „bomlasztó tényező” értékelése. Ahogyan arra felhívja a figyelmet, az észak-erdélyi magyar közösség megbélyegzése nemcsak abból származott, hogy a második bécsi döntés értelmében a Magyarországhoz visszacsatolt terület a román állami integritás eszméjén ejtett sebet, hanem abból is, hogy a holokauszt hatásának elszámolása, felmérése Romániában szinte egészében a térségben élő magyarok és németek ténykedéseként lett bemutatva.¹¹ Bár a holokauszt úgy a magyar, mint a román oldal részvételével zajlott, e felismerés és a történelmi realitások feltárása, azok komplex tényezőinek mérlegre helyezése egészen a 2000-es évekig váratott magára.¹²

¹⁰ Gyurcsík 2024, 84–87.

¹¹ Uo. 160–162.

¹² Uo. 182.

Marchut Réka a potsdami konferencia és a nemzetközi politika érdekei szempontjából kívánja feltérképezni a magyarországi németek kitelepítését, amely a második világháborút követően nemcsak Magyarországon, hanem Csehszlovákiában és Lengyelországban is fontos kérdéssé vált, viszont számunkra lényegesen nagyobb problémát jelentett, mint a környező országoknak. Fontos kiemelnünk, hogy a németek deportálása a vasfüggöny nyugati és keleti oldalára azzal a dominóeffektussal járt, hogy a csehszlovák fél a magyarokat is kitelepíthette. Ezt Marchut is kiemeli, hiszen forrásai szerint a csehszlovák fél azzal érvelt, amikor kétszázezer magyar kitelepítéséről döntött, hogy Magyarország korábban félmillió németet deportált, így a kitelepítendő magyar kisebbséget országunknak el kell tudnia szállásolni.¹³ A nemzetközi politikában nehéz helyzetben álló Magyarország vezetését a potsdami konferencia döntése nem kötelezte kimondottan a németek kitelepítésére, viszont döntőerővel bírt a kommunisták politikai térnyerése és a szövetséges hatalmak álláspontja az ügyben. A *Népszavában* egyre inkább erősödött az a gondolat, hogy a volksbundisták mellett a svábokat is ki kell telepíteni, hiszen egyformán tehetnek a magyar állam helyzetéről.¹⁴ A szerző szerint leginkább a nemzetközi politika befolyásolta a német kisebbségek kitelepítését Magyarországról és a környező országokból. A második világháború utáni indulatok és a kollektív bűnösnek kikiáltott néptömeg mérete, továbbá bizonyos országok határainak megváltozása olyan koncentrált súlyt gyakorolt a döntéshozókra, amely a „német kérdés” megoldását kizárólag az erőszakos népességcserében látta annak ellenére, hogy a szövetségesek a kitelepítést a nemzetközi törvények tükrében kívánták lebonyolítani.¹⁵

A kötetet a tanulmányok számától függetlenül szigorúan analitikusan járul hozzá a 20. századi közép-európai történetíráshoz. A szerzők az egyes események vizsgálatán keresztül érnek el a kollektív büntetés nagyobb, meghatározóbb problémájához, így pedig nemcsak egy történeti áttekintését nyújtják a térségben végbement tragédiáknak, hanem azok elméleti hátterét is ismertetik, rámutatva arra, hogy a kollektív büntetés intézménye nem kizárólag az állami politika átható eszköze

¹³ Uo. 137.

¹⁴ Uo. 134.

¹⁵ Uo. 129, 149.

volt (és akár az ma is), hanem egy egész társadalmat megmozgató jelenséggé válhat és válik. A mű fő erőssége, hogy az egymást követő tanulmányok komplementer jellege rávilágít a kollektív büntetés közös logikájára is, amely területi konszolidációban, etnikai homogenizációban és a szuverén hatalom érvényesítésében rejlik, amik kiemelt törekvései voltak második világháborút túlélő államoknak.

A kötet rámutat arra is, hogy a kollektív büntetés jogi és adminisztratív kodifikálása hogyan kívánta megerősíteni az államok vélt vagy valós jogi és etnikai homogenitását, aminek érdekében a magyar és német kisebbségeket jogi kereteken belül kategorizálták. Ez a rendszer szintű elnyomás feltárja azt a jelenséget, hogy legitimitás hiányában vagy az államiság megmaradásának biztonságát veszélyben érző államok hogyan alkalmazták a kollektív büntetést mint társadalomformáló eszközt. Gyurcsík Iván bevezetőjében kiemeli, hogy a kollektív büntetés nem egy, a történelemben hagyott eszköze az államoknak, ami nem kerül aktivizálásra napjainkban, éppen ellenkezőleg. Úgy érvel, hogy a kollektív büntetés és stigmatizáció napjaink Ukrajnájában, Gázában és Karabahban is érzékelhető. A különbség viszont napjaink és térségünk 20. százada között az intézkedések módja, hiszen ezekben a régiókban már hibrid hadviseléssel és „egyoldalú kényszerítő intézkedésekkel” (*unilateral coercive measures*) befolyásolnak rezsimeket és társadalmi csoportokat. A szerző értelmezésében a napjaink intézkedéseit inkább imperialista és koloniális törekvések motiválják.¹⁶

Összegzésként elmondható, hogy ez a tanulmánykötet jelentős munka a térség történelmének kutatásában, hiszen az események jogi és történelemtudományi elemzése egy sokkal tágabb és informatívabb képet nyújt, mint ha e két diszciplína külön-külön igazságait kívánnánk felsorakoztatni. Mindez megalapozhatja a jövőben a térség kutatásának ilyesfajta megközelítését, amely nem új keletű, viszont hiányzott az elmúlt évekből. Általános tapasztalatunk az, hogy napjainkra megnőtt az érdeklődés térségünk iránt. Nemcsak azért, mert a V4-országok politikai befolyása nő, hanem azért is, mert egyfajta akaratunkon kívüli *soft power* hatást is gyakorolhatunk a Nyugatra. Közép-Európa kulturális termelése kelendő terméké válik, aminek köszönhetően Közép-Európa is egyre nagyobb érdeklődésnek örvend. Innen nézve pedig ezek

¹⁶ Uo. 17.

a munkák nem csupán számunkra érdekesek most már, hanem a *külvilágnak* is, ezáltal, ha magunkról szólunk ilyen színvonalas kötetekben, akkor már értünk is szólunk.

Irodalom

Covington, Coline 2023: *Who's to blame? Collective guilt on trial*. New York, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003379980>

Czímer Gábor 2020: Az állam a Beneš-dekrétumokra hivatkozva a pusztá névrokonság alapján ma is koboz el földeket. *Új szó*, augusztus 6.

Gyurcsík Iván (szerk.) 2024: *Collective Guilt in Central Europe after the Second World War and Now*. Budapest, Ludovika. https://doi.org/10.36250/01228_00

Konrád György 2004: *Identitás és hisztéria. A közép tágulása*. Budapest, Noran.
lpj, m 2007: Szentesítették a dekrétumok érvényességét. *Új Szó*, szeptember 21.

E szám szerzői

Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar egyiptomi vezető kutató, vendégoktató és fordító, Egyiptomi Tudományos Akadémia, illetve Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. Munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/api/author/10044144>. E-mail-cím: abdallah.alnaggar@gmail.com

Abdel-Ati Al-Naggar, Abdallah, originally from Egypt, is the principal investigator of multiple international projects, visiting lecturer, and translator at the Academy of Scientific Research and Technology in Egypt, and at Eötvös Loránd University in Hungary. For further details on the author's works, see the Hungarian Scientific Works Repository: <https://m2.mtmt.hu/api/author/10044144>. E-mail: abdallah.alnaggar@gmail.com

Balázs Géza nyelvész, néprajzkutató, egyetemi tanár, a budapesti Színház- és Filmművészeti Egyetem (SZFE) Doktori Iskolájának vezetője. Fő kutatási területe: a mai magyar nyelv és folklór, kulturális antropológia, művészetelmélet; speciális kutatási területe: nyelvpolitika, nyelvstratégia, nyelvművelés. Korábban: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (ELTE BTK) Mai Magyar Nyelvi Tanszék, dékánhelyettes, tanszékvezető (1984–2022); Berzsenyi Dániel Főiskola (BDF) Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, rektorhelyettes, tanszékvezető (2003–2022); a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) Magyar Nyelv Múzeum kurátora (2008–2023). A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának tiszteletbeli elnöke. Honlap: www.balazsgeza.hu. Levelezés: balazs.geza@gmail.com.

Géza Balázs is a linguist, ethnographer, professor, and the head of the Doctoral School of the University of Theatre and Film Arts in Budapest. His main research areas are contemporary Hungarian language and folklore, cultural anthropology, and art theory; his specialised research fields include language policy, language

strategy, and language cultivation. Previously: Eötvös Loránd University, Faculty of Humanities, Department of Modern Hungarian (1984–2022) – vice dean, head of department; Berzsenyi Dániel College, Department of Applied Linguistics (2003–2022) – vice rector, head of department; curator of the Museum of the Hungarian Language and the Petőfi Literary Museum (2008–2023). He is the honorary president of the International Society of Hungarian Language and Culture. Website: www.balazsgeza.hu. Correspondence: balazs.geza@gmail.com.

Csépe Valéria pszichológus, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, az Academia Europaea tagja, a HUN-REN Magyar Kutatási Hálózat Természettudományi Kutatóközpontjának (TTK) emeritus kutatóprofesszora. A TTK Agyi Képalkotó Központjának Agyi Szerkezet és Dinamika csoportjában kutatási területe a kognitív fejlődés-idegtudomány és -pszichológia. Kutatásait az MTA Pszichológiai Intézetében kezdte fiatal kutatóként, és ma is ennek az azóta hetedik nevet viselő jogutódjában vesz részt több kutatásban. Évtizedekig oktatott az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (ELTE-n), ahol megalapította a Kognitív Pszichológia Tanszéket. Alapító törzstagja volt a Pannon Egyetem (PE) Többnyelvűség Nyelvtudományi Doktori Iskolájának, ma az egyetem emeritus professzora. 2008 és 2014 között az MTA főtitkárhelyettese, az első nőként megválasztott főállású akadémiai vezető. 2016 és 2025 között a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság elnöke. Tudományos teljesítményét sikeres hazai és nemzetközi pályázatok, angol és magyar nyelvű folyóiratcikkek, monográfiák, szerkesztett kötetek és egyetemi tankönyvek, valamint az ezekre kapott független idézetek magas száma jelzi. Több hazai tudományos folyóirat szerkesztőbizottsági tagja, a *Frontiers in Psychology* társszerkesztője. Szakmai közösségi munkáját a pszichológiai tudományok iránti elkötelezettség és aktív feladatvállalás jellemzi.

Valéria Csépe is a psychologist, a full member of the Hungarian Academy of Sciences (MTA), a member of the Academia Europaea, and emeritus research professor at the Research Centre of Natural Sciences (RCNS) of the HUN-REN Hungarian Research Network. Her research field in the Brain Structure and Dynamics Research Group of the RCNS Brain Imaging Centre is cognitive developmental neuroscience and psychology. She began her research career as a young scientist at the Institute of Psychology of the Hungarian Academy of Sciences, and she continues to participate in several research projects at its successor institution. For decades, she taught at Eötvös Loránd University (ELTE), where she founded the Department of Cognitive Psychology. She was a founding member of the Doctoral School of Multilingualism in Linguistics at the University of Pannonia, where she is now professor emerita. Between 2008 and 2014, she served as Deputy Secretary General of the Hungarian Academy of Sciences, becoming the first woman elected as a full-time academic executive officer. From 2016 to 2025, she was the President of the Hungarian Accreditation Committee for Higher Education. Her

scientific achievements are reflected in numerous successful national and international research grants, publications in English and Hungarian journals, monographs, edited volumes, university textbooks, and a high number of independent citations to these works. She is a member of the editorial boards of several Hungarian scientific journals and serves as a co-editor of *Frontiers in Psychology*. Her professional engagement is characterized by a strong commitment to the psychological sciences and active participation in the scientific community.

Lánczi András kutatóprofesszor, exrektor, Budapesti Corvinus Egyetem (BCE), és az Európai Politikai Filozófia Központ vezetője (Mathias Corvinus Collegium, MCC). Legutóbbi néhány könyvének címe: *Political Realism and Wisdom*. Palgrave MacMillan, 2015; *Morality in the Age of Political Redemption*. Ethics International Press, 2023; *Politikai megváltás*. Kelet- és Közép-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Alapítvány, 2023; *Arisztokratikus köztársaság*. Kommentár Alapítvány, 2026.

András Lánczi is a professor of philosophy and political science at the Corvinus University of Budapest, and director of the European Institute of Political Philosophy at Mathias Corvinus Collegium. Some of his recent books include *Political Realism and Wisdom*. Palgrave Macmillan, 2015; *Morality in the Age of Political Redemption*. Ethics International Press, 2023; *Political Redemption*. Kelet- és Közép-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Alapítvány, 2023; *Aristocratic Republic*. Kommentár Alapítvány, 2026.

Lisztóczki Péter az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének hallgatója. Közép-európai irodalommal foglalkozik, kutatási területei közé tartozik a térség irodalmának komparatív vizsgálata, illetve a közép-európai eszmetörténet.

Péter Lisztóczki is an undergraduate at Eötvös Loránd University at the Institute of Hungarian Literature and Cultural Studies. He specializes in Central European literature, and his areas of research include comparative studies of the region's literature and the history of ideas in Central Europe.

Pritz Pál az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (ELTE BTK) magántanára, az MTA doktora (2000), amely címet nem használja, hiszen az MTA négy babérkoszorús történészének egyike, jelenleg a legfiatalabbja. (Az MTA-nak most kilenc történész tagja van.) *Laureatus Academiae*, amelynek használatára a 2003-ban elnyert Eötvös József-koszorú hatalmazza fel. Részletesebben lásd honlapját: web.t-online.hu – pritzpal http://www.pritzpal.hu/pritz_pal.html.

Pál Pritz is a private tutor at the Eötvös Loránd University, Faculty of Humanities, a doctor of the Hungarian Academy of Sciences (2000), which title he does not use, as he is one of the four historians with laurel wreaths from the Hungarian Academy of Sciences, and is currently the youngest. (The Hungarian Academy of Sciences currently has nine historians overall.) He holds the title *Laureatus Academiae*, which he is entitled to by the Eötvös wreath he received in 2003. For more details, see the author's own website: http://www.pritzpal.hu/pritz_pal.html.